

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

2

2019

июль - август

Литературайин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался с 1949 года
Издание восстановлено с 2019 года

2
2019
июль - август

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
“Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и
“Литературный Дагестан”.

КИУЛАР

«Литературайин Табасаранди»
рякъ давам аІура.....3

ПОЭЗИЯ

Шамил Къазиев
«XX-пи абср».....12
«Армияий айиган гьидикІу кагъзар»14
«Селминаздин дневник».....17
Гъжимягъямат Гъжиев
Шиърар.....22
«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАНДИЪ»
САБПИ РАЖАРИ
Рягъимат Тагъирова
Шиърар.....29
Расмия Аьшурбегова
Шиърар.....34

ПРОЗА

Багъир Ражабов
«Намуснан сир»
(романдиан йицІихъубпи кІул).....39
Аьбдулмежид Рашидов
«Яшамиш хъуб ужуб ляхин ву».....45
Рашид Аьзизов
«Ккадабхъу гъул».....53

ДРАМАТУРГИЯ

Кюребег Мурсалов
«Угрушин» вая «Штуз рякъ бихъуру»
(комедия)65

КІУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Агьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор
С. Кьасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

П. Асланов
Э. Аьшурбегова
Ш. Дашдемиров
Ш. Жамалиева
Аь. Кьурбанов
М. Кьурбанов
С. Кюребегова
К. Маллаев
Ю. Мургузалиев
Г. Уьмарова
Ш. Шагьмарданов

**ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА
ТАРИХ**

Шамил Къазиевдин яратмишарикан..86
Аьлибек Ашурбеков
«Мялим ва шаир».....91
Марина Гьясанова
Расул Гьямзатовдин ччвурнахь хьайи
премияйин сагьиб.....94

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

Кіулин редактор: 67-16-31.
Редактор: 8 (963-375-19-45),
e-mail: sefijatkasimova@mail.ru.

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №2 2019 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 22.08. 2019 г. Тираж 175 экз.
Заказ № 421 Цена свободная.

Печать офсетная. Бумага офсетная.
Формат 70х108 ¹/₁₆.
Усл. печ. л. 8,4.
Усл. изд. л. 8,7.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАНДИ» РЯКЪ ДАВАМ АПУРА

Табасаран райондин администрацияйн тебрик

Мялум вуйиси, 1949-пи йисхъанмина йискъубаъ сабан чапдиан удубчІвурн гъабхъи табасаран литературайин альманахдиз жямяабтлугъдин арайиъра аьхю ад ади гъабхъну. Ватандин Аьхю дявдин къяляхъ вуйи дарвалар айи читин йисари адабгъури гъахъи му журналин тиражра 1000 экземплярилан зиина вуди гъабхъну.

Мялум дару далилар себеб духъну, 90-пи йисарихъан халкъдин литературайин майдан вуди гъабхъи альманах хъябкъну ва ихъ шаирариз, писателариз чпин цІйи яратмишар, литературоведариз - дурариз къимат туврайи макъалир чап апІру мумкинвал гъубзундар. Хъа гъадму вахтна дагъустандин имбу чІаларининди вуйи литературайин журналари чпин рякъ давам апІури гъахъну.

Гъаму дюздарвалихъна сабурлуди янашмиш хъуз даршлу ихъ ватанагълийрин жягътлувалиинди республикайн кІули айидарихъна илтІкІну, табасаран халкъдизра чан литературайин журнал чарасуз лазим вуйивалин дурар гъаврикк ккауз удукъувалин натижайиъ «Литературайин Табасаранди» чан цІйи уьмур ккебгъра.

Редакцияйн коллективди журнал, заан дережайиъди гъязур дапІну, чапдиан адабгъуз удукърубдин шак адар. Табасаран халкъдизра, дагъустандин имбу халкъаризси, хайлин машгъур шаирар, писателар, аьлимар, журналистар а. Гъацира литературайин майдандин сабпи ликар алдагъурайи жигъил шаираризра чпин эсерар чап апІру мумкинвал хъибди. Журнали аргъаж шулайи насил багъри чІалнахъна, литературайихъна ва тарихдихъна гъюрматнининди янашмиш хъпан рюгънаккди тербияламиш апІбан метлебра кІулиз адабгъиди.

Гъит му баркаллу ляхнихъ марцци кІваан хъюгънайи редакцияйн коллективдиз ягъур ибшри! «Литературайин Табасаран» ихъ халкъдин яратмиш'валин интеллигенция сатІи апІру, дугъривалиинди журналин асас вазифа кІулиз адабгъуз кюмек апІури, гъаруриз чан ватандаш'валин буржи тамам апІуз мумкинвал туврайи майдан ибшри!

Хив райондин администрацияйн тебрик

Гьюрматлу журналин редакция! Садшвнуд йис улихьна чапдиан удубчІвурн гъабхьн табасаран халкъдин литературайин журнал цІийикІул'ан башламиш апІбахьди тебрик апІурача!

Ихь табасаран халкъдиз айи девлетарикан саб вуйи багъри бабан чІал чІивиди уьбхюз кюмек туврайи периодика уьбхюб ихь асас буржи ву. Газетар, журналар, китабар - мурар чІалнан дамарар ву. Гъийин заманайиь бицІи халкъарин чІалар гужназІан уьрхюз шули имдар. Имбу миллетарин чІаларизси, ихь чІалназра заманайин тясир дубхьна. Абйир-бабарин, баяр-шубарин, худлар-гудларин багъри бабан чІалнахьна вуйи ккунивал йислан-йисаз зяиф шула. Райондин кевшандин сяргьятарилан улдучІвиган, мурариз бабан чІал бегъем гьархра.

Гъийин читин вахтна ихь халкъдин литературайин журнал чапдиан удубчІвувал башламиш апІували гизаф шад апІура, гъаз гъапиш диди швнуб-саб учІру месэла гъял апІиди. Сабпи нубатнаь, журнали урхрударна макъалйир чап апІрудар, шаирар ва писателар хъанара сатІи апІиди. Гъит къюбиб терефарира чпин ширин сюгъбат давам апІри! Гъит журнал ихь жигъил, ктучІвурайи ва хъуз имбу шаирариз ва писателариз, драматургариз ва таржумачйириз, танкъидчйириз ва журналистариз чпин мумкинвалар ва удукъувалар ачмиш апІуз шлу майдан ибшри. Ав, гъи интернетдиан вари аьгъю апІуз шулу, хъа ихь журнализ интернетдиь адру мялуматар халкъдихьна рукъру мумкинвалар а. Урхурайи баяр-шубарин къалмиккан ккудучІву шиърар ва прозайин эсерар, халкъдин арайиь лицурайи мяълийир, гъварч дапІну, чап апІуз шулу, фицики дурар затра имдарди ихь арайиан дургуб мумкин ву. Мураринди мумкинвалар, гьелбетда, ккудукІурадар.

Ихь журнализ урхрударин тІалаблувал хъанара аьхюб хъуб ккун апІурхъа. Му аьхю ва шаду гъядисайихьди Хив райондин администрацияйи кІваантІан мубарак апІури, журналин редакция чан улихь дивнайи мурад-метлебарихь хъуркъуб ккун апІура.

* * *

Магъа Дагъустан Республикайин литературайин ва политикайин журнал «Литературайин Дагъустан» аьхирки «Литературайин Табасаран» ччвур алди ихъ чӀалнииндира удубчӀвуз хъюбгъну. Му узу ихъ литературайин ва искусствойин уьмриъ шулайи аьхю ва важиблу вакъиаси гъисаб апӀураза. Журнали ихъ табасаран литература артмиш хъпаъ ва улихъна гъабхбаъ лайикълу ва метлеблу йишв бисрубдиин шаклу шуладарза. Гележегдиъ «Литературайин Табасарандикан» неинки литературайин, хъа вари халкъдин журнал шлубдиинра инанмиш хъуз ккундузуз.

Шагъвелед Шагъмарданов,
Дагъустандин Халкъдин шаир.

* * *

Мялум вуйиси, «Литературайин Табасаран» журналин (альманахдин) рякъ саб вахтна къатӀ гъабхънийи. Диди рякъ хъана давам апӀбан метлеб ади ликар алдагъу гъарсар кас гъи ихъ терефнаан чухсагъулин гафназ лайикъ ву.

Къайд апӀуб лазим шулаки, яратмиш гъапӀу эсерар вахтниинди чап апӀуз аьхиримжи йисари табасаран шаирариз читинди алабхъурайи. Ихъ журнали гъамус дурарихъна кюмекнан хил гъачӀабккиди.

Гъамус журнали чан рякъ давам апӀувал гъи дюн'я нази-нигъматарихъди абцӀнайи вахтналан - хъадан вазлилан ккебгъра. Гъаци, ихъ журналра художествойин гафнан искусствойин кюмекниинди уьмур жюрбежюр терефариан атӀабгру чру майдандиз дюнмиш хъувал ккун апӀурхъа.

Жюрбежюр фикрар, жюрбежюр лигбар жигъатнаан мяна хъайи макъалйир, халкъдин мелзнан яратмиш апӀбар, гъам классикайиз дюнмиш дубхънайи литература яратмиш гъапӀу шаирарин ва писателарин ччвурар ухъуз чан машарик рякъювал, гъамсана бикӀрударин цӀийи ччвурарихъди ухъу таниш апӀбан мядан хъувалра журнализ ккун апӀурхъа.

Журналиъ чап апӀру эсерариъ атӀагнайи темйирин ва образарин жюрбежюрвал ва мяналувал, эсерарин чӀалнан девлетлувал ва чӀалнан гюрчег'вал урхурайидарин кӀвахъна рякъяр агру дакъатар шлувалик умуд кивурхъа.

Литература гъарсаб халкъдин культура, тарих, чӀалнан девлетлувал, чӀалнан тясирлувал, мумкинвалар, халкъдин эл-аьдат, янаки халкъдин уьмур вари терефарихънди улупру, гележдихъна рякъ абгру макан ву.

Гъит му макандин тавханйирикан сабди - «Литературайин Табасаран» журнали (чан машарик чап апӀру художествойин эсерарин ва жюрбежюр макъалйирин кюмекниинди) - ухъу табасаран халкъси уьрхбак, литературайин эсерарин кюмекниинди жигъил наслар аьхюр-бицӀир аьгъяди, уьмрихъна, абйир-бабарихъна, хал-хизандихъна, багъри юрдарихъна, Баб-Ватандихъна ккунивалин, рюгълу-гъир'ятлувалин, ватанпересвалин, ватандаш'валин гъиссариинди янашмиш ва ужуб-харжибдиз къимат тувуз удукъувал жигъатнаан баяр-шубар тербияламиш хъпакра чан пай киври!

Журнал, гъацира, жара халкъарин литературайихъди табасаран чӀалниинди ухъу таниш, жара халкъарин культура ухъуз багахъ апӀбан рякъюьра ихъ юлчи хъибди.

ЦӀийикӀултӀан ккебгърайи яв рякъ, «Литературайин Табасаран», давамлуб ва ягъурлуб ибшири!

Ширинат Жамалиева,
Дагъустандин педагогикайин илми-ахтармиш апӀбарин педагогикайин институтдин дагъустан чӀаларин секторий илмин аьхюнур гъуллугъчи.

* * *

Ктабху аьсриь багъри чІалниинди хайлин йисари чапдиан удубчІвурн гъабхьи литературайин альманах гъамус цІийи кІул'ан башламиш дапІна. Халкъдин мелзниин али ихъ чІалназ чан дигмиш'вал безетлувал ва грамматика жигъатнаан ахтармиш апІувалин гъудуркъу рякъяр а. Марцци кІваан журнал урхру гъарсар ватанагъли мубарак апІураза, ва шаирарин, аьлимарин цІийи, мяналу эсерари ухъу рази апІбакан мижра ктадабтІди, журнализ ягъур ккун апІураза.

Гюлбика Уьмарова,
шаир.

* * *

Ихъ «Литературайин Табасаран» журнал чІиви шулайивал - багъри чІалниинди бикІурайидариз мублагъ юрдар арццрайивалик мисал ву. Му мубарак ляхин йиз фикриь сабпи нубатнаан ихъ рягъматлу Пирмягъямед Пирмягъямедович Къасумовдихъди ва Къадир Къурбанович Къурбановдихъди аьлакьалу шула. Журнал бадали йисариинди дурари гъизигу зегъметнан чпин рюгъярнз нур убгъри! Аьхю чухсагъул аьхиримжи йисари му месэлайиин гъилиху Мягъямед Сиражудинович Къурбановдиз, Нюсрет Мягъямедович Омаровдиз ва ляхнииндина гафниинди кюмек гъахъидариз вардиз!

«Литературайин Табасаран» - ихъ вари халкъдин дакъат ву. Гъаддиз думу марццивалин чешнера, чешмера дубхъну ккунду. «Литературайин Табасаран», йизур-явур дарпиди, ихъ вари шаирар, прозаикар ва драматургарин ужударстар эсерар уч апІурайи хазнахана, ихъ литературоведар ва критикар аргъаж апІурайи мектеб, таза ччвурар арццрайи ва жигъил наслигъ бабан чІалниинди бикІурудариз хил хъиврайи мялим, язийиь айи ихъ авторарихъна вуйи рякъ, йицІуд йисариинди жвуван китабар адагъуз мумкинвал адрудариз сагІи китаб, вари авторар уч апІурайи ва дурарин ирс уьбхюрайи багъри хал дубхъну ккунду.

Дидик аку умуд киври ва йиз терефнаан гъарвахтна кюмек хъуз гъязурвалра улупури, ихъ «Литературайин Табасаран» журнализ аьхю ягъур ккун апІураза!

Эльмира Аьшурбегова,
филологияин илмарин кандидат, шаир.

* * *

Швнуб-саб ччвур гъюдюхюри, жа-жара форматариинди удубчІвурн гъабхьи альманах багъри халкъдин культурайихъна, чІалнахъна, литературайихъна ва тарихдихъна юкІв зигурайи ватанагълийириз чпин рюгъанна эдебнан игътияжар гъуркІру ва яратмиш апІбариз рякъяр ачмиш апІру даягъ вуди гъабхъну. Душваъ чап апІури гъахьи табасаран литературайин классикаринна жигъил шаирарин эсерари, чІалнанна тарихдин заан пишекларин ахтармиш апІувалари урхрударин жвуван ватандихъна, бабан чІалнахъна вуйи марцци гъиссар, иштагъ ва ккунивал гужал апІуйи.

Рякъ ккивуб, гъяд иливуб, йимишдин гъар кивуб, булагъ апІуб - яни жямаябтдиз мянфяаьт кайиб яратмиш апІуб дагълуйирин вартІан заан, аьхю савабнан ва баркаллу ляхнариккан саб ву.

Марцци ва гъабгъу булагъдихъ мягърум гъахъиси айи табасаран интеллигенцияиз гъи «Литературайин Табасаран», айибтІан артухъ жанламиш дапІну, ихъ миллетдин асул-бина ва дидин вакиларин девлетлу гъадия уьбхру, гъаму читин заманайиъ яратмиш апІрударин рюгънан харгувалин кІван ца ккъядябхъру марцци булагъ шул пну умуд кайиз. Гизаф йисар-вахтари журнал абццбан бадали зегъметар гъизигу рягъматлу Пирмягъямед Пирмягъямедович Къасумовдикан ва му ляхниз даягъ гъахъи Къадир Къурбанович Къурбановдикан Аллагъ рази ишри! Дурариз мидин ахъю савабар дикІри чпиз! Чухсагъул гъацира му ляхниъ чпин ватандаш`валин буржи кІулиз адабгъу ихъ гъуллугъчйиризра!

Чан зегъметнан натижа - велед жанламиш хъуб`инси, абайин ляхин давам дапІну, му журнал яратмиш апІбак ахъю пай кивур ва дидин редактор гъахъир филологияйин илмарин кандидат, чан хизандиан вуйи Сефижат Мягъямедкеримовна Къасумова хъуб`ин рягъматлу Пирмягъмад халуийн рюгъ гизаф шад гъабхъуншул. Ин ша Аллагъ, дугъан му рякъюъ зигру жафайизна ахъю устадвализ урхрудари заан кыматра тувди - мидин йиз асиллагъ шак`вал адариз.

«Литературайин Табасаран» журналин цІийи уьмрин цІийи рякъ ягъурлуб ибшри! Мидихъди сабси редакцияизра, журналин гъарсаб номер гъязур апІбаъ иштирак шлударизра хъана артухъ гъевес, яратмиш`валин гъати гъиссар, берекетнан натижа хру хъуркъувалар ккун апІураза!

Шарафудин Дашдемиров,
РАН-дин ДНЦ-ийин илимдин гъуллугъчи.

* * *

Фу ву халкъ? Халкъ - му жвуван халкъдихъанди юкІв убгру, думу халкъдин рюгъ дагъитмиш хъуз гъидритру, халкъдин къисмат чан къисматнак къатІ апІуз даршлу аьлакъайин зунжрихъди кибтІнайи фагъумлу инсанарин десте ву.

Гъи милли литературйир ва чІалар уьрхбан бадали ихъ уьлкейиъ гъахурайи серенжемарин къадар йислан-йисаз артухъ шулашра, натижайиъ аьгъвалат дибдиан дигиш шуладар, фицики къудратлу уьлке рабгъбахъди аьлакъалу вуди литературайиз, гъадму саб вахтна инсандин рюгъназ сагъ апІуз даршлубсиб зиян гъабхъну. Гъаддиз уьмрин гъизгъинвалиъ гъадму читин йисарин тясирнаккди литература улариккан ккудубгну, гъадму вахтна ихъ чІалниинди удубчІвурин гъабхъи литературайин альманахра хъябкъну. Амма инсандин рюгъ чІивиди имиди литература терг шлуб дар. Гъаддиз фукъан читин аьгъвалатнаъра ухъу ихъ баркаллу литературайин рякъ пакди уьбхюз ва лайикълуди давам апІуз буржлу шулахъа.

Гъи читин шараитарий яратмиш апІурайи шаирариз бабан чІалниинди удубчІвурин литературайин журнал адрувал - гъадму читинваларикан саб, хъа литература артмиш хъпан шараитарикан саб - литературайин журнал ади хъуб ву.

Литературайин журнал цІийикІултІан гъяракатнаъ ипуб - му ихъ халкъдин улихъ хъайи важиблу месэлийрикан саб вуди хайлин йисар гъушну. Хъа учу, шаирар, думу аку йигъаз сабурсузди ккилигури гъахъунча. Аьхирки думу шадлу йигъ улубкъну!

Гъи ихъ багъри чӀалниинди литературайин журнал абщуб ихъ халкъдин вакиларин къуватси, дамагъси гъисаб апӀураза. Ихъ литературайин гележег акуб шлувалик умуд кайиз.

Сувайнат Кюребегова,

Дагъустандин писателарин Союздин секретарь.

* * *

«Литературайин Табасаран» журнал чапдиан удубчӀвуз хъюгъювал табасаран литература, культура ккунидариз ахъю шадвалин гъядиса ву. Сабпи нубатнаъ ватанагълийир думу шадвалихъди мубарак апӀураза. Гъаму баркаллу ляхник пай киву рягъматдиъ айидаризра, чӀивидаризра кӀваантӀан чухсагъул кӀураза.

Йиз жигъил вахтари «Литературайин Табасаран» альманахдин гъарсаб нумрайиз ккилигури шуйза. Табасаран чӀалниинди чапдиан удучӀвру газатар, жара журналар ашра, йиз фикриан, альманахдик чан эсерар чап апӀувал фунурра шаириз, писателиз учв саб тялукъ дережайихъна дуфнайивалин лишан вуйи. Ккудубшу аьсрин 80-пи йисари альманахди йиз шаирвалин рякъюк лайикълу пай кивувал гъисаб апӀурза.

ЦӀийиди ккебгърайи журнализ ягъурлу рякъ ккун апӀури, думу ихъ литература уьбхбаъ, улихъ гъабхбаъ лайикълу дакъат хъпак умуд кивраза. Жиниб дар, гъи наан вушра, фицдар вушра китабар чапдиан адагъуб модайиъ абхъна, узуз агъюб, дурариинди табасаран литература девлетлу шуладар, аьксина, дидиз ужуб дару терефназди ял апӀура.

Гъит «Литературайин Табасаран» журналин урхрудариз дидик табасаран чӀалниинди бикӀрударин гъудуркъу эсерар, литературайин сагъу критика рябкъри! «Литературайин Табасаран» гъам тазади бикӀуз хъюгънайидарин, гъамсана тажрубалу шаирарин ва писателарин албагу ва мяналу гим дубхъну ккундузуз.

Абдулмажид Къурбанов,

*шаир, Дагъустан Республикайин
культурайин лайикълу гъуллугъчи*

* * *

Табасаран чӀалниинди «Литературайин альманах» саб хайлин йисар мидиз улихъна удубчӀвури гъабхънийи. Дидиъ табасаранарин поэзия, проза, халкъдин мисалар, зарафатар ва хъана жара эсерар чап апӀури гъахъну. Думу вахтари альманахдин редактор - Дагъустандин писателарин Союздин секретарди лихури гъахъи адлу шаир Пирмягъмад Аслановди чап апӀуз гъязур гъапӀу эсерар табасаран секцияйин заседанияйиз адагъну, гъарсар касдин фагъум-фикрар, рякъбар ахтармиш дапӀну, урхурайидарин мяракайиз адагъуйи. Альманахди саб хайлин бикӀурайидарик литературайин рюгъ капӀри, урхурайидарин аьшкъ за апӀури гъабхъну. Хабарсуз далиларин ихъ чӀалниинди удубчӀвурарин, халкъдиз чарасуз лазим вуйи литературайин альманах хъябкъну, 160 агъзур кастӀан артухъ вуйи табасаран халкъ литературайин эсерар чап апӀбахъ мягътаж гъапӀну. Думу альманах чӀиви

гъапІну кІури гъеобхур, узу лап кІван дериндиан шад гъахъунза. Диди гъарсар табасаран жвуван бабан чІалнахъна вуйи янашмиш'вал артмиш апІур дупну, ахъю умуд кивраза. Альманах адабгъуз ният ва къаст айи редколлегияйиз ужуб саят ибшири ва, халкъдин мурад-метлебариз кюмек тувуз, Аллагъди рякъ ачухъ апІри. Журнализ кюмек тувуз табасаран миллетдин яркъу гъатари иштираквал апІрубдин саб шакра гъубзрадар.

Бун'ямин Багъдаев,
журналист.

* * *

«Литературайин Табасаран» журнали ихъ литературайин тарихнахъ эгъемиятлу роль уйнамиш гъапІну. Диди 1949-пи йисхъанмина, жюрбежюр йисари жа-жара ччвурариинди удубчІвурин гъабхънушра, ихъ шаирариз чпин эсерар, хъа алимариз - макъалйир чап апІуз мумкинвал туври гъабхъну. Гъаму журналичъ чан эсерар чап дарапІу ХХ аьсрин табасаран шаир агуб читин ву. Гизафсиб пай шаирари, кІул'инди вуйи китаб удубчІвайиз, гъаму журналичъ чпин эсерар чап апІури гъахъну.

Журнал удубчІври 25 йистІан артухъ ву. Читин гъялнахъ айи багъри чІал ва литература уьбхбаъ журнал хъана чапдиан удубчІвуз хъюбгъювали, йиз фикриан, ахъю кюмек апІиди.

ГъацІ аьсртІан артухъ чап апІури гъабши журнализ чан аьдатар ади гъахъну. ЦІийи редакцияйин коллективди дурар уьрхюр ва артмиш апІур кІури, умудлу вуза.

Аьлибег Аьшурбегов,
филологияйин илмарин кандидат.

* * *

Магъа аьхирки ухъуз литературайин журнал тувну. Му ляхин ухъуз вардариз марцци кІваан мубарак апІураза, аьзиз ватанагълийир!

Дагъустандин асас халкъарин литературайин журналар удубчІври гъацІ аьсиртІан артухъ ву. Хайлин себебар арайиз гъюри, гъамусдиз ихъ литературайин журнализ имбу халкъарин журналарин арайиъ йишв гъибихъундайи.

Совет деврин вахтна удубчІври гъабхъи табасаран литературайин альманах хъябкъган, ихъ шаирари ва писателари гъидикІу эсерариз, алимари гъидикІу литература ва чІал ахтармиш апІбан макъалйириз чапдиан удубчІвуз мумкинвал гъубзундайи.

Мялум вуйиси, гъюкуматдин ва инсанарин яшайишдин еришанжагъ инсанарин дуланажагъ тешкил апІбан улупбариинди тьяйин апІурайиб дар. Уьмрин асас ва важиблу диб халкъдин культурайин, рюгънан ва фагъумдин фикрариинди арайиз гъюра. Му фикрари ва гъиссари ихъ уьмур жанлу апІура ва уьмрин гъарсаб цІиркил, шид гъубхъган ккъядябхъюрайи беденси, къувватлу ва гужли апІура. Гъадму ляхниъ асас роль литературайи гъабхура.

Литературайи уьмриъ варитІан жанлу ва варитІанна лазим вуйи рюгънан гъиссарин къувватар гъарсар касдихъна рукъуз кюмек апІура, ихъ рюгънан

назук симарихъна рѣкъ абгура. Гъаддихъди сабси литературайи, жигъил живанарин уъмрихъна вуйи рафтар чѣуру терефнахъинди дигиш хъуз хъюгъиган, гъюзимбу наслин уъмриѣ тербияйинна нумуналувалин роль уйнамиш апѣури, уъмриѣ алахъурайи дѣошюшариѣ ужуб ва харжиб ктабгъуз ва дидиз кымат тувуз кюмек апѣура.

Инанмиш вуза, ихъ литературайин журналира, чан асас вазифѣир кѣулиз адагъну, гъюзимбу наслариз уъмриѣ лайикълу рѣкъ ктабгъуз кюмек апѣур дупну.

Чухсагъул журнализ цѣйи уъмур тувбан бадали чалишмиш гъахъи ихъ ватанагълайириз. Дурари гъзигу жафа дайиш, журнал гъира удубчѣвидайи. Ужуб рѣкъ ибшривуз, «Литературайин Табасаран!»

Феруза Султанова,
«Ппази» журналин ва Даггиздин редактор

* * *

«Литературайин Табасаран» жюрейин журналари ихъ чѣалнан ччивар ижми апѣуру кѣури, хиял вуйиз. Ихъ жигъилар чпин бабан чѣалнахъ ул хъимици, чѣалнахъна ашкъ имиди гъитуб - сабпи метлеб ву. Йиз хиялнаан, му журнали гъацира ухъуз ихъ арайиѣ аьлакъа уьбхюз мумкинвал тувди. Хъуркъувалар ишри ихъ журнализ ва дид'ин лихурайидариз!

Расмия Аьшурбегова,
жигъил шаир.

Поэзия

Шамил КЪАЗИЕВ

XX-III АЪСР

*Жил!
Наана гъахури ава Инсан?
Жаваб адар...
Инсан
Наан гъабхурава Жил...*

ДючЮбгънайи
Келефси рябкъюра вахт,
Дипну айиб,
ГъудубтІну, ахъну кьюкъяр...
Мушваъ - къатІар,
Тушваъ ахъри а кьюкъяр -
Я кІакІ абгуз,
Я кадабчуз шуладар...
Читин шула
Жил'ин али шад рякъяр.

Саб йишвхъанди
ЙитІури а аьлакыйир,
Вари халкъар
Жил'ин чвйирси албагуз...
Тмуну йишвхъан
Гъязур апІура гъялкъыйир,
Азадвализ рякъ абгурай
Халкъариин илирчуз.

Мушваъ... Тушваъ
Аьзабнаъ ахъна халкъар...

Читин аьзар
Кивнайиси дубхъна Жил...

Гагъ му, гагъ тму
Гъвалаз апІура зийнар,
Гагъ му, гагъ тму
Халкъдин рузура ифйир.

Тарихарий
Дибрихъур, кІурза, ухъуз
Саб аьсирра,
Чакан дарапІу аьрза...
Къабпиб, кІура,
Гъабхъну вартІан инсафеуз...
Артухъ гъабхъну,
КІура, дидиъ дерд, аьзаб.

Аьсрар фу ву?
Вахтнан уьлчме тахминан -
Аьхю-бицІи.
Ярхи-жикъи шуладар...
Вахт ебцури,

Уву гъягъюрва, инсан,
Гъяни, чѳуру
Хайирлу ва зиянкар.

Аьсрик тягъна
Кипуб вуйинхъа читин?

Йиз багъри Жил,
Фукъан ув'ин
Улуркъну девриъ къазйир...
Агъзур насли
Урзну увуъ
Чан дердер, нивгъар, ифйир...

Адайиш, Жил,
Дадайизсиб
Зигъимлу сабур увуз,
Аьгъ дарапди,
Орбитайлан
Ултѳубчвуйва, цѳигъ убгуз...

Гъапну увуз,
Космосариъ
Инсаният гъюбхю шинт...
Шинтак кайи
Яв веледер
Шули адар гъич сакит...

Шинтак кмиди,
Гъахнуш увуз
Гъамкъан дердна зулумат,
Закур фу шул,
Къудратлу, фурс
Гъахъиган инсаният?

Инсан дайин,
Кабхъур ув'ин
Зигъимдинна аькъвлин нур,
Хил дибисну,
Вягъшивал'ан
Гюрчегвализ ву гъабхур,

Артмиш гъапѳур
Марци дуствал,

Жвув улупну
Вуйиси кас фикирлу,
Апѳурана
Уву, инсан, яв йишв'ин
Вари, вари
Вуйиб увкан асиллу?

2

Уж'вал, мердвал, мюгъюббат?
Наънан вуйѳан
Инсанарин
Чиб чпиз къарчну къюб суфат?
Гъябкъган аьзаб,
Инсафсузвал
Му яв жумарт ругдин,
Хъугъуз шулдар,
Гъапиш, Инсан
Яратмиш гъахъну ув'ин...

Фу ву дюн'я?
Уж'валин рякъ,
Зигъимдин эвел, макан,
Даршиш аьхир,
Космосариъ
Инсандин накъв шлу майдан?

Фу ву Инсан?
Сагъи мейва,
Ув'ин шулайи дигмиш,
Даршиш, камкли
Айтѳан дипѳу,
Утѳуз хъюбгънайи йимиш?

Зигъминди
Космосариъ
Архъна къудратлу Инсан...
Гъаз шуладар
Аьгъю апѳуз
Баб-Жилин аьзаб дугъхъан?

Аьзабнуна
Шаклували,
Дердну йиз юкѳв ипѳура -
Инсан вуди,
Жилин зиин лицураза узура...

Инсан, инсан!
 Жил'ин алшра,
 Яв хиял шулу завкан...
 Хлинцар ктаршра,
 Тпирхбан тямягь
 Гъаз удубчІвдар яв кІваан?

Аьсрар'инди
 Ккарагури
 Гъахьну инсанар завуз...
 Мегер душв'ан
 ГъафнийкІана
 Ужувлан хабар увуз?

Ициру гъахьиш,
 Умуд шулу,
 Хиял апІин,
 Заварий а
 Дердериз чара, дава...

Бушлугъариз
 МичІли, мучІу
 Фти зигуру яв хиял?
 Даршиш завуь

Ккебгъуб вуйин
 Яв жинс,
 Яв ужагъ, яв хал?

Инсан, инсан!
 Наънан вува?
 Наана гъабхурва Жил?
 Жилина
 Дуфну ава
 Наан, фициб гъибтну шил?

ВуйкІан уву
 Космосарий
 Сагъди имбу уьмрин тум,
 Даршиш Жил'ин
 ДитІну ава,
 Зунжур хъибтІну, йивну къум?

Фициб дердну
 Ва аьзабну
 Дидиснаву ликрихъан?
 Гъарсаб аьсрий
 Арсру уву...
 УдучІвуз шуйкІан гъарган...

АРМИЯЙИЪ АЙИГАН ГЪИДИКІУ КАГЪЗАР

I

Гизаф ярхла аза гъи багъри гъулхъан.
 Йишвар, чІурар ихъ гъулаьстар ву дагълу.
 Уву кІваин шулзуз гъаравлиъ йигъан -
 Кагъзар дикІуз мапІан, Селминаз, тІагъру.

Фу ву ухъуз йисар-вазарин манзил,
 Вафалувал гъисснаъ вуйиган мюгъкам?
 Уьмрий йишв а, ккунибкъан ухъуз лазим.
 Йиз хиялназ - увкан, явдизра узкан.

Жихрин къаби гъар хъа ич частнан багахъ,
 Дишла думу гъабхъунзуз багъри, таниш...

Гъул'ан кагъаз хилиъ убкъиган увхъан,
Дустрахънаси, гъаддихъна шулуза диш.

Кѳаж гъапѳну диди... умуд ка хъадукрак,
Маркѳсиб чру кѳаж! Гъябкъган, кѳваз шулу
рягъят.

Гъариз салам тувурза, кабхъну гъвалак
Йиз автомат, гъягъруган уьбхюз сяргъят.

Узу гъяркъган, ришвури кѳажар, цирклар,
Жаваб туври жихирра дубхъна вердиш.
Гъибгъри шулзуз, апѳурайиси текрар.
- Наши яв риш? Виш-риш-виш-риш! Наши риш?

Бикѳа, фици дубхънаш хъадукра ихъ гъул,
Фицдар фикрар, хиялар гъюраш яв кѳваз,
Гъяригъ Рубас, фици вуш къаби Къаркъул,
Сагъул сарун.

Саламарихъди Эйваз

2

Сяргъятналан гъафир гъи къанди лисхъан,
Шад гъахъунза алдахъубси ихъ гъулаз...
Къюрдун къяляхъ сабни псинчѳси хъадукран
Гъафунзухъна яв гъисснуба абѳнай кагъаз.

Йишвди-йигъди читин дарзуз постниин,
Завар хъирифну, гъюрашра мирккна мархъ...
Яв кагъаз иливнайиган мухриин,
Уву хъайиси шулузуз йиз багахъ.

Кѳваълан духъну азуз, апѳури текрар,
Шулза уву кагъзик гъидикѳу гафар:
«Эйваз, вува вартѳан багъалу инсан,
Архаинди гъуллугънаъ йихъ, уьбх дазу.
Шубуд ваъ, ккундувуш, ургуд йисан
Ккилигури увуз гъузарза узу».

3

Магъа сарун хъадра гъубшну, йиз ккунир...
Чкиди гъарабх, кѳури шулуза вахтназ.
Жаза тувнайдарси, кадаршра тахсир,
Ахъра кѳажар, аьгъдарди шлин вуш гъараз.

Ахъра дурар умударси хъадукран...
Илдирчури гъаз айкѳан гъари дурар -

Чвулин - дархи, гъахи веледар хъадан,
Чпиз апІурай фендназ даршлудар инкар.

Гъи, Селминаз, кагъаз адайи увхъан...
Къюд йигъ вуйиз текрар апІури: «Гъаз?
Гъаз?»

Белки, гъюйкІан къюб сатІиди къюд
йигълан?
Закур гъиди, ккарцури, гъапиза кІваз.

Гъисаб апІуз хъюгъназа йигъар вазар,
Имбу, уву рякъяйиз, дуфну гъулаз.
Гъаз дяргъюри шули а увхъан кагъзар?
Яв жавабназ ккилигурайи Эйваз.

4

ГъяцІли шула явашди йиз жихрин гъар,
Инсафсузди циркларик кучра къюрду...
Нач туврузуз йигъан, адарин кагъзар,
КІури, почтальондин улихъна гъягъбу.

Кин абхъру кІваъ, кагъзар'ин духъну бахил,
Белки, почтальонди гъитри айкІан чаз?
Накъ хъял кади гъибисунза дугъан хил,
Гъаз туври адарва, кІури, йиз кагъаз...

БикІури хъюгъназа кагъаз гъар йигъан...
Белки, дурар хъуркъри адайкІан гъулаз?
Мугагъназ зат мици гъапІундайва къан,
Давди дердер мутуван кІваз. Яв Эйваз.

5

МичІли микІру хура дифарна аяз...
Ягълисиб дагъди улубкІну лизи хукІ.
Гъира увкан даршиган гъич саб хабар,
КІару шюкъси гъапІнийиз дердери юкІв.

Абхъну гъаргъян явашди ккудубкІру кІаж,
Саб умудси, имбу рихариъ йиз кІван.
Яв кагъазра гъафну... Гъивганси гъирмаж,
Гъабхъизуз гъафилди айирин кІуллан:

«... йиз умудар хъади гъубшну хъадукар...
Сарун баладар, дибрикІишра кагъаз...
Гъушну... гъушну йиз набалугъ риш вахтар,
Гъязур шулаза йиз сумчриз.

Селминаз».

Йиз жихрин гьар дубхьна бегъемди гьяцли...
 Гукниди а... Мяхъ кубчIвнайиси цирклар.
 Йиз ккуни дуст! - Гарцил кивунза къаблик...
 АйкIан увуз дубхьнайибдикан хабар?

Увур ялгъуз вува... Ярхла а багъ...
 Адабгъунза жибдиан лизи ягълухъ,
 ДибикIнайи, вуйибси юкъуб гьирагъ:
 «Йиз Эйваздиз, дустраз хьиршнайи узухъ».

КучIал ву! Зат хьугъдарза думу кагъзихъ!
 Сар фендигри гьибикIуншул йиз хьюлаз...
 Яв хатIра дар! ГьидикIур гафар чIуру,
 Узу дарза, кIури бикIа, Селминаз!..

СЕЛМИНАЗДИН ДНЕВНИК

... ГьаIру сарун... гьамциб ву гьулан аьдат:
 Айрихьна яшнакк ккуркънайи шубар,
 Гьерхри-хьерхри, абгуз баярин къисмат,
 Гьюру, швушвар агури, лицру бабар.

Шурхьан гьерхдар. КIуру, тувай учуз кIул,
 Къабул вучуз тухум-гара, ичв хизан...
 Фу гьаIишра, жан чи, гьудучIвуз даршул.
 Бабкан хьайиз, дибикIнай къисматнахьан.

Магъа гьацдар вахтар дурна ич хулаз...
 Кьюр дишагъли гьафнийчухьна накъ лисхьан.
 - Хялихпариз хушгел апIин, Селминаз, -
 КIури, тIалаб гьаIу дадаи узкан.

Дициб тIалаб къабул гьабхьундарзуз зат,
 Дар, пну, гьаIза? Гьушунза жвув улупуз.
 Армияийи амиди Эйваз, йиз бахт,
 Мушварийи фуж шулухьа къабул узуз...

* * *

... Гьи гьафну, чан шивра хьади, ич гьунши.
 Узук кипуз ккунди чан балин лишан.
 Кьанди йишвну, чаз ккуни жаваб даршир,
 Хулаз хьтакну, гьуншдикан кади гиран.

Вари гьюра... Гьюрдар сар, дурну ккунир...
 Эйваздихьра хьадарин абийр-бабар?

Вууз, кІури, ичв бай гизаф хуш вуйир,
Лишан кипуз гъачай, пуз шулин узхъан?

Хулаъ швуваз гъягъбарикан ву гафар:
Гъушну фулан риш ча дупнайи йишваз...
Узу дяряркъруси, гъдицну йирфар,
Гъягъюз хъюгъна гъаз-вуш гага йиз багхъан.

* * *

«Волга хъапІну, гъафну сар дирчва гъул'ан,
Гафнан устад, ариш-веришчи машгър,
Кулих гъабхну, бриллиант аии тІублан...
Къяляхъ гъягъюз гъахъну, гъафиси, мажбур.

Гъира гъафну сар адлу кас Хархниан.
Гизаф вахтна гагайиз вуйир таниш,
КІури, учву утІурккишки раккниан,
УнчІв'ан гъюрза, ча пуз къабул гъахъи риш.

Гъюри адар... Гъюри адар саб хул'ан,
Аслийихъна душнукъан, рягъят хъуз кІваз,
Гаф-чІал, сюгъбат апІури мидкан-тидкан,
Агъю дапІну ккунду, фици вуш, Эйваз.

Белки, дугъаз жарар духъну ашул ккун...
Кагъаз адарди, гъябгъюра къюбпи ваз...
Армийиз улихъна гъушу Къасум
Швушвра хъади гъафундаинхъа гъулаз?

* * *

... Гъи дадайи гъапну узуз: - «Селминаз!
Жан риш, гизафдариз шули а гиран...
Фукъан адлу касар гъафну ихъ гъулаз
Ва фукъандар гъушну къяляхъди улар...»

Эйваздин кагъазра гъаз-вуш гъюрадар...
Кагъаз бикІузра вахт шулдайкІан дугъаз?..
Ваъ жараб а... Хулаз дикІура кагъзар,
Гъархну айкІан узу? Фици? Мумкин дар!

* * *

Белки, хъубкърадаршул дугъахъна кагъаз?
Гъаз гъузрухъа, кагъзиз дибрикІри жаваб?
БикІуз ккундарш, гъюри адарза гужаз,
Чан ккудукІру гафар кайиб бикІри саб...

Бабу гъапну: - Валлагъи мици гъабхъиш,
Даркѳури шул ухъуз саламна калам...
Дугъри кѳуру - калуш, калуш, кѳуру риш
Гъядяхъюру аъхириъ, дарди шалам...

* * *

Ургуразу начу... Эйваздин чуччуз.
Аслийиз вари гъапѳунза гъи ачухъ...
Гъаз гъапѳнийклан? Чара имдаи узуз...
Мици даршлий, эгер бахт хъайиш узухъ.

Наразиди Аслийи: - Я Селминаз! -
Гъапнийи, - цѳиб дубхъну ккундаринхъа нач?
Увуз гъягъюз ккун дубхъна, кѳури, швуваз,
Гъаз ужуз апѳурва, жан чи, яв лакач?

Нукъсан ктарив я жандик ясан машнак,
Гучѳурнуз, швуваз дурушди, хъуз къаби?
Цѳа кабхъну, убгуранив жигъил жандак?
Даршиш хал гъабтѳунвуз яв аъзиз абин?

Гъеле швушвкан гъулхуркъан дар ич Эйваз...
Вахт гъабхъиган, агарча чаз ккуни риш...
Гъулаъ Эйваз ккуни шубар цѳиб адар...
Дугъкан вуйи яв фикрар апѳин дигиш.

Хъана фу-вуш кѳури имийи дугъу,
Амма узуз ебхъури имдай сарун.
Жан амансуз дубхъну, убзганси агъу,
Дюн'я мучѳу гъабхъизуз, уъмур - даккун...

* * *

... Гъи гвачѳининган ухди булагъдикк гъулан
Дийигънайча, дивну ацѳнайи гварар...
Айнаи, дазабгну гъизилин тѳублан,
Гъапнийи: - Сан Аьлдиз кирчунзук лишнар.

Хъа шубари думу гъапѳу мубарак:
- Ужурсир бай, валлагъ гъахъунвуз къисмат!
- Ишриву, жан чи, пай кайир бахтнак!
Гъамци кѳуради, гъафи мина Сейбат.

- Гъамус, - гъапи дугъу, - дуфна ихъ гъулаз
Шийи аьдат, аьгъдар, кѳур, гъафнуш наънан...
Шубар гъягъюз хъюгъна баярин хулаз,
Вушра-даршра кипай, кѳури, чпик лишан...

Ицци гъягъя дапІну, гъяаьлхъю Сейбат...
Дугъахъди ицциди гъяаьлхъю Асли...
Ухди-ухди гъудучІвну гъушза хулаз,
Сейбат, Асли, гъи учву вучва дугъри...

* * *

... Фу ккундийкІан сасдариз му ич гъулаъ?
Абгурайси шулу саб чІуру хабар.
Гъибихъишра фициб гаф рякъюн къялаъ,
Ипну ушвниъ, худнаъ ирчру чпин мелзар.

Фу тахсир ка узук? Фу гъабхъи? Йигъан
КІура, Эйваздихъ хъергну а Селминаз...
Чак лишнар гъаз кирчдарчва, кІури, йишван
Гъягъюру, нач дарди, Эйваздин хулаз...

* * *

... Фу чара а? Узу гъахъиган багахъ,
КкудукІуру сабпну шубарин гафар...
Гъеабхъунзуз, гвачІнин булагъдин багахъ
Гъамци кІури, дийигъну айи Сафар:

- Пузачвуз чйир? Гъачай мина, пуза саб...
Пузачвуз, гъаз дигиш духънаш Селминаз?
Гъеабхъунзуз... Мушваъ а жини гъисаб...
Ришди имдар... Саб чара адар дугъаз...

- Улар тІуркІри яв чи, футнайин чувал, -
Гъапи дугъаз шубари, - бис яв мучІмучІ!
Увусдари ккидипуру ккебгъу хал.
Я нач адарвуз сабдихъан, ясан - гучІ...

* * *

...ГъапІза? ГъапІза? Фици дебккру чІуру ад?
КІул хъайиси, шулдар чІатна удучІвуз.
Аза, кІури, аку дюн'яйиъ хъуз шад
Шулдар сарун... Бахтну къял гъивну узуз...

Магъа ккудубкІру зиянра дубхъна кІваз...
Эйваздиз тувна Аслиин дуст Сейбат.
Сарун му дюн'я гъаз вуяв, Селминаз?
КІару шюкъси, кІару гъабхъи яв къисмат...

* * *

.. ФукIа ккуниб имдар дюн'яйиь сарун...
Саб аьжал ву гьудрубкIри айиб узуз,

Аьжал бахт ву... Аьжал дубхьну азуз ккун...
Амма фици? Шакнакк гьибтну йиз намус?

Агь апIарза, табигь шалза кьисматназ.
Закур кIурза, тувай, шлиз ккундуш учвуз...
Рягьят ибшири йиз абйир-бабарин кIваз...
Саб чара абгарза, уьмриь кидирсуз...

Кьалу нирси, улихь хьа закурин йигь,
Фу мяна а, узкан дидиь фу гьабхьиш -
Урсурза... фу ву, сабансан гьябкьиш ригь
Я дярбкьди, гьацIкьялаь гьахьиш
батмиш...

Баркаллагь, йиз бахт, марци вахт набалугь...
Гьубз акуди тмуну гьирагьдихь нирин.
Хьа уву, йиз бахтнан гьизилин балугь,
Увуз йишв абг укIу дериндиь гьюлин...

Гъжимягъямед ГЪЯЖИЕВ
мялим-шаир, Хюриск гъул

ВАТАНДИКАН СОНЕТ

Гъурабатдиз гъушу йиз дуст баяри
Чпин бахтлу уъмрикан узуз биклура.
Яшайишдин шараитар ктухури,
Чпин шадвалик пай кивуз дих аплура.

Дустарин гаф вузуз, дугъридан, багъа.
Му теклифну гъабхунуз марци шадвал.
Уж`вал айиган, узу кIваин апIбаз
КIурза баркаллагъ, думу ву инсанвал.

Бабан хилхъан хъичIихнайи бицIирси,
Аъзиз Ватан, хъичIихназа яв хилхъан.
Багъа вузуз уву, йиз багъри бабси,
Ккундаруз бахт, гъибихъуб ярхла увхъан.

Гъурабатдиъ гъибихънуш дустариз бахт,
Узу бахтлу вуза анжагъ яв хабахъ.

ВЫПУСКНИКАРИЗ

Бабан мукъ`ан утIурччу сагъ ппазйирси,
ТIирхидичва гъарсар чан къисматнахъна.
Чалишмиш йихъай зегъметкеш арфарси,
Диди учву гъахиди метлебнахъна.

Ягъур ибшири учвуз, баяр ва шубар!
Сагъу уъмриъ ишричва гъарган бахтлу.
Ужувлари ацIрийичв уъмрин йигъар,
Хъуркъвал ибшири гъялал кеспнаъ баркаллу.

Гьарган кІул`ин ибши ислягь аку зав,
Ижми сагъвалихь мягьрум даришрочва,
Уьмур тувричвуз адруб тягна, гъазав,
Гележегдин уьмриь бахтлу ишричва.

Кесп кадабгъай, фикир дапІну, кІваз ксуниб.
Думу аьгью апІнай дериндиан.
Макадабгъанай кесп ичв кІваз хуш даруб:
Я юкІв абгидар, я тухь апІдар хизан.

Фунуб кеспнан учву эйсйир гъахьишра,
Къайдйир уьрхяй марци эдеблувалин.
Уьмрин фуну дережайиз гъушишра,
Ис мапІанай дережа инсанвалин.

Эгер учвуз къисматну девлет тувиш,
Зат махъанай такабур учву дид`ин.
Эгер учву хазнайихь мягьрум гъахьиш,
Муудузанай нивгъар дидин зиин.

Девлет ахю гъагь ву рюгназ гъар йигъан,
Инсандин юкІв сикинсузвалиь ипру.
Чарасуз лазим вуйибдиин дигъай,
Ширин уьмур хьуз гъалабалугь адруб.

Уж`вал апІуз учву чалишмиш йихъай,
Ужувлари уьмур апІур маракьлу.
Инсанвалин ният кІваъ зади уьбхяй,
Уьмрин рякъяр духьну ккундуш ягьурлу.

Уьмриь айи къяни ва дюз рякъяриь
Рас шул юлчйир жюрбежюр гизаф къадар.
Мердна немерд аьгью апІбан бадали,
Дикъатлуди гъузри ичв зирек улар.

Йихъай уьбхрудар ичв уьмриь намус, гьякъ.
Къисмат ибширивуз мягьлюббат вафалу.
Гъит, гележегдиз учву ккебгърайи рякъ
Дюзиб ибшири, ачухъуб ва ишигълуб.

БАБАН ЧІАЛ

Инсаният яшамиш шлуган Жил`ин,
Гьарсаб халкъдиз лазим ву чан бабан чІал.
Меденият, илим, аьдат гьар халкъдин
Йигълан-йигъаз артмиш хьуз гьитруб ву чІал.

Гьарсаб халкъдиз багъа ву чан бабан чІал,
Фициб вушра халкъ: ахьуб вая бициб.
Гьякъ ву: чІалну халкъ уьбхюру, халкъди - чІал.
Хьа инсан чан багъри чІалнан ву сагьиб.

Уларин аквназ барабар багъри чІал,
Ихь абйири ухьуз гьибту девлет-мал,
Дюн`я аьгъю апІру ачар ву ухьуз.
Дидлан ккебгьурхьа, дуст-кас, уьмур дубгьуз.

Бабан чІал ву ихь рюгъ, ихь юкІв, нур мани;
Багъа савкъат, абйири гьапІу сакІал.
Ихь чІал уьбхюз шулхьа чалишмиш вари,
Халкъдин мюгькам гьалхан ву ихь бабан чІал.

Эй багъри халкъ, ихь бабан чІал гирами,
Ихь архйири ухьуз гьибту гавагьир.
ДапІну имбубсана девлетлу, аку,
Гьюру насларихьна тувурхьа сагьу.

РЯГЪМАТЛУ П. КЪАСУМОВДИН РЮГЪНАЗ БАХШ ВУДИ

Хабарсузди гьушунва му уьмриан...
Яв уьзрикан саб хабарра адайзуз.
Уву кечмиш гьахьну кІури гьеебхьган,
Бедхабарнахь хьугъуз гьич ккун хьундайзуз.

Уьзрин гьякъна саб ражнукъан йиз багахь
Ихь арайиь гьич улхуб гьабхьундайи.
Уьзрин лишнар рякьюрдайи яв машнак,
Я хас`ятнаь саб дигиш`вал хьундайи.

Яв хас`ятнан шагьидар вуйи лишнар...
Дурариь яв кІван мюгькамвал рякьъюйи.
Жвуван дерди кІван дериндиь рягьгьюри,
Вуз хас дайи фтиканкІа апІуб аьрзар.

Йиз адашинра ижми хялижв вуди,
Юлдшар гъахънийхъа, дуст, уьмрин рякъяриъ.
Багъри газатдиъ гьуллугъназ юкІв туври,
Ади гъахънийхъа чІалнан гъайгъушнариъ.

Яв умун хасиятнан ягал мани
Гъира кабхъна гъянаъ йиз - ваъ ктІубшвидар.
Думу гъарган гъубзиди, дуст, йиз кІваин,
Марци касдин шил жилин дубгруб дар.

КЪЮБ ЗЕНГ

-Узу гакІвлин муччврихъди ипІурза аш,
Уву туву муччврин кІул гъацІ дубхънайиз.
Эгер уву багарихъди гъюз ккадарш,
Шафийихъди хъадапІ, дуст, гъардшихъди йиз.

-Зенг гъафнийи меркездиан йиз хулаз,
Шамилин сес вуйи ибахъна гъюруб.
-ХътапІурза, дуст, - жаваб тувнийза дугъаз,-
Уччу кешре кайиб хътапІурза, ужуб.

Хюрккарин хялижв вува, дуст, гаф адар.
Гъарган хъиди яв хулаъ гакІвлин муччврар.
Хураг ипІуз артухъ ибшри иштагъвал,
Диди мюгъкам апІиди, дуст, яв сагъвал.

Сад-швнуд йигълан зенг гъафунзухъна сабсан:
«-Гъюри ана? Уччу гъягъюри ача.
-Ягъур ибшри. Наана гъягъюз ккачва?
-Шамил кечмиш гъахъну гъацІишвариъ сан.

-ГъапІну дугъаз? Фуну Шамил кІурава?
- Ихъ дуст Шамил. Фу суалар туврава?
Думу иццурайиб увуз аьгъдайин?
Увуз дугъкан саб хабарра адарин?

-Фици адар? Къюд йигъ мидиз улихъна
Зенг гъапІнийи дугъу чахъан узухъна.
ЮкІв ачухъди гафар-чІалар гъапІнийча,
Умудари абцІнай сюгъбат гъубхнийча.

-Умудар, дуст, йикІрудар дар аьхириз,
Думу Первердигарин саб кьанун ву.
Гьязур духьну, удучІв рякьюз - сефериз,
Дустран накьвдихь дюаь урхуб ихь бурж ву».

Гьаму гафар дупну, трубка кадабхьу,
Йиз ибарихь ккудудубкІру «гьугь» абхьу...
Гьарсаб гьудгнихь дугьаз дюаь урхурза,
Дугьан гьякьна Аллагь-зикир апІурза.

НИВКІУН СИЯГЪЯТ...

Магьа, ккудубкІу йиз нивкІун сиягъят...
Ахьназа хуш хияларин гьяйбатнаь.
Низамлуди гьюри лап сабдихьди саб,
Царар дюзмиш шула фагьмин сяргъятнаь.

Дурар кІаж`ин дивру бурж гьисс апІури,
Либура йиз хил ручкайин суракьнаь.
Амма гьитІибкІна му, уз`ин аьлхьюри.
Ажугьлувал ипра ручкайи йиз кІваь.

Буш хилихьди штуь гьибису балугьси,
Гьергра царар, узуз хури тяжубвал.
Шиир, дюзмиш дубхьнайиб гавагьирси,
Гьубшну узхьан, кади машнак сефилвал.

ЖИГЪИЛ ШАИРИХЪДИ СЮГЪБАТ

-Ихь арайихь гьабхьи бицІи сюгъбатнаь
Багьри поэзия кІваин гьапІнийхьа.
Гележегдиз фицдар ниятар аш кІваь
Сари сариз ихь кІван сирар тувнийхьа.

Гьисс гьапІунза яв юкІв убдру суалар,
Яв гафарин мяна гьапІган гюзлемиш.
Узуз аьгьюбси туварза жавабар,
Увуз ккунибси апІарва аннамиш.

Сюгъбатарихь арайиз гьюри шулу
Жюрбежюр суалар улхру шейьнакан.
- Поэзияйин асас шикил фу ву? -
Идипнийва цюмгьял яв кІван дерниан.

- Поэзияйиз саб шикил айинхъа?
Уьмур, акв, Жил поэзия даринхъа?
Хлинцар кайи гъайван - гъевеснан лишан
Уьмуми вуйиб агъдарин гъаммишан?

Инсандин кIваъ увуз рябкъюри аш ригъ,
Дугъан машнаъ атIабгнаш марци ишигъ,
Увуз рябкъруб ву халис поэзия,
Жин дубхънайиб жумарт кIваъ, кадру зиян.

Поэзия жанлу гъарай ву ихъ кIван,
Дидиъ гъарган шадвал, дерд атIабгуру.
Дидхъан шулу йисир апIуз гъар инсан,
Марци хиялар жумартди рагъуру.

Гъарсаб гаф чаз лайикъ вуйи йишв`ин алш,
Диди чахъди мянайин гъагъ гъабхураш,
Фикраризра тIиркIуз ачухъ йишвар аш,
Ширьиъ айи гъар гаф гавагъир шулу.

КIури ава: «Гъелелиг, дебккнун аза
Аку гъиссарикан йиртIуб сигъ бендар.
Яшар гъахъиган давам апIуз кказа,
Маракьлу хъуз йиз ширарин гъарсаб цIар».

-Яв кIваъ айи мукъам йивуз мапIан къан,
Вахт гъабгърубкъан дигиш шулу гъиссар кIван.
Хъубкъу вахтна гъюдубтIруб ву, дуст, йимиш,
Незет камиди апIуз йихъ чалишмиш.

Гъарсаб гаф чаз лайикъ вуйи йишв`ин алш,
Ва къял`инди мянайин гъагъ гъабхураш,
Фикраризра тIиркIуз ачухъ йишвар аш,
Ширьиъ айи гъар гаф шулу гавагъир.

ИЖМИ ЧВУЛ

Дюн`я кетIебцна, гъариб ву яркъу зав,
Ихъ виляят мучIуди ву, алди диф.
Аллагъ духъну ашул фтикан-вуш гъазав,
Аьф апIин, Аллагъ, лукIариз яв зяиф!..

КІару ягълухъ ипну, ккебкна завун маш,
Саб вазкъан ву, магъа, дюн`я ибшури.
Инсанарин юкІвар апІури гъаллаш,
Шлин яс айкІан заву мици уьбхюри?

Инсандинра гъарган сабсиб шулдар гъял,
Гъи ачухъ вуш гевил, чІур шулу закур.
Табиаьтдикан апІидархъа, дуст, хъял,
Дифар гъушган, хъибди завун маш аку.

* * *

КІул за дапІну, лигуз шулдар завариз,
Мархълина йифди гуж тувру улариз.
Вахт дархъиди гъафну чвул ихъ юрдариз,
МикІарихъди тарагъру уьзрар гъаьри.

Чапхунчиси ихъ юрдариз чвул гъафну,
Мархъна йифдихъ, жаллатІси, кулак хъипну.
Хушди дару гъавайи ацІна йигъар,
Кючйирин агъйир духъна батІрар, нирар.

Деъну партайихъ гъаншарди мялимдиз,
Баяр-шубари апІура пис уьгъйир.
Диди зарар тувру гъарсаб бедендиз...
Пишекрари къабул гъапІундарш уьлчйир,
Мектеб хъябкъюб чарасуз ву саб гегъдиз.

* * *

«Веллин шуршар» цци завариъ тІирхундар,
Инсанариз «цІиркІварин хъад» гъябкъюндар.
Чвлин аку маш дифарин кумрягъ гъипну,
Фаслин текрар даршлу шиклар гъитІикІну.

Гъарсаб ляхниз айиб ву чан сьаьт-вахт,
Фасларизра хас ву чпин асул, метлеб.
Гъарсаб фасли чан вахтна гъибисиш тахт,
Шул табиаьтдиин халис чан мешреб.

Чвлин йигъари вахт дархъиди гъабхну къюрд,
Бегъерназ дарфи йимишсиб, «дад» адруб.
Гъарсаб фаслиз вяда айиб ву ихъ юрд -
- Гъудубкъу къюрд бицІидариз шул «дадлуб»

«Литературайин Табасарандиъ» сабпи ражари

Рягъимат ТІАГЪИРОВА
пенсионер, Избербаш шагъур

ШИРИН ВУЗУЗ ЙИЗ БАБ - ВАТАН

УртІил гъашир вуза бабкан,
Саб-къюб бенд дикІурза гъулкан.
КІураза йиз марцци кІваан:
Ширин вузуз йиз баб - ватан.

Сабагъ хайрар, багъри ватан!
Салам увуз марцци кІваан.
Гъяйран вуза ув'ин гъарган,
Ич биціи гъул вуйи УртІил.

Биціиб вушра, вузуз ширин.
Ширин даршулин гъул абин?!
Деъну айи жям`аьт гъул'ин,
Шадди вуки чпин бахтнин.

КІурза гъамус гъулан чешне
Дивуб ву му вахтна кюгъне.
Гъулхъан зина яркврар-кюлер,
Хайлин дере - ахю чюллер.

Гъирагъарихъ хъаки майднар,
Саціиб зина - ахю сивар.
Ади шулу марцци гъава,
Гъарсар касдиз шлубси дава.

Хъа гъулаъ а мичІли булагъ,
Ицру инсан апІруб чав сагъ.
Гъул али йишв, гъирагъ-бужагъ
Чру нур алди а саб саягъ.

ИкибаштІан, шулу чру нур -
Дагъдин канчІликк
ккайиб ву гъул.
Гъулра ву чав биціи тики -
СумчІур хал айи успагъи.

Харживал адар фукІара.
Шагърарихъан ву цІиб ярхла.
Гъар жакъв айибси чан мукъаъ,
Хал-хизан дуланмиш шула.

Дишагълийиз айи ляхин
Мушваъ гъам саб халачи ву.
Ичси, гъам гъунши гъуларин
Мадар халачий'инди ву.

Теклиф вуйиз, аъзиз дустар,
Гъачай, гъул таниш дарудар.
Дуфну, йихъай учуз хялар,
АпІидихъа таниш'валар.

Гъюрза гъулаз, мюгълет
гъабхъиш,
Шагъриъ шулашра яшамиш.
Узу вуза сар нежбрин риш,
Хъа фици шул,
кучІал гъапІиш?!

КкудукІурза, багъри ватан,
ДикІурайи гафар увкан.
Ибшриву мушв'ин авадан,
ЮкІв хътадабтІрубси зат увхъан.

ИХЪ УЪМРИКАН ЦАРАР

Гъачай, ккадабкурхъа дафтар,
«Уъмур» кІуру ччвур тувнайиб.
КІурхъа ихъ уъмрикан цІарар,
КІваин гъитну ккунду дурар.

Мялум вуки, Табасаран
Халачйири гъапІну уткан.
Гъубшну дадйирин яшайиш,
Халачийик капІри накъиш.

Сари кІурхъа ихъ уъмрикан,
Гъатмунури - аьдатнакан.
Мисаларра хурхъа кІваин,
ИкибаштІан, ихъ абйирин.

Насигъят ву ихъ уъмрин дарс,
Иблис шейтІни дарапІиш тарс.
Пуз ккундузуз гъюрматнакан,
Дидкан дупна гафар уткан.

Гъюрмат гъапІиш уву жил'ин,
Пай шулу, кІур, ахиратдин.
Магъа рягъматлу гагайи
КІури шуйи чан баяриз:

«Ужвал апІин, жан бай, хиллан,
ЙикІру йигъ магъапІан кІваълан.
Думу йигъ ву вардихъ хъайиб,
МапІан ляхин гуннагъ кайиб».

Гъаци вуйиган, жан дустар,
Ярхла шулхъа гунгъарихъан.
Гуннагъ вуда гъагъи ляхин,
Гъагъ алабхъиди ихъ къял'ин.

Футна мабханай гъич кІаин,
Футна дар саб ашдикна къил.
Ибак мапІанай зат кучІал,
Жегъеннемдин вуда чав чІал.

Дарпи гъузуз шулдар магъа
Ихъ багъалу сабурдикан.
Сабур ву гъизилтІан багъа,
Думу ади ккун хлин гагъаь.

Ихъ абйирин а мисалар:
Сабурди дерккну, кІур, дагълар.
Дюрюбхиш ухъу ихъ сабур,
Дубгур инсанвалин абур.

Магъа дидкан дупнадайхъа,
Гъамус думу кІваин хурхъа.
Гележегдиь, гъамусяьт
Лазим ву ухъуз мясляьт.

Мясляьтнахъди хъа, гъелбет,
Гъюрмат-гъязат ва берекет.
Ичв хулаь адарш мясляьт,
Саб кепек ву дидин къимат.

ВАЗЛИН АКВНАЗ

Жан вазлин акв,
Дердер кайиз жигъил кІвак.
Увуз кІурза, жарадариз кІуз шулдар.
Шулза рази, увухъди гъяркъган хядар.
Адахъура саб-сабдихъди чпи дердер.

Жан вазлин акв,
АбцІну айиз жигъил юкІв.
Шилиз пуза?
Вуза му жиларин лукІ.
Багъри дадиз кІуз даршлу гафар увуз
КІури, дусну аза, лигури завуз.

Жан вазлин акв,
Вуза фикрарин йисир.
Увуз ачухъ апѹраза йиз кІван сир.
Йипа, жан акв,
Каш уву узук тахсир.
Гьапѹз бахтну апѹра узкан тамшир?

Йигъну сурат улупдарза пашманди,
Фукъан ахю азият ашра жандиъ.
Йишвну увуз кѹри дусназа дердер.
Гьадрарикан дикѹри аза бендер.

ВЕЛЕДАРИЗ НАСИГЪЯТ

Жан йиз узу гъахи багъри веледар,
Тѹаъну лицай му дюн'яйиин улар.
Ву, дадаин, дюн'я хьапѹруриз гюрчег.
Хьапѹай учвхъан шлубкъан шадди гележег.

МакІанай, гъич адаршра, вуча касиб.
Сагъвал ву ухъуз Аллагъдикан ккуниб.
Махъанай, адаршра, жарар'ин хаин,
Эгер учвуз уьмур ккундуш архаин.

Инсанари уч апѹрай девлетар -
Дюн'яйилан сарира гъахдар дурар.
КІваин уърхяй дадаин насигъятар
Чѹру рякъ'ин учву, валлагъ, алахъдар.

Учвухъна гъафиш инсан саб гьуллугъназ.
Гьубкѹай гьуллугъ, айиб вуш, дарапѹди наз.
Чѹру хиял мабханай, жан дадин, кІваз.
Гьюрмат уьбхяй, девлет гьибди ичв хулаз.

НАМУС УЪБХЯЙ

Инсанвалин жергейиан адахъуз,
Ухъуз ккунди айиб вуда дакъикъа.
Намус айи рякъди гъабшиш, чйир, гъягъюз.
Гьадму уьмриъ ахю мурад даринхъа?

Намус вуда инсанвализ чав ухшар,
Дюн'яйиин гъашишра хайлин йисар.
Намус вуда мяракаин шад мукъам.
Дидихъди апѹз гъабшиш ухъхъан ялхъван.

Гъюбхиш ухъу намус кади ихъ жандак,
Ктахъидар, кучІвишра уз кайи машнак.
Ихъ уьмур хъибди ухъуз чуру майдан,
УдудучІвиш, жан дустар, ухъу кІул'ан.

ГЪАШУЗ КІВАЪЛАН ГЪАЪНУШ, ЙИПА...

КІваин апІин узуз уву гъапи йигъ:
«Дярябкъри яв улариин узуз нивгъ!».
Нивгъар жиркбу къяши ву лакчин пІипар,
Гъапуз кІваълан гъушняв думу йигъар?

АпІидархъа, кІуйва, сар-сариз кучІал,
Саб ибшри жан, хъа ихъ хизандиъ - уж`вал.
Гаф саб хъибган, ччвур тувринхъа «кІару мал»?
Му суалназ жаваб ча, шулуш увхъан.

КІуйва узуз: «Гъахиш уву уткан бай,
Тувурзавуз му дюн`яйин ахю пай.
Байра, ришра гъахунзавуз, хъана бай -
Набшди уву туврайи дюн`яйин пай?

Набшди думу гаф тувнайи гъизил дагъ?
Кивидихъа, кІуйва, душв`ин вичун багъ.
Узухъди хъуб дубхъну айин увуз гъагъ?
Гъам суалназ жаваб ча, миван гъирагъ.

САР УЖУР РИШ АЛАХЪНИЙИШ...

Узуз уьмур ккебгъуз ккундиз,
Сар аькъюллу риш алахъиш.
Хизандиз кІурур йиз хизан,
Хабрар уч дарапІрур чІатлан.

Хилиъ «гафар апІру къути»
Айир ккундаруз, ву лути.
Зигъимлу дашра, баладар,-
ЮкІв ужуб вуш, хъибди мадар.

Ккундиз айир ахю сабур,
Сабур ву инсандин абур.
Баладар, вушра касибур,
Аллагъ вуда девлет туврур.

Риш гафар кайир вуш заан,
Гъадаъ, аллагъисан, багъхан.
КІурур, уву наънан узхъан -
Дицир швушв хуз, ваъ, хъибдарзухъан.

ХИЛ АЛДАБГЪА

АпІин пиган уву узуз ччвур багъиш,
ГъапІундайза. АпІина багъишламиш!
Вуйза узу думу вахтна набалугъ.
ГъубкІуз хъундар, гъапІхъа, жигъил, яв гъуллугъ.

Йив гъапиган уву узуз хил хил'ан,
Гъивундайза. Вузаки гъамус пашман.
Гъира улариъ имийиз яв сурат,
Жарариз духъну ашра узу къисмат.

Яв кІваъ имиш узухъна вуй шад гъиссар,
Гъарха кІваълан, гъушнуда йисар-вазар.
Гъафундарва дадихъди кипуз лишан:
Къисмат хъундар. Вуйин узу тахсиркар?

Расмия АБШУРБЕГОВА
медсестра, Дагъустандин Огни шагъур

НААН АБГУЗА ДАЛДА?

* * *

МучІу йишваз дюзмиш дубхънай уьмриь йиз
Кабхъну айи аку шам вува, дада.
Хъивиш микІар, гъургъиш селлер уьмриз йиз,
КутІубшвиш шам, наан абгуза далда?

* * *

Гъаз гъебграйкІан, жил, уву йиз ликриккан?
Лисункъана дубхънадариз гъелелиг.
Махъан гъялак инчІ ккадапІуз машнаккан,
Икриь фициб уткан йимиш хъубкънаш, лиг.

Набшдива, ригъ, мивана узуз йирфар,
Увухъ ригъдин кюкюси вуза мягърум.
Накъси, гъира йиз уьмриз дургъна йифар,
Сабсан ражну либга узуз, эй залум.

Хядарира маш гъитІибкІна гъи узхъан,
Йиз уьмурси кІару дифракк жин духъна.
Бахтлу йигъар гъялакди гъушну багхъан,
Сар гъядралан, тмунур гъядраккан дапІна.

* * *

Гъамлу вуза, хъашра уву йиз багахъ,
Тувну ашра яв ижми хил йиз хилиз.
Тапанчийиь гюллеси гъарсна йиз кІвахъ
Жини нивгъар, инчІ ккапІнашра машнакк йиз.

Фици пуза, дарзуз кІури зат къабул
Яв мичІли жан, юкІв жарарихъ дипнайи.

Яраб узхъан шулин увухъ хъипуз ул,
Хътубгура пну чирагъ, йиз кIваъ кабхънайи?

Ихъ бахт набши, гъи ккимдариз инчI машнакк.
Гъаз итунва ихъ арайиъ кас гъаних?
Даршиш къисмат вуйкIан ухъуз хъябкърай ракк,
Дарш явашди ккудубкIурай ихъ тарих?

* * *

Эй мархъ, мубгъан, чIяаьн сарун,
ЧIиви мапIан накъдин гъиссар.
Гъеерцундар гарцIлар ламун,
Гъушнушра гъи фукъан йисар.

Дайин шагъид, мархъ, яв пIилтIар
Къюр жигъилин гюрюшнини?!
Гъархуз гъитай, къяши кIвантIар,
Мани гафар йиз ккунирин.

Эй мархъ, мубгъан, бес ву сарун,
ЧIиви мапIан накъдин гъиссар.
Аман имдар уьмриъ умун,
Къяляхъ апIуз гъушу йисар.

* * *

Гъира, накъси, жин апIураза улар,
Ккундарзуз ихъ гъиссар апIуз авара.
Амма вуза штухъси яв сеснахъ хумар,
Фагъум кур ву, яраб айкIан саб чара?

Жин апIурза улар хъана чарасуз,
Мани хиял баян апIуз гучI кади.
ШуйкIан нукътIа дивуз гъисс`ин мянасуз?
Кам шуйкIана мухрин ялав ва дерди?

* * *

Гъаз кабхънайкIан йиз кIвак аьжайиб гъалаб,
Гъийин мархъли сикинсузвал кипразук.
Ярхлаъ ашра, фикрар вуйиз яв гъвалахъ,
Йиз юкIв дябхъя, йихъ хялижвдикъан узухъ.

Хъухърумарин сес ягъалди ву завуъ,
УргъурайкIан яв уьмриз яраб мархъар?
Эй чи, дебкка саб мани хабар узуз,
Гъюрза дупну, улдубчIвнив сабсана хъад.

Зав мучІу ву - шликІа гиран ктапІнин дарш?
Гъач ихъ дерди гъял апІурхъа, абзиз чи.
Йиз гъаншариъ рябкъюз ккундиз аблхъру маш,
Гъач хялижвди, кІван дерд дябхъа сюгъюрчи.

* * *

Ургам хъипну, гимихъ уву деъну пну,
Хал-хизандиз кепкар гъюруб дар, жилир.
Хулан гъава мани вуди ккунду пну,
ГакІвлар хъадарш, пичрак цІа шулдар, жилир.

Синдиъ айи аваршайиз лигну пну,
Дидин тІяамъ зигуз шулин, эй жилир?
СатІи ният яшамиш хъуз гъапІну пну,
Сабур адарш, хизан шулин, жан жилир?

Лампочкайиз фун йивури дахъну пну,
Дидкан увуз ригъ шулин, йип, эй жилир?
Хпирин гафар ликрикк кживну, гъергну пну,
Вардин ушвар дисуз шлуб дар, жан жилир.

Буш гаф дапІну, хпириз гиран ктапІну пну,
Арф дар, думу чан мукъаз гъюра, жилир.
Эй келлегюз, цалик хифар кахъну пну,
Дурар душвак карсруб вуйин, жан жилир?!

Къюрдну увуз ициб ипІуз ккунду пну,
Хъайивал дарш, мейва шулин, эй жилир?!
Гъуншдин абхъиъ урчІвуб-йицІуб йиц а пну,
Увуз дидкан неззет шулин, жан жилир?!

* * *

Гъапундайна, заз ву кІури лазимсуз,
Абснайиб йиз фукІа абгъдру надинж кІваъ.
БицІи бякъя вува сабан фагъумсуз,
Йисар гъушган, гъубзидар ккунивал кІваъ.

Гъякъ вушул пну, дивза улихъ месэла,
БицІивал`ан удучІвза, гъушу йисар.
Анжагъ, ккунир, гъадмуганси, лиг, гъеле
Арснайиз кІваъ ихъ гюрюш гъахъи гафар.
Сифте вахтна, уъмриъ гъабхъниз йиз гъалатІ,

Дупну, кѣжси чѣбгъюз мажбур гъахънийза.
Думу фикри апѣур кѣури кѣул барбатѣ,
Ккунивал`ин нукѣтѣа дивну гъахънийза.

Гъархрайиган дерд туву машинан кѣалбар,
Къастѣан вуйси, уликк кархъва ярхлаан.
Шлин хиял шул, гъаркъяган таниш улар,
Ифи гъябгъюр дупну йирси зийниан.

* * *

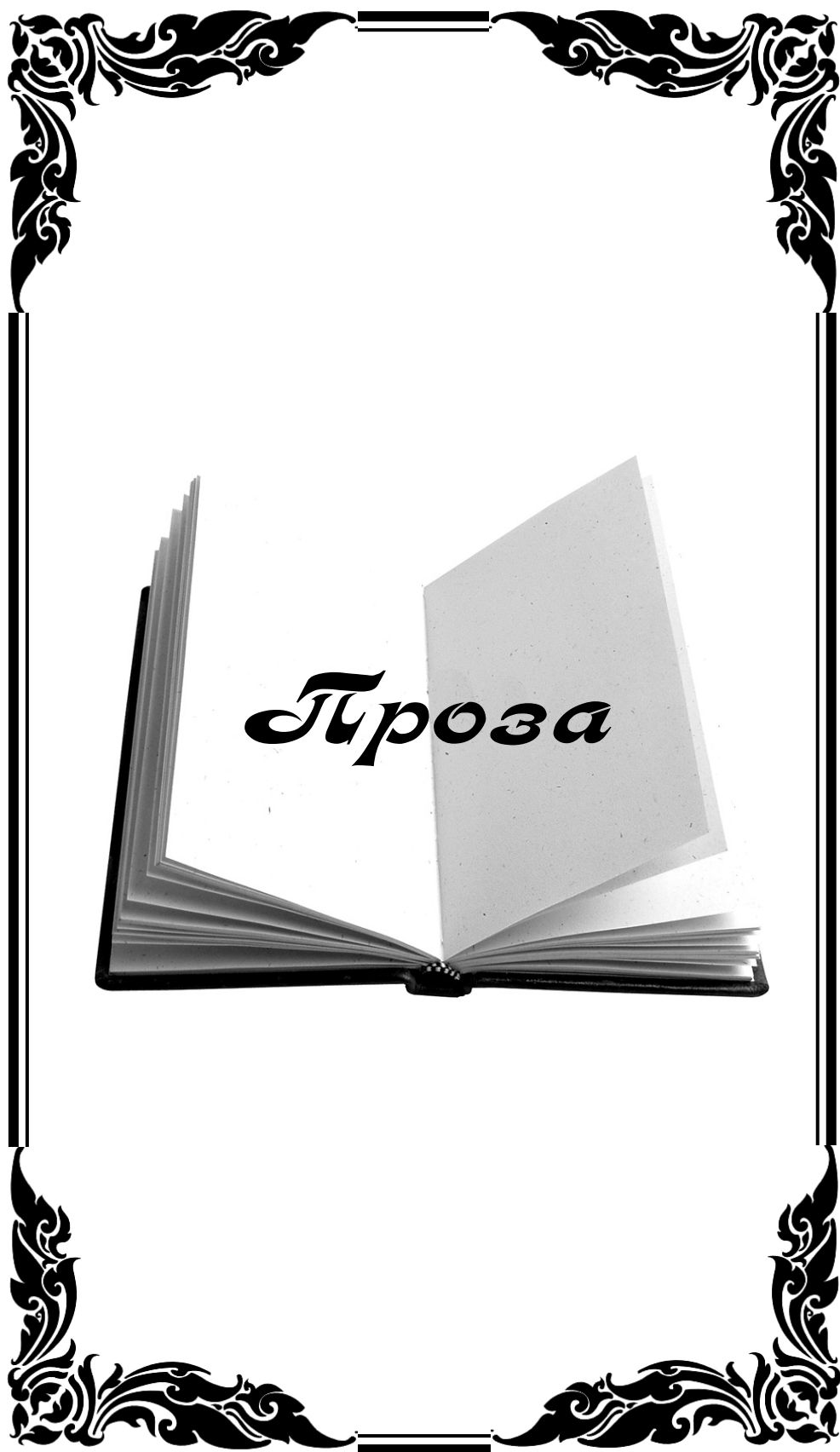
Мучѣу йишвандин мучѣушнаѣ
Къаламна кѣаж йиз дустар ву.
Вари аѣлам айиб йиз кѣваѣ
Анжагъ дурариз ашкар ву.

Бикѣурза сир лазим къайда,
Хъана чѣбгъюз шулза мажбур.
Дустраканкъан дархъи файда
Кайкѣан увук, йиз кѣаж, сабур?

Гъа баладар, аѣгъ апѣина,
Йиз цѣарарин вува агъа.
Бикѣуз, къалам, къан мапѣана,
Гъюн бицѣиб ву - аѣхю гъагъар.

Мучѣу йишвандин мучѣушнаѣ
Къаламна кѣаж йиз дустар ву.
Вари аѣлам нивкѣуз душна,
Анжагъ дурар яракар ву.

Багъир РАЖАБОВ

«НАМУСНАН СИР»

(романдиан)

ЙицИхъубни кІул

Персияйин шагърар, гъулар яснаъ учІвнайи. Шагъдин пайдгъарихъан кІару муфтлар хъерхнайи. Дугъан чалмайикра лизи йишв цІибдитІан рябкъюри адайи.

Шагъди чавра фужкІа къабул дарапІди хайлин йигъар вуйи. Дугъу чав чахъди дерди гъял апІурайи. Ибрегъим хандин къушум магълуб, афшар ва курдаринна келлехурарин къушмин минбаши Аъраб-Зенги кечмиш хъувал дугъхъан гъич фицикІа ккюбгъюз шули адайи. Тавханайиъ чаргюлин гъалвариин лицури, дугъан ликариккан цІюмгълар ккиричурайи. Мухрин къяляхъ жин духънайи дугъан гъизгъин, гъалабулугъ кайи кІваканна, рябкъюри учв адайишра, цІийир кричурайиси айи.

агъ гъягъюри, гагъ тахтнини деъри, деънура ктидисри гъудужвури, тавханайин му кІул тму кІул йивури, лицурайи. Думу жюрбежюр хиялари дартмиш апІурайи. Шагъдин ярум дюн'яйиз барабар паччагълугъдиъра зидвалар йигълан-йигъаз гъизгъин ва дерин хъуз хъюгърайи. Кавказдин магълубваларира, цІик нафт кубзси, му зидвалар гъати апІурайи. Сикин дарди гъахурайи дявйири, неинки дявдиъ айи уълкйирин, гъацира Персияйин чан хусуси халкъаризра чІуру тясир апІурайи. Дурар икрагъ духънайи. Надириин вахтна сефевидарин вахтнатІан халкъ саки 3-4 ражари гъагъи харжар-харабатари ккачІакІнайи. Шагъ гизафси Къялан Азияйиъ ва Пенжебдиъ кІули гъягъюрайи ахъю читинвалариз аькси женг азадвалин женгназ илтІибкІували чан хамариъ гъитри адайи.

Дугъаз шиитарин диндин гъюкумдрарира кюмек туври имдайи. Вакъфайин хутІлар тулк дапІну, паччагълугъдин чІат терефнан гъялар дурумлу апІбан метлебниинди, сунитарна шиитар сатІи апІуз гъуху серенжемарин натижайиъ шиитарин рюгъянийир шагъдиз аькси духънайи.

Читин шартІар яратмиш духъну айишра, шагъди къуру дамагъ апІури, аьгвалат дюзди аннамиш дапІну, гъякълу къимат туври адайи. Шагъдиз Къялан Азияйин женгар тяди ккудукІну, дявдин майдан хъана дагълариз гъабхру ниятар айи. Думу мушваъ чан аьхир шлубдикан бейхабар вуйи.

Жвумйирра ккадахуру, яснан вахтра улдубчІуру, амма шагъди учв хъана вархиди гъахурайи.

1741-пи йисан шагъди дагъларин уълкейиз 100 агъзур касдикан ибарат вуйи къушум гъаІбанди вуйи. Гъаму фикир яратмиш гъабши дугъу дишла чахъна Ибрегъим хандиз, векил-баши Демирчийиз ва Дакъариз теклиф апІуру.

Ибрегъим-хан ва Демирчина Дакъар дуфну гизаф вахт вуйи. Амма жюрбежюр хиялари бенд дапІнайи шагъ дурар гъюбкан бейхабар вуйи. Я дурарихъан шагъдин сакитвалра чІур апІуз шули адайи. Жаргъну хулазди биціи байси архъну, Риза-Къули-Мирзайи шагъ чан хияларихъан ярхла апІуру.

Учв хиялари ккагънайиб агъю апІуз даккунди, шагъди теклиф гъаІдариз ва Риза-Къули-Мирзайиз багахъна гъюб ккун апІуру.

- Шагъарин шагъ гъаши ихъ ахъю элугъли Дар'яйи Персия ахъю ва къудратлу гъаІнийи. Вафасуз бязи шагъари думу гъадабгъну. Гъамусаятнара паччагълугъ ихъ саки гъадмугандин сяргъятариъ гъатІабцна. Ам-м-ма. Амма ахъю мумкинваларинна дявикрарин думу кІапІал микІлу рабгъбан къурхуллувалин улихъ дийибгъна, гъаци дарин, адаш? - гъапи Риза-Къули-Мирзайи, шагъдин жюрбежюр хиялари шюткъяр дапІнайи машналан ул алдадабгъди..

- Халабажи вуйишра, узу думу паччагълугъ саб ва сатІи гъаІунза. Думу уьбхюб ва лигим апІуб гъамус ичв вазифа ибшри! - гъапи шагъди цІиб гиранвалра кадиси.

- Шагъдин тахт ва паччагълугъ, гъардаш, - гъапи Ибрегъим ханди, - мюгъкам ва вафалу далуйи за, такабур ва машгъур апІуру, хъа ихъ далу, уву гъамусди къайд гъаІганси, халабажиси хъузра ву. Йиз фикриан, далу мюгъкам апІайиз чІат терефнан дявйириз къяляхъ зигуб лазим ву.

- Ф-фу! - гъапи хъял кади шагъди.

- ЧІат терефнан дявйириз къяляхъ зигуб лазим ву, - гъапи Ибрегъим-ханди хъанара.

- Дюз кІурава, эм дюз ву, адаш, - гъапи Риза-Къули-Мирзайира.

- Шагъди гъардшилан алдагъу улар чан бал'инади ва, дугълан алдагъну, жаваб ккун апІури Демирчийиина гъахуру. Дугъ'ан гаф адабхъайиз, думу Дакъарихъна илтІикІуру.

- Яв ахъювал! Дюн'яйин ригъсир ич шагъ! ВаритІан Аллагъдиз, хъа дугълан алдабхъиган увуз, ич ишигъ, ужуйи рябкъюру. Амур явуб, тур явуб. Уву лик диву йишв'ин учу кІулра дивуз гъязур вуча! - гъапи Дакъари.

Паччагълугъдиз ва тахтназ гъалибвалиинди кІули гъубху саб биціи дяви лазим ву, Ибрегъим- хан, Риза-Къули-Мирза ва Дакъар! - гъапи дамагъ кади, дурарин улхъан мина-тина лицури, шагъди. - Герек 100 агъзур кас къушум закур чру пайдгъиккди, му ражну кІуз шулу, къисаснан, инсафсуз гъазаватназ дагъларин халкъариина душну ккунду!

- Белки, шагъ! - гъапи ччвурар гъидису шубриддира, улихъна али йишвлан арчулну ликрилан саб гам алдабгъури.

- Тахтна паччагълугъ машгъур шлуб гъамус агъю гъабшизуз. Душну гъязурлугвалар апІинай! - гъапи шагъди, али йишвлан гъудужвури.

* * *

...Азгар йигъ вуйи. Шагъдин тавханйирин улихъ, ахъю майдан вуйибси, жерге-жергеди гъяйвнарин къушмарин дестйир дийигънайи.

Сифте жергйириъ персар, дурарин гъвалахъ келхурар, курдар ва лурар, къялаъ азербайжанар, туркменар, афшарар ва белуджар, гъирагъдиъ аърабар, кашкалуйир, ассирийлуйир ва жарадар дийигънайи. Майдандиин арайиз дуфнайи къушмин «гъюлихъна» гъар терефнаан, хътІатІабццру селси, къушмарин дестйир гъювал давам шулайи.

Ригъдин ахал завун къялаз за шули, гъарсаб дестейин улихъна, занг палатди ригъдин ишигънахъ нурар рагъури, дуфну дестйирин башчйир дийигъуру. Дурарикан гизафдар тухмарилан эмирар вуйи.

Къушмарин саб бязи дестйирин кІулиъ юзбашйирди минбашйирди айидар гулямар вуйи. Надир-шагъдира чаз кин гъаши эмиратариъ къушмин кІулиъ ахюдар, шагъ Аббас Сарпирин чешнейинди, гулямарин гъисабнаан дерккнади гъахъну.

Надир-шагъ чан тавханайин му кІул - тму кІул йивури, цІа кайи гакІулси сикинсузди вуйи. Гагъ-гагъ тавханайин улдхъан, дидин улихъ гъатІабццнайи ахъю майдандиз уч шулайи къушмариз лигури, дугъу чан юкІв сикин апІурайи.

Къушмар вари дуфну хъуркънайи. Дурари шагъдин амур гюзет апІурайи. Шагъ учвра, чан гъякимдрарин теклиф фициб шулуш ули уьбхюри, сикинсузди вуйи. Ибрегъим-хан, Демирчи, Риза-Къули-Мирза ва Дакъар - вари гъязур духъну, чиб гъамус гъюжатар апІури, варидиз къабул шлу саб теклиф дибрихъри гъузнайи.

Ибрегъим-ханди инсафсуз хъуб, шагъдин къушмариз цѳибдикъан акъсивал улупу гъулар-шагърар хъарахъна цІигъ гъирчуб теклиф апІурайи.

- Ихъ шагъ Надир ву. Хъа дявдиъ шагъ инсафсуз хъуб лазим ву, Дакъар! - кІурайи дугъу. Къушмин улихъ Аъраб-Зенгисир эмирин кІул ултІубччувал - му инсафсузвал дарин?! Ихъ эмир гъадму дагъларин вари ругар, гъванар цІа кипну гъургишра, эвез даршул, Дакъар! Герек ухъу дурар вари тІанкъ дапІну, ихъ тухмарин вакиларикан цѳийи гъулар-гъалйир яратмиш апІуб лазим ву.

- Инсафсузуб, яв ахювал, Чингисхандин яракъра гъабхъну. Наши дугъу ясайин инсафсузвалиинди яратмиш гъапІу ахъю паччагълугъар? Шлубкъан халкъар хлихъна хру серенжемар агуб лазим ву, къяляхъна Чингисхандиз лигайиз, улихъна, уъмриз лигуб ужу ву, йиз хан!

- Дакъар дюз ву, эм, ахъю Искендерин чешнейинди тахтнан ахъю элугълийирикан Ануширван Хосров шагъди, Первиз Хосров шагъди ва шагъ Аббасди, ухъуз аьгъюси, уву кІуру «ихъ гъулар» къалйириз, барйириз илтІикІну... Гъамцдар гъюжатар давам шулайи.

Сикинсуз духънайи шагъ хъана улдахъна гъюру. Думу Шираздин, Шушайин аднан ипекдин зарзибайин перде за дапІну, чан къушмиз лигуру. Хилар гъатІарццну, дюн'я хабахъна гъадабгъуз ният айиси, шагъди кІуру: «Даккунин гъамциб къувват хъайи шагъ дюн'я чан гъятІнихъ хъивну лицуз!»

Улдхъан майдандиин али къушмин ахъю «гъюлик» улар куркІу Демирчийи: «Къушум уч дубхъна, хан, къан апІурахъа. Шагъ урцру хъуб мумкин ву», - гъапи.

- Гъацира ву, Демирчи. Ухъу вафасуз ихтилатар апІури гъахънуки.

Шагъдиз дугъриданра хъял гъюрайи. Гъаму арайиъ гъякимдрар са-сарди тавханайиъ учІвру.

Хъял убцру гъабши шагъдин чав туву табшуругъра кІваълан гъябгъюру. Улдан перде за дапІну, дугъу кІуру: «Яракълу халкъдин гъакму гъюлиз лигай! Дидин лепйири, уълкйир гъузри, дюн'яра ккапІуб мумкин ву. Хъя учву, гучІбяхар, гъягъюри душмандин туриз гардан ккиври гъюрочва! Набши шагъдин къушмарин улихъдин думу баркаллувал? Набши, Ибрегъим-хан, узу увхъан гъерхраза? Набши, Риза-Къули-Мирза, увхъан гъерхраза? Набши, Демирчи, узу увхъан гъерхраза? Набши, Дакъар, йиз къалхан, йиз далу, узу увхъан гъерхраза?!» - кІури шагъди, кІул'инди дурар гъюнариан дисури, гъарарси вари факъумар апІурайи. Хъасин вари гъякимдрарихъна янашмиш шули, хабар гъатІарццну, чан ахъю хъюлан тясирнаккди тІар кивну, гукІунди дугъу кІуру: «Наши шагъдин къушмарин думу улихъгандин баркаллувалар, узу учвхъан гъерхраза?!»

- Йишвхъан йигъ улубкъруси, гъаму ражну ухъуз, завун машнаъ ригъси, гъалибвал, ахъю гъалибвал, ич шагъ! - гъапи Ибрегъим-ханди, чан тур гъацІазкъан гъяцІли дапІну, хъана «фархъ» дапІну тия гъашариъ жин апІури.

- Гъюдливал мулахдиз, назуквал шураз ярашугъ ву. Дявдин Аллагъ инсафсузвална фендигарвал духъну ккунду! Вари ахъю мургар чпин инсафсузвалиинди, къатІ'ивалиинди, фендигарвалиинди тафавутлу гъахъну. Инсафсузвална фендигарвалсиб яракъ хлиъ гъабхъундайиш, Искандерихъан ярум дюн'я гъушвкканси чан кІанакк ккивну дусуз хъибдайи. Эгер думу яракъдихъди Темучийи чан къушум яракъламиш гъапІундайиш, бажагъат дугъкан Чингисхан шуйи.

- Ич ригъсир шагъ! Тахтнахъ Дар'ясир инсафсуз кас бажагъат гъахъну! Йип, чан инсафсузвал дарин учв ва паччагълугъ бедбахт апІуб? - гъапи гучІра гъибтну, Дакъари.

- Ваъ Дакъар! - гъапи шагъди дугъаз багахъ шули. Инсафсузвал люкъран сабну хлинцц ву. Хъя фендигарвалси тмуну хлинццра даршиш, уву йип, дидхъан тІибхуз шулин? Ваъ. Дар'яйихъра инсафсузвалсиб саб хлинцц хъайи, хъя фендигарвалсиб тмуну хлинцц дугъаз, гъяйифки, гъубкІри гъабхъундар.

- Ич ригъсир шагъ! - гъапи хъана чан юкІв гъурдаъ дибисну Дакъари. Гъюдливал хас вуйи мулахди устайин хлиъ мурелиз гъадмивал туври шулу. Хъя назук шурура мюгъюбатнан инанмиш'вал яратмиш апІуру. Б-б-елки.

- Белки дурарра люкъран хлинццар вушул, гъамус гъаци пуз ккун гъабхъуншул увузра, дарин Дакъар?

- Ав, ав, - Дакъари кІури имиди, ажугълу гъаши шагъди жилиз лик йивуру. Дакъар гъалхнар гъидисурси лал шулу.

- Юкъяр таярихъди дисури апІин, Дакъар! Дявдин майдандиъ апІрудар тахтнан улихъра дарапІур, ахир!

- Багъишламиш апІин, йиз шагъ, мициб тахсир узхъан гъабхънуш. Уву лик диву йишв'ин, хъугъ, йиз кІул дивуз гъязур вуза, - гъапи Дакъари, къамкъариинна ис шули.

- Адаш, гъапи Риза-Къули-Мирзайи, арчулну лик улихъ алдабгъури. - Уву гъамусди учуз ктуху тарихи мургарин вари хъуркъуваларин сир дурар чиб ваъ, ччвур бисури адаршра, дурарин тахтнан баркаллувал ву. Дурариз хъпехъуз аьгъяди гъабхъну. Хъя хъпехъуз аьгъяди хъуб инсандин ахъю

гъунар, ахю лайикълувал ву. Эгер уву, адаш, яв гъакимдрарихъ хъпехъури гъахънийиш, ихъ тахтнан хяд хъанара ахю ва аку шуйи. Эгер, адаш, ахю гъалибвалари баркаллу ва машгъур гъаплу шагъдин къушум учв саймиш дараптрайи дагъларин уълкейиъ Абраб-Зенгисир дюшкюндриин майит дипну гъафнуш, ухъу, гъялак дархъиди, фикир аплуб лазим ву. «Гъялак нир гъюлиз гъурубкъундар», - клури шулу.

- Фикир гъаплу гъюр хуйин ушвниз гъафну, клури шулу, - гъапи шагъди къатГ и тягъярнийинди.

- Хъебехъай, - давам гъаплу дугъу, - фукъан ухъу гъулхишра, натижа саб ву: дявдиъ инсафсузвал, фендигарвал, къатГ ивал герек ву. Душмандин улихъна бейхабарди адахъуб, дугъаз чан зегъле гъаърубсиб гучГ вал яратмиш аплуб, къушмин шубубдикан саб пай далу терефнан хатласузвал тямин аплури дебккуб - магъа дяви клури гъабхбан гъалибвализ замин гъендемар.

- Адаш, къюб гъюраз гъиву хюрчабнихъан сабра йибкгуз гъабхъудар, клури шулу. Паччагълугъдин далу терефнаъра тухмарин ва халкъарин зидвалар гъизгъин шула. Душманра, рябкъру гъялариан, гатдин улихъ хъайи къюл дар. Дагълу уълкейиз акъси гъяракатар вахтназ вушра цлиб ярхлаз илдичнийиш, пис даршлийи.

- Инсандиз варитлан багахъ вуйидар чан ибар ву. Амма дугъаз дурар рякъюри шулдар, - гъапи шагъди, тахтнан ва гъакимдрарин улхъан минатина лицури. Дагъларин уълке тахтнан ялгъуз ва аххиримжи макъсад дар. Душваъ шубуб паччагълугъдин макъсадар, гаприинна хурайи хилси, сатли шула. Османдин Турцияйин янычарар ва Петройин ачлини гъардин жаллатлар, гъашраъ айи турси, ихъ рякъ'ин ал. Нагагъ гъашарихъан ухъу гъибисиш, гъавурарин тур ихъ гардандихъра гъюру. Ваъ, турихъан гъибисиш, думу саки гъарган гъяцлиди гъибтну ккунду. Къюб цлин арайиъ учлвайиз, гъашраъ ади рякъ'ин дипнайи тур ктручди гъибтну, жвуван туриинди паччагълугъдин ва тахтнан намус уьбхюб лазим ву.

Сабсан агъвалат фикриъ гъибтну ккунду. Османдин Турция ифи рубзури, зыйф шула. Рякъру гъялариан, дидхъан къурхулувалра думукъан гъубзрадар. Хъа ахю Урусат гъар терефнаан чаз къурхулувал яратмиш аплури, рякъ'ин закси дийибгъна. Думу ихъ сяргъатариз багахъ хъувал гъисабнаъ адарди гъибтну ккундар.

- Ригъ али йигъсир ич шагъ! Вазифйир тийин гъахъну. Къушум уч дубхъна, уву фу клуруш гюзет аплури дийибгъна. Дюму рякъюн гъапшишра вахт ву, - гъапи Демирчийи.

- Ав, дюз клурава, вахт ву, гъапи шагъ, тавханайиан члатинди удучлури, ракнарнихънади гъягъюру.

Тавханайин ахю гъуршнакк гъяйвнар дидисну дийигънайи нукрар егин ва жанлу гъаши, дурари пирпйирин чулар гъизигу, уьзенгарихъан хъичлихну, гъакимдрариз гъяйвнариин элеуз кюмек гъаплу ва чибра чпиндариин элеу.

Мух ва ярма иплури дамагъ кайи гъяйвнар ергури-ергури майдандиз адахъу. Къушмин «гъюл» ирибшву. Майдандин зиин «шагъарин шагъ Надир-Къулийиз баркаллагъ! Ахю ва къудратлу Персияйин тахтнан намус уьбхюз гъарган гъязур вуча!» клури сесер рагъуру.

Майдандин къял'ин паччагълугъдин жилавар хлиъ айи гъакимдрарин гъяйвнар, ягъал мухрар завариз чимрарси дазаргну, гагъ-гагъ бацар заварикан

йивури, фури нагагъ хьибтиш гьамус хъа т'ирхуз ккеъну айидарси сабурсузди дийигънайи.

Къушум суст гъабши. Шагъди, пирпйириин за ккюрхну, къушмихъна янашмиш шули, гъапи:

- Паччагълугъдин игитар! Индияйихъан Истарайихънакъан завун к'анакк ккайи вари жилар ахю инанмиш'валиинди учвуз ккилигура. Гизаф женгарий ахю хъуркъувалари баркаллу гъап'у Персияйин тахтнан яракъ учву гъаму ражнура ахю, эгъемиятлу, машгъур ва лишанлу ап'уб лазим ву. Гъит жюрэтлувал, къат'ивал ва къастназ мюгъкамвал гъич сабанна учвхъан жара дарибшри!

- Гъи паччагълугъдин ва тахтнан намус бадали гъазаватдин гъякълу ва пак майдандиз гъягъюрайи учвуз васи ап'ураза: инсафсузвалихъди, фендигарвалихъди, къат'ивалихъди яракъламиш ва ашкъламиш йихъай! Гъит му жигъатнаан учву Гъясратар Аьлдин, Дар'яйин, Первиз Хосров шагъдин, Ануширвандин, шагъ Аббасдин баркаллу къаматну ашкъламиш, яракъламиш ва рюгъламиш ап'ри.

Къушум рякъюн ап'ури, аьхиримжи гафар к'ури, шагъди чан тур гъяц'ли дап'ну, завариз забгуру.

Майдандин гъавайиъ далдабу зурнайиан йивурайи рякъюн мукъмин нагъра ат'абгуру. Сифте персарин, хъа келхурарин, хъасин курдарин ва гъаци хъайи-хъайиси жа-жара къушмарин тмуну дестйир гъавайиъ гурлуди лепе туврайи ипекдин чру пайдгъариккди ярхла виляатариз, гъазаватдин майдандиз ягъурсузди рякъюн шулу.

Абдулмежид РАШИДОВ
мялим, ЧВурдаф гьул

ЯШАМИШ ХЪУБ УЖУБ ЛЯХИН ВУ

Армияйиз дих апІруган, Аьгмадрин кьанна сад йис, хъа Мухлисатдин думу вахтна йицИмиржид йис вуйи. 1941-пи йисан июль вазли, закур фронтдиз гъягъюру кІуру йигъан, гъич сар шагьидра хътарди, хябяхъган Мухлисаткьарин хуларин гъвалахъ хъайи багъдиъ дураар кьюбридра чиб-чпихъди гьорюшмиш гъахънийи. Завуъ вазкъан адайи, гъаддиз йишв, сикинубси, мучІубра вуйи, гъалабалугъвалин ва пашмануб. Дураар кьаназ вичун гъарин исикк улхури дийигъну имийи. Гъадушвахъ Мухлисатди аьхиримжи ражари вуди Аьгмадриз вафалувалин гаф тувнийи. «Лазим гъабхъиш, ярхи уьмри ккилигидиза»,- тасдикъ гъапІнийи дугъу. «Узура кьяляхъ уву кІваъ ади гъидиза»,- гъапнийи Аьгмадрира.

Хъа магъа, вахт ва гизаф йисарин гъядисйир кьяляхъ гъузну. Аьгмад чІивиди чаан удучІву дявира тарихдиз гъубшну. Дугъриди гъапиш, Аьгмад чІивиди имийинхъа? Магъа думу: лик ккадар, кьюби хилар ктар, кьюби улар адар. Чаинна люлер алаъру автоматар, кьадарсуз гизаф инсанар йихувал, хъасин госпиталар, духтрар, медицинаин чйир, жюрбежюр адмйирин таниш дару сесер - фу улхурва?! Ав, гъамрар вари сарун кьяляхъ гъузнийи...

Гьелбетда, учв бегъемди гъякъи духънашра, дугъазра багъри гъулаз шлубкъан ухди хъуркъуз ккунди ашлийи. Гъулаъ дугъан дада, бицІи чи Маржанат ими. Хъа адаш дяви ккебгъайиз улихъна йисан кечмиш гъахънийи. Дугъан накъвра гъулаъ ву. Хъа Мухлисат? КкунийкІан думу сацІибкъан рякъюз, лап, лап цІибдикъан, саб гаф капІуз...

Вушра, Аьгмадри вахт-вахтарик учв мянфяьтсуз, саризра лазим дарур вуди гъисаб апІурайи. Дугъан жандин гъацІ мидайи, имбуб юкІв, рюгъ вуйи. Хъа шлиз лазим шулу дицир инсан?

Шубуд йигъ вуйи гъулаз хъуркъну. Инсанар гъюри-гъягъюри айи. Зюгъре бабан бай дявдиан кьяляхъ гъювалиин гъарсари разивал, гъякъивалиин пашманвал улупури, дураарин дерднакан хабар гъадабгъури айи.

Къюдпи йигъан гвачІинган къаби Нигар, Мухлисатдин дада, гъафнийи. Хуш-беш апІури, жара дишагълйирси, думура гъишнийи. Ав, уткан ва къувватлу жигьил гъахъи Аьгмадрин гъийин рябкъювал дураарин юкІварихъан гъял апІуз шуладайи. «Му Зюгърейин Аьгмадсиркъан дарки»,- фикир гъапІнийи Нигари, гарцІликансина чиб-чпихъди рузурайи чан нивгъар хлин ягълухъихъди кжаркури.

Аьгмад дишагълийирин, гьарсар бабан гъавриъ ахърайи. Дураринра гьарсарин бай, чве вая жилир, аба дявдиан гъафундар, ясан гъюжран вахтари гаш`валиан багъри юрдарий инсафсуз аьжли гъурхну. Думу чан юкІв ижмиди гъибтуз чалишмиш шулайи. Вушра, вахт-вахтарик хъибтуйи, буш шуйи. Бязи дакъикъйири дугъан къастар, аьгъ апІувал, дурумлувал, швнуб-саб вазли чаъ дурар уч апІури, гъязур шули гъахънушра, уьргъюйи. Думуган, ялгъузвал ккабхъубси, сес зиина идрипди, юкІв абцІну, ишуйи.

Нигар ва дугъахъди сатІиди гъафи сакъюдарсан дишагълийир гъауз Зюгъре баб чІатна удучІвган, Мухлисат кІваина гъафи Аьгмад сабпи ражну «буш» гъахънийи. Дугъан ишбан гъарайнаъ айи кІван гъял гъябкъю бицІи Маржанатдин дерднан ва пашманвалин ишбан гъациб гъарай тадабхънийики, Аьгмадриз чан чи гизаф гъайиф гъахънийи. Хъа дугъаз Маржанат хулаъ имбубдикан хабар айинхъа? Хабар айиш, гъелбетда, чвуччву чан дерд жара саягъниинди гъял апІидийи...

«Эгъ Маржанат, йиз бицІи чи, ккунийкІан уву рякъюз, саб ул`индикъана, сацІибкъана! Фицир духънайкІан уву гъамус? Дигиш гъахъну шалва, йиз бицІи чи. Узу фронтдиз гъягъруган, яв анжагъ шубуд йис вуйи, хъа гъамус йицІуд йис вуяв, Маржанат,- гъамци чав-чакна фикрар апІурайи Аьгмадри, хъасин ачухъди гъапи:

- Маржанат, аьбкъина, жан, узуз убхъуз шид, анжагъ уву мишан.

Маржанат сикин гъахънийи. Дугъу Аьгмадри фронтдиан гъабхи рукъан кружкайиъди шид гъабхи. Аьгмадри Маржанатдин хил`ан шид убхъурайи, хъа Маржанат, гучІвалра кади, чвуччвун машназ, чпиъ улар имдру ичІариз, хилар кимдру, саб лик ккимдру бедендиз лигурайи. «Фици-вушра, му чІивиди ими, ебхъурира ву, гафарра апІуру,- фикир апІурайи Маржанатди. - Узуз уву, фронтдиз гъягъяйиз, фицир вуйиш, кІваин илмийиз, чве. Шубуд йис вуйишра, кІваинди илмийиз: саб ражну узуз деъну чвурхру мярхяр ктаънийва, бязи вахтари, гатдиси «мяввар» апІури, ишурайи узу ккарцуз чарйир агури шуйва. Хъа саб ражну, ихъ гъунши Рамазан имийиз уву, хъа дугъу увуз йифун тупар йивурайиган, йиз машнак кубкънийчва. Узу фукъан гъишнийи! Учву, гъелбетда, аьлхъюри гъахънийчва. Хиларра кайвук, ликарра сагъидар вуйи яв, кІару уларра айвуъ...» - фикрар апІурайи Маржанатди, хъасин, Аьгмадри шид убхъбалан къяляхъ, кружка столиин дивну, думу тмуну хулазди удучІвну гъушу ва, хъябхъдин мучІушин гъибикъайиз, бицІириз хас даруси, кІул ва маш гутайиъ итІикъну, гъамлуди ишури гъузу.

Я дадара, я Маржанатра, дурарихъди гъуландарра, Аьгмад сарун гъюр кІури, ккилигури имдайи. Шубуд йис улихъна дурари «кІару кІаж» адабгънийи, хъа дявира ккудубкІну тамам къюд йистІан артухъ дубхънайи...

Зюгъре баб, учв ужур дишагъли вуйибси, чан веледарин ккуни дадара вуйи. Аьгмад, чан велед, дявдиан гъювали думу къадарсуз шад гъапІнийи, хъа дугъан гъякъивали пашманвалин гъалабалугъра кипнийи. Сифте йигъан, гъяятдин ракккнарихъна аьраба дуфнайиган, Аьгмад адагъуз Зюгъре бабура кюмек гъапІнийи. Хулаз гъахиган, бализ рягъятвал ибшири кІури, дишлади ахин кипнийи. Ав, халис бабуси дугъу чан бай къабул гъапІнийи. Гъишнура вуйи, шадвалра, пашманвалра гъибикъну, хабаъра тІаънийи, жан-юкІвра гъапІнийи, гъякъивалин гъайифарра гъизигнийи. Амма дугъан бабвалин юкІвну гъис апІурайиганси, артухъди нивгъар удузну, юкІв аьсси дапІну,

гъамлу духъну ккундаи. Балин юкІв гъагъи, уьмур ккун хъувал цІиб, дердар артухъ, умудар батІил даришри кІури, дугъу учвра халис жилириз хас вуйиси дерккнайи. Гъаддиз, Аьгъмадрихъна гъафидари улар кжаркруган, гъайифар зигруган, дугъу дурариз тюгъметар йивуйи ва кІуйи: «Йиз бай къяляхъ гъафну. Бабаз гъадму шадвал дарин? Гъаз юкІвар гъагъи апІурчва? Шадвал апІинай, я инсанар!» Гъамци кІури, инсанарин ва балин багахъ учв ижмиди дисуйишра, бабан кІваъ пашманвалин гъван айиб, дугъу жиниди-жиниди улар марцц апІури шлуб аьгъю шуйи.

Гъелбетда, Аьгъмадрихъна гъюри шлу гъулан жиларин ва жигъиларин гафари хъдубгуз багахъ дубхънайи уьмур ккунхъувалин ишигъ таза кІулІан ялавлуди убгуз гъибтуйи. Я дадайиз, я чуччуз, я гъуландариз думу гъагъ дайи, аьксина вуди, улихъганІан артухъдира вариди чпин ккунивал улупурайи. Гъаддин вари гъавриъ айи, дурарин гафар Аьгъмадризра лап хуш вуйи, кІван дамарариз, жандиз манишин тувуйи.

Сад-швнуд йигъ гъушнийи. Аьгъмад заан мертебайиз адагънийи.

Ригъ ухдитІан завуз удубчІвнайи, дидин нурари дагъларин канчІарикк ккайи хярар, майднар чпин манишнахъди тухъ апІурайи. Улдарин исикк, вичун гъарин цирклиин, гъулан жакъвари «чІяв-чІявар» апІурайи. Гъягътидъ къуршнакк пеэри «къю-къюда» йивурайи.

Маржанат мектебдиз душнайи, Зюгъре баб – колхоздин ляхниз. Хулан раккнариин жюлгар алахънайи.

Аьмад дахънайи кроватдииндира ригъун нурар гъюрайи. Заълан гъилигиган, думу даахнаш-адарш аьгъю апІуб читин вуйи. Хъа улар адру адми ахури шулинхъа? Думу вахт-вахтарик сабну гъваллан тмуну гъвал инна чашмиш шулайи.

Думу чан бахтнакан, къисматнакан хияларик кахънайи, амма саб фикир, гюн ва сикинвал, архаинвал тутрувди, кІваъ убчІврайиб, зат къяляхъ дяргъруси чахъан ярхла апІуз, гъаргандиз утІубккуз, гъяракат апІурайи. Думу фикри, гъагъи аьзабси, гъафилвалиъ, хиялариъ айиган, кми-кмиди шадвалин дакъикъйирра тувуйи.

«Швнуд-сад йигъ вуйиз гъулаз дупну. Таниш вуйидарра, дарударра йиз аьгъвалатнакан хабар гъадабгуз гъафну. Хъа думу? ИмийкІан яшамиш шули? Эгъ, йиз фикрар, гъаз учву узу инжиг апІурачва? Гъитай думу, яшамиш ишри чаз, гъахъундарш, гъит дугъаз фуж-вуш сар ккун ишри, бахтлуди уьмур хъапІри. Белки, думу ухдитІан жвуваз душну ашул, жилир, бицІидар хъашул?»

Мицисдар фикрар гизаф гъюйи Аьгъмадрихъна, дурар лижариинди кІваъ учІвуйи. Гъаддиз, аьхиримжи йигъарикан ваъ, хъа дяви ккебгъайиз улихъна вахтарикан фикрар апІуз чалишмиш шуйи. Думу йигъар, жигъил ва бахтлу вахтар къадарсуз шадвалиндар вуйи. Ав, дурар цІиб, хъа гъякъикъатдиъ гъахъидар, улукъдар вуйи...

ЙицІиурчІвуд йисандин арайиъ дугъан кІвак халис ккунхъувалин гъалабалугъ сарихъанра кипуз гъабхъундаи. Анжагъ къяляхъна, саб дюшошди, вари фикрар ва уьмур дигиш гъапІнийи. Дициб дюшош хъадну хутІлиъ гъабхънийи. Дугъу эпел апІурайи, хъа шубари ва живанари шалар хъиркІрайи. Хъа Мухлисатди саб шал, за дапІну, Аьгъмадрихъна туврайиган, дугъан улиъ гаж абхънийи. Улиъ гаж абхъувал фициб ляхин вуш, гъелбетда, дициб гъядиса улубкъдариз ужуди аьгъяшул. Аьгъмадриз кюмек апІуз,

гучІурчуз кІури, фужкІа багахъ шуладайи, хъа Мухлисат гъафнийи. Думуган, чан ихтиятсузвалиан арайиз гъафи ляхин дюз апІбан къяляхъ, думу гизаф шад гъахънийи ва, бицІи, лизи, уткан сппарин жергера улупури, уччвуди гъааблхънийи. Дугъан йицІиургуд йис вуйи...

Гъамус Агъмадриз фукІа рябкъюри адар, дугъхъан я йигъ, я йишв жара апІуз шулдар. Табиатдиъ дугъаз вари гъибикънайи. Хъа инсанар, дада, чи гъвалахъ хъайи. Думу яшамиш шулайи, дугъаз яшамиш хъуз вари кюмекар туврайи, улупурайи. Гъякъи гъахънушра, дугъан бедендиъ манишин, юкІв ими, уъмрихъ думу мягърум гъахъундар.

Гъамус, кроватдиин дахънайир думу фикриъди ярхла-ярхла айи ригъ али йигъариз, инсанарин инчІ ккайи, важан-юкІв апІруси лигру, аку суфатариз, хярариъ шлу кюкйирин жюрбежюр рангариз, шубариз, дурарин аку рангарин палтариз, дюн`йин гизаф-гизаф аквназ лигурайи ва думуган уьмур ккунхъувалин ишигъ артухъдиси убуз, акв тувуз хъюбгъюйи.

Хъа Мухлисатдихъди сатІиди Агъмадри швнуб-саб эпел, швнуб-саб зегъметнан йигъ гъазанмиш гъапІнийи; жигъиларин сумчрариъ, гъизларгежйириъ сатІиди ялхъвнар гъапІнийи; швнуд сад йишван завуъ кьоредди аку хядар гъисаб апІури, хъа хабарсузди гъирагъдиан жарадарин сесер гъахъиган, жин шули гъахънийи; сатІиди жакъварин мукъмарихъ хъпехънийи; аку ва мани ригъди тухъ дапІнайи йигъари сатІиди тамашйир апІуйи; кьоредди дурари гъаргандиз чиб-чпиз вафалувалин гаф тувнийи...

Хъа Мухлисат, гъациб мюгъкам аблакъа улихъган чпин гъабхънушра, гъелелиг гъафундайи, дугъкан саб хабарра адайи.

Бязи вахтари Агъмадриз гъугъубжвуйи: магъа раккнар тІаъра. Хулазди учІву Мухлисатдин гъайифвалин, пашманвалин, язухъвалин ишурайи сес шулу: «Йиз аьзиз, фу гъапІну увкан дявди, фициб инсафсузвали яв бахт, къисмат талаф, пуч гъапІну?..» Хъа Мухлисат, ваъ, гъюри адайи.

Саб ражну Маржанатди Агъмадриз, гъулаъ айи йигъандин хабрарикан ктебтурайиган, гъамциб цІйи хабарра гъапнийи:

- Гъи вари гъуландар Мухлисат бажийиин улукъуз гъушну. Думу лап гъагъи гъялнаъ а, гизафдариз аьфйир гъапІну, кІур. Бейнавайи, аьхиримжи...

Думуган Агъмадри, дишлади гъавриъ ахъну, Маржанатдиз чан гафар ксудукІуз гъитдар. Мухлисат чан аьгъвалатдикан хабар гъадабгъуз, гъуландарси, гъаз гъафундарш, гъамус ашкар гъабхънийи. Хъа дуфну ккундийи, арайиъ мюгъюббат имдайишра, дуфну ккундийи. Гъациб аьдат а гъулаъ.

Агъмадри гъагъиди ил хътабгъу. Гъавриъ адрахърусдар гъяракатариинди гъюнар гъиришву, маш гъвардандиккинди, душвакк чаз фу-вуш рябкъюрайиси, илбицу, сабсан ражну ухът алдабхъу, хъасин, Маржанатдихъинди илдицну, сикинди гъапи:

- ГъапІну дугъаз? Гъаз думу кетІерцна? Филадихъанмина?

- Мухлисат бажи ккудубшу кьюрдхъанмина кетІерцна. Думу нириъ ахъну, аьхълу гъаргъну. Кьюрдин йигъ аяз айиб вуйи. Къял`ин гъеерцу гакІвларра алди, нирлан улдучІвурайи. Думуган ликарикк ккайи миркк дьобгъну, думу нириъ ахъну. Хъа дугъахъди хъайи къаби Загъра бабхъан, чпин гъуншдихъан, тяди кюмек апІуз гъабхъундайи. Гъабгъу штуъ ахъну къяши духънайир, гъациб аязнахъди гъулаз гъафну...Гъаддихъанмина Маржанат бажи гъахъна...

- Хъа дурарин адашихъан гакІвлар хуз шулдайинхъа?

-Думу фронтдиъ гъаКІну...

Агъмад ккебехънийи, чав чаъ фикрариз гъушнийи...

- Мухлисат, ккуни вуйи Мухлисат, узу гъа гъич, узу дявдин иштиракчи вуйза, гъар йигъан аъжлин улихъ машна-машди дийигъуйза, - фикир апІурайи дугъу, - уьмур, баб, уву, Ватан бадали душмандин гюллийрикк шуйза, хъа уву? Гъаз уву яв жан гъюбхюндарвахъа, я аъзиз?! Ав, увура бицІи чйир, бицІи гъардшар бадали яв жан фида гъапІунва, Мухлисат. Хъа уву уърхюз шуйвухъанки, гъаз яв бедбахтвал гъапІунва, Мухлисат? Эгъ, бахт, бахт! Ваъ, ваъ, кечмиш хъидарва, сагъ хъидива, сагъ!..»

Агъмадрин фикриз кми-кмиди чпин аъхиримжи гюрюшмиш'вал гъабхъи ваз алдру мучІу йишв гъюйи. Дугъриданна, думу гюрюшмиш'вал аъхиримжиб вуйкІан? Мухлисат ужуб юкІв айир, уткан жигъил, марцци, жумарт хасиятнан риш ву. Думу гъагъиди кетІерццна кІуру фикрихъди Агъмадрихъан гъичра рази хъуз шуладайи. Белки, Маржанатдиз жарадари, хъа дугъу узуз кучІлар гъапІуншул? Белки, дугъаз гъугъубжвну шул?..

Мухлисат ухдитІан жвуваз гъушну хъидийи, анжагъ фицдар-вуш къастари думу дерккрайи. Думу Агъмадриз ккилигурайибдикан, дугъаз думу ккуниваликан гъич саризра жарариз хабар адайи, дидкан дугъу саризра гъапундайи. Жини, вафалу мягъюббат дугъан мухриъ зат цІиб даршули, мягъкамди убгурайи. Агъмад гъаКІну кІури шубуб мурчвнан «кІару кІаж» гъафнушра, Мухлисат дидихъ хъугърадайи. Хъа вушра, дугъан хасиятнаъ, рябкъювалиъ дигиш`валар гъахънийи. Жарадарихънаси, чахънара дугъан янашмиш'вал асасуб, мугагъназ дарубсиб гъабхънийи, кІул`ин анжагъ кІару ранган ягълухъ алабхъуйи, хъябхъган кми-кмиди ялгъузди чан хулаъ учІвну шуйи, жарадарихъди цІибди гафар апІуйи, ипнира гъахънийи. Вушра, думу Агъмад гъюрувалихъ гъаз-вуш хъугъуйи...

Хъасин сабсана бедбахтвал гъафнийи. Адашин гъакънаанра «кІару кІаж» гъафнийи. Къяляхъна учвра кетІерццнийи, мумкин ву, гъаргандиз. Дюз гъапиш, думуган Мухлисатдихъан чав учв уърхюз, нирин дабгънайи штуан дишлади удучІвуз, шуйи. Хъа думу дакъикъйири Мухлисат ккудубшу уьмрин йисарикан, читинваларикан ва бедбахтваларикан, чан къатІ гъабхъи жини, амма вафалу мягъюббатдикан, дидин къисматнакан хияларик кахъну гъюрайи. Думу вахтна Мухлисатдин чанра уьмрикан юкІв кадабтІнайи, дугъазра яшамиш хъуз гъагъи дубхънайи... Вушра, гъаму ляхниканра Мухлисатди саризра гъапундайи. Думу къафра, ляхинра варидихъан ва гъаргандиз жиниди гъузиди. Дугъан му сир саризра, саб вахтнара агъю хъибдар, думу сир дугъан набалугъ кІваъ арайиз гъафну ва гъадушваъ думу кІвахъди йибкІидира ву. Агъмадризра дидкан уьмурлугъ хабар хъибдар.

Агъмад аърабайиъди гъахну кІуру хабар Мухлисатдихъна садпи йигъантІан гъафнийи. Дугъан юкІв мухриъ дурпар апІури ебгуз хъюбгънийи. Аъхиримжи йигъари гъял гизаф читинуб вушра, шадвалиан дугъаз учв дахънайи ахний йишв бихъури адайи, гъудужвузра кмиди хъюгънийи, амма, дийигъуз къувват гъудрубкІри, алдакнийи. Дугъу гъаци ил хътабгъурайики, хиял апІин зурба читинвалиан саб дупну адахъну. Дугъаз, умудсузди кетІерццнайириз, гъадмукъан ужу ва рягъят гъабхънийики, Агъмадриз лигуз гъагъюз, учв, сагъ-саламат духъну, чІатна утІурчввуз, инсанариз чан шадваликан гъарай апІуз лап зарбди ккун гъабхънийи...

Хъасин, кьубпи хабриан, дугъаз Аьгмад гъакъир вуйибдикан аьгю гъабхънийи. Вушра, Мухлисат шад вуйи. Аьгмад чИвиди гъафну, думу гъамус гъулаъ а! Ав, Мухлисат умудлу вуйи, Аьгмад гъюру кIури хъугъуйи... Думу Армияйиан гъюру кIури, швнуб-саб ражну Зюгъре бабазра гъапундайин?! «Гъюру думу, гъюру!» - саб гъаци кIури шулдайин Мухлисатди?! Думу гъафну, инсанар!

Аьгмад гъафихъанмина сад-швнуд йигъан, ахний ашра, шадди, бахтлуди учв гъис аIури гъахънушра, хъасин къад йигъахънакъан Мухлисат я чИвидарикан, я гъакIидарикан дарди, уьзрин читин гъялнаъ гъахънийи. Гъуландари гъар йигъан гъагъиди кетIерщнайи Мухлисатдин гъялнакан хабар гъадабгъуйи, хъа гизафдар дугъ`ин улуркъури шуйи. Хъа Мухлисатдихъан гафаркъана аIуз шули имдайи.

Дугъан кIару улариъ гъамлувал, хажалат ва гъайифвал айи, дурариан тахсирсуз, амма уьмрин рягъимсузвали кIубшвурайи жигъилваликан мялумат ачухъди рябкъюрайи...

Гъелелиг сифте йигъари ккебехъну гъузнийишра, къяляхъ-къяляхъ Аьгмадри Мухлисатдин гъакънаан кми-кмиди суалар туври, дугъан сагъламвалин гъакънаан аьгю аIури шуйи. Мухлисат, дяви ккебгъайизра, ккебгъхъан минара колхоздиъ лихури, ужур зегъметкеш вуйи. Фронтовикариз, гизаф дишагълийириси, атIнар, бегълийр ургъури, мани палтар гъязур аIури гъахънийи. Инсандин хил`ан удукъру вари ляхнар аIуйи. Жилиризра дурушди ими, дугъан хил ккун аIури швнур-сар адми гъафнушра. Гъаму хабрар дугъаз дадайикан гъеерхънийи. Белки, дадайизра дурарин мягъюббатдикан хабар ашлийи?..

Саб ражну хъайин атIнар ади посылка Аьгмадризра хътIапIнийи, учв Курскдин деккуйиъ айиган: нубатнан женгнаъ учIвайиз сад йигъ ккимиди Аьгмадри думу адабгънийи. Рази гъахънийи, ккунирра, гъуландарра кIваин гъахънийи, бабра, чира. Чухсагъул Мухлисатдиз. УчIру аязнахъди гъалин йифариъ хъайин атIнар гизаф лазим вуйи.

Хъасин, къяляхъна, 1944-пи йисан, дугъан исикк мина гъутIубкIнийи. Дидин къяляхъ, фикриз, чан амриз гъафихъанмина, аку дюнья Аьгмадриз аку гъабхъундайи, мучIуди гъубзнийи...

Гъаму ражнура Мухлисатдиз гъии гъабхънийи. Аьжлин кIару бацаригъан гужнииндиси гъюдучIвну, думу гъамус ликри гъудужвнайи. Яваш-явашди ликар алдагъуйи, гъягъидиз удучIвуйи, кми-кмиди, манишнакан незет ктабгъури, ригъдихъна удучIвну деуйи. ЦИ-цIибди, яваш-явашди къувватар уч, жандиъ аман шулайи. Дугъаз армияйиан дуфнайи Аьгмадриин улуркъуз ухдитIанмина ккунди айи. Дициб аьдат а, хъа гъулан аьдатар гъичра чIур аIуз хай шулин?

Мал-къарайин, пеэр-чирккварин гъайгъушин дизигну, Нигар учIвган, дугъахъди хулаъ гвачIниндин таза гъавара абхънийи. Мухлисат дадайиз багахъ гъахънийи ва, жарадариз дерехъри-гъа кIуруганси, явашди гъапи:

-Дада, Аьгмадриин улуркъуз, думу дявдиан гъафнушра, гъушундарза. Тув ихтияр, дада..?

Нигар чан шурахъинди, дугъан гъавриъ адрахъубси, суал кайибси гъилигу. Амма Мухлисатдин кIван сирнакан думу хабардар вуйиб мялум шуйи.

- Мухлисат, я жан риш, дугъкан имбуб саб чІиви, ил али кърч ву. Думу гъркърган, гучІ шулвуз, Гъаз вуяв дугъахъна душну, уву кефсузди ава?

- Ихтияр тув, дада, увкан ккун апІурза...

Мухлисат, цІиб кърндиси, чан цІийи ккуртарра алахъну, яваш-явашди гършннийи. Зюгъре баб ляхниз душнайи. Хулаъ имбур Маржанат вуйи. Мухлисат дугъу кърбул гърпІннийи ва чве айи хулазди хъади гършннийи. Ракнар Маржанатди арццннийи ва сарпир вуди учв душвазди учІвннийи, хъасин - Мухлисат.

-Уву вува, Маржанат? - сес гърбхъннийи Агърмадрин. Думу сес ибарихъ гърбхъган ва Агърмад гъркърган Мухлисатдин жандиъ мяхъв абхъу.

-Ав, Мухлисат бажи хъади гърюраза.

- Фуж?

-Мухлисат бажи...

Агърмадри учв дюднихъан исина лърфихъди элеркуз гърракатар гърпІу, амма фукІара гърбхъдар. Думу ликарин ва палтарин чаз багахъ шулайи сеснахъинди илдицу. Агърмадрин чаз багахъ шулайирин нефесдин сесра ебхъурайи, амма фукІара ръркърюри, ясана фужкІа ръркърюри адайи...

Хъа фукъан ккундийи Агърмадрин чахъна гърюрайирихъинди лигуз, дугъаз хаб ачухъ апІуз! Фици лигурвахъа? Улар адар. Хаб ачухъ апІуз хилар ктар.

Мухлисатдин чаин гърцІккансина лерф илипнайи Агърмадрин беден, гъртху маш ва улар имдру ичІар гъркърю. Думу, багахъна гърфир, гърцикърурси дийигъу. Маржанатдин, Мухлисатдин уларила мархълин пІилтІарси ахърайи нивгър ва рангар бегърмди ккадагънайи хъунти маш гърбкърган, гучІ гърбхъннийи.

Думу удучІву. Саб-швнуб дакъркърайила, чан юкІв шлубкъран ижми дапІну, Мухлисат кроватдин багахъ гърахъннийи ва дидин гърирагъдин деу. Думу фагърм дудбгнайирси, чан улихъ хъайи гъркър бедендин, машназ, улчІмариз, чпин исикк улихъгандин кІару ва мюгърюббатдин манишин айи улар ккимдру ва чІур духънайи писписариз лигурайи, Ваъ, мушвахъ хъайир думу Агърмад дайи. «Мугъаъ улар адар, мугъаъ рюгъра имдаршул...»

Мухлисатди яваш-явашди чан хил за гърпІу ва, Агърмадрин гърцІлик кучну, гърху:

- Фици вува, Агърмад?

Агърмадрин гъркър беденди дишагърлийин хилин убгурайибсиб манишин ва гърюдливал, назуквал гърс гърпІу. Гърдму хил дугърк ургуд йис улихънара кубкърннийи, гърси маниди ва назукди. Ваъ, Агърмадри Мухлисатдин хил гърдабгъ гърпундайи, ясан чан маш дугъран хилхъан гърдабгърндайи. Дугърз ужуйи, хушлуди вуйи.

-Ужуйи вуза, Мухлисат. Жан илмиз`ин, яшамиш шулаза гърмци...

-Ав, ав, читинди вушул увуз.

-Хъа уву, уву фици вува, Мухлисат? Гърз уву яв сагървал гърюбхърндарвахъа?

-Узу ужуйи вуза, Агърмад...

-Маржанатди ктибтури шулуз...

-Сарун сагър гърхъунза. Фикрар апІуз ляхин имдар...

Дурар ккебехъу. Мухлисат, Агърмадриин улар алди, хиялариз душнайи. Агърмадра, ахниъ дахънайир, фикрарик кайи. Мициб гърал кърназ давам гърбхъннийи.

-Гъаз уву жилириз гъшундарва? «КІару кІажра» йиз гъакънаан дадайи адабгънуки. Хал-хизан ккебгънайиш, фукъан ужуйи хъибдийи увуз...

-Дидкан улхуб лазим дар, Агъмад, лазим дар. Гъаз жилириз гъшундарш, сар Аллагъдиз ва увуз агъгъчвуз...

-Ав, агъгъзуз. Анжагъ узуз уву бахтлуди дяркъну ккундийзуз. Къастар ихъ кІулиз удучІвундар. Ихъ къисматар чиб-чпиз ухшар айидарсдар гъахънуки... Хъа уву гъарах жилириз, хизан ккебгъ. БицІидар шул, жвуван хал, шадвалар, пашманвалар. Хизан хътарди яшамиш хъуз дишагълийиз, хлинцар гъюргъю жакъвлиз тІибхузси, читинди шулу. Йисарра гъагъюра...

-Ваъ, Агъмад. Жилириз сарун узу гъагъидар. Гъаз ву сарун йиз жилир? Къан ву. Фу гъабхъишра...

-Фу «фу гъабхъишра»?

...

-Уъбх яв сагъламвал, Мухлисат. Уву жигъил вува, яв улихъ гележег хъми, уву яшамиш духъну ккунду...

Агъмадриз, Мухлисат фици явашди ва юкІв тІубкІурайиси ишураш, гъеобхъу, анжагъ артухъ сарун фукІара гъапдар...

-Узу ув`ин улуркъуз хъанара гъидиза,- дупну, Агъмадрин гарцІликан, бицІириз жан-юкІв апІурайириси, хъана чан мани ва назук хил кадатну, Мухлисат гъудужвну гъушу.

Ярхи йигъди Агъмад ширин хияларик кайи. КІвазра, гъич саб вахтнара дархъиганси, гизаф рягъят гъабхънийи. Гъамус дугъаз яшамиш хъуз, уъмрихъ хъугъуз гучІури имдайи. Дугъаз хъана артухъдиси яшамиш хъуз ккун гъабхънийи, гъи дугъан мухриъ дердарин мирккар гизаф гъеерцІнийи. Уъмрин мянайин, инсанарин янашмиш`валин, дадайин, чуччун чахъна вуйи мюгъюббатдин думу цІийиди, мугагъназ даруси артухъди ва дюзди гъавриъ ахърайи.

Яшамиш хъуз хай шул, лазимра ву. Яшамиш хъуб ужуб ляхин ву...

Рашид АБЗИЗОВ
таржумачи,
Мягъячгъала шагъур

ККАДАБХЪУ ГЪУЛ

Рамазан ккуни аба Къурбанели кивну, къябар-къуларихъан хътакайизра гъуландар чпин ляхнариъ ичИгнийи.

- Я баб, ихъ аба, гъамкъан къаби гъахънийишра, гъулаъ гъаз кдисури гъахъундар? Ихъ аба ихъ гъуландариз гъацIаризра аьгъдар, хъа дугъан тай къабидар гимихъ шуйи, чпин худларихъди ярквариз, хутIлариз гъягъюйи...

- Хъа чахъан гъаци гъаз гъерхундайва?

- Узуз дугъхъан гучIури шуйзуз, йишвну гъюйи, йишвну гъягъюйи...

- Марчлихънин уьмур гъациб шулу, йишвандинуб. Уву дици махъан, дарсар урх, адашси хъидива...

Къюрд багахъ хъуз дицикъан имдар, архаинди мугъузанаь кIурайиси, мичIлишин хъади хъубкъу микI гъулан гъарсаб пIипIнаъ рабхурайи.

Цци Чейди ярквраъ урчIвубпи классарин баяри практикайиъ гъязур гъапIу гакIвлар, гъилигу гъялариан, къюрдун цIижан йигъаризра гъуркIруси дайи. Гъаддиз мектебдин директор, чIатху-чIатхударстар заан классариан баяр гъядягъну, йигъар ригъарихъ хъахъну имиди, Думурхъларин гъулаз, ккидирчнайи хуларин гъардар, митйир, дукънариз машин хъади гъушнийи.

УртIлангина Думурхъилна читин рякъ вушра, тажруба айи шофери гакIвлин къяб хъайи йирси машин гъииди хъапIрайи.

ГакIвлариз имбударихъди чпира гъядягънайиган, Сеидуллагъна Рамазан разишну кудутIнайи.

Дурар тIубчвру къябаъ, чпира машиндихъди лакъури, чIурарин зиъхъанди гъарарин кюлер гъахъган, саб дупну ис шули, гагъ дисури, ккутIурчвтури тамашнаъ айи.

* * *

Думурхълар, дипну чпин яр-йимишдин ва тарихнан девлетлу гъул, рякъ-хул хътарчухъ кIури, ургцIурпи йисари гъутIурчвру жилариинра багъана илипну, сакъюдар хизанар имиди, дюзенариз удучIвну гъушнийи.

Гъамциб жюрейинди гъи сифте вуди Сеидуллагъдинна Рамазан уларики гъийин девриъ ккадабхъу баркаллу гъул ккабхънийи.

- Гъамус швнудна сар йисарилан ухъусдари гъаму гъулра битIари ккидипу

гьул ву, пиди... - машин гьулахъинди хьубкьрайиган, фикирлуди гьапи Рамазну, Сеидуллагьдикан чан гафариз фу-вуш пуб ккун апГурайи.

- Тазади гьюру инсанарин фагьмиъ, ухьусдар кIамйиринси, битIарна шейтIар гьузди кIурна, Рамзес? Гьаз агьгя, дурариз фу пуз ужу багьнийир дихьуруш!

- Сарун жараси жараб ктабгьуз шул кIурана дурарихъан, Сейдланд? Фикурнан ухьутIан кьитдар даршулда дурар. Мисалназ, жилар дутIурчвну ккадабхьуб ву, ясана дагьлариъ айиган, гьава гьудрубкIди гьергну гьушдар, кIур...

Рамазну, фу-вуш хъана пуз ккунди, хьртI цабхури ади, сабпну машин дебкку ва улихь дийигьнайи баяр бортнахь гьиву.

- Яваш, Рамзес, митIирхан, сабан хлинцар киршнадарвук, кьябаъ имиди хилари лап-лапар апIуз... - зарафат гьапIу Тагьйри.

Машиндиан эдеу директор, Гьясраталина Аьлимурад мялимарин улихь гьучIвну, Сеидуллагьна Рамазанна Зиявутдинна Тагьир хъади, ахьнайи хуларихъинди гьушу.

Мушвахь, шли-вуш уч гьапIу, гьадаргьу хулариккан ккадагьу шакар хъайи.

Кьюрдну пичру шакар пидар, ахъай машиндизди... - директорин буйругь жигьлариз ужуб дарс вуйи: мушвхъан шакарин шил гьудубгу.

ГакIвлар ахьруган, кьяб'ан шаку духънайи митйириан завузди, туп гьивганси, биширугар утIурччурайи.

Саб гагьдиланси абцIу машин, директорра хъади, гьулаз рякьдиин гьабши.

Гьясраталди баярик ашкь капIри:

- Гьавай, баяр, хъана машин гьул'ан гьайиз, гакIвлар гьязур дапIну гьитурхъа. Хъасин вичар-хифаригьна гьягьидихъа, - гьапи.

- Ухьу дици хьуркьрайин?

- Хьтрукьуз фу ву: багахь гьязур хулар: ккадагь – гатIахь, ккадагь - гатIахь! Машин гьулаз хьубкьайиз ухьу багьларигьна гьярхъа...

-Тамгъа, думу УртIинди ккудубчIвура...

Кьюб рейсназ сар хулариккан баяри саб гагьди ужуб-харжиб уч гьапIнийи.

Гьясраталина Аьлимурад, эрг'вал йивбалан кьяляхь, улучIвну ягьалди айи цалариин, аьтрафарилан ул илбицну, хъана баяр деънайи йишвахъинди гьюру.

-Я Рамазан! - Багахь хъашра, чахъинди иб хъивай кIуруси, Гьясратяли мялимди дих гьапIу. - Гьаму Аьлимурад мялимдиз гьеебкку ичIаъ ичв адаш фици ахънийиш, кидибта!

- Вари гьяаблхъю. Я байкIа мялим, саб фила фу-вуш гьабхъну кIури гьамусра гьацдар кIваинди гьузруб вуйинхъа!

- Ва-а-а! Мугьаз лигачва! Хъа сарун фу кIваинди гьибтхъа, я гьуландар! Накь фу гьипIнуш - гьадму?

- Саб сеbeb адарди, седеф ктабхъдар - мидкан гьапIхъа?

- Хъа Сеидуллагьдира сач, гакIвлариз гьягьруган, екIвухьди класседи парта ктапIурайиган, Аьлимурад мялим хьуркьундарин!? Мугьануб кIваинди гьаз адарчвуз?

- Аман вуйи гьа... Хъа вушра дугьу чан хай кайи пIакьар гьитIнийи. - Зарафатнахъди гьапи Аьлимурадди.

- Дарш, валлагъи, ич адашди узкан карк кдатнийи...
- Я бай Девлетдин наънансина арснуну кѳурийва...
- Гъава, мялим... Хъа увура Къафлан имирин гъардаш дарна... - Чан гафарикан рази гъахъи Рамазан гъааблхъю.

Думурхълан лигруган, Ляхла гъулан гъацІ рябкъюйи.

Хуку шакар айи машин гъулаккинди ккудубчІвурди дябкънайи мялимари, ученикариз гъапи:

- Машин хътабкайиз ухъуз бегъемди вахт ими, душну ухъуз, тІагърушназ итІуз хифар акъинай, хъа вичар-жихрар учу учвузра кади гъаму багарихъан утІидича. Тагъирна Зияутдин Чвкъюрингъинди, хъа Сеидуллагъна Рамазан сивун терефназди гъарахай.

Баяр, чпин ихтиярназ деетган, шадну кдунІнийи. Гъагъюрайидари, шли гизаф ва ухди хуруш кѳури, дамагъра кмиди гъапІнийи.

- Сабан ухъуз вичар итІуз гъагъидихъа, Рамзес... - теклиф дебкку дустру.
- Гъач узухъди, ашарстар айишв абгъязуз...

- Хъа хифар?

- Я бай фтин гъанаъ адарна, хифарра хъади Тагъирна ЗидунтІан ухди гъидихъа, фтихъан гучІуравуз...

Дустар саб багъдихъинди гъажаргъу. Багъдихъна хъуркъайиз, гъацІаз дараргънайи хуларин икриан хуйин сесер утІурчву.

Гъаятдилан илтІикІну имбу цалари икир гъубкІну рябкъюз гъитри адайи. ГатІархъу улари кк кархъу хулар, дишла гъизил хилар хъайи устайин тевертишдиккан ккудучвдар вуйиб абгъю шуйи. Хуларин машар накъишари халачиси дабалгнайи. ГъурчІву гъванарик сасдар шиклар - утІучну, сасдар - ултІурчну каънайи. Къюбпи мертеба зат имдарди дарабгънайи. Гъарин терефназди илимбу цаларин арслариинра учву рангарихъди гъар жюре табиаътдин шиклар каъну рябкъюрисе гъузнайи.

Хуларин гъваъ вари абхънадайи - гъацІишв'ин шимгъларра, сусугра илмийи.

Хъебграйи ху рябкъдайи, амма думу икриъ айивалик гъич саб шак гъубздайи.

Му багъдихъан хъитІибкІнайи арчил, имбударинси дюбгънадайи. Рябкъюрайиси, шли- вуш гъар хъадукра думу цІийи алапІурайи.

Дустар, хуларин сагъди имбуну пайнаъ фужкІа ашул кѳури, шаклу гъаши. Хуйин аъмпарихъанра гучІ дубхъну дурар хъугъужву.

Рамазну чан кѳулиз гъафиб дустраз гъапи:

- Гъагъму ахал рябкъюрайвуз, Сеид?

Гъавриъ адрахърайири:

- Хъа ав! - гъапи мяугъталди.

- Гъач думу гъагълансина, хуларин гъвалхъансина гъаризди деебтухъа? ФужкІа аш, белки удучІвур!

- Гъайиф дарин гъагъмукъан ужуб ахал чІур апІуз! КІикІлар гатІахъну гъитурхъа?

- Аш, кІикІларин сес ебхъурайин дугъаз, чан хуйин аъмпаркъан дерерхърайириз?!

- Белки фужкIа адаршул?

- Ашна дарш гьамус аьгью апIидихья...

- Я Рамзес, сардиз гьабхуз гьитурхья...

- Ккунириз ацIнадарин гьамцдар ахлар гьамшварий? Шлиз лазим ву?..

Дурар ахлихьяна аскканзина гьажаргьу.

- Гьамус лиг уву фициб кьучI аш... - кIури, Рамазну ахал илдипу ва кьяляь самра имиди гьамушвлансина деебту.

Гьерщцу укIар, дурчар, арчлар уьргьюри, дуппзарилан ебгури ахал зарбнаь абхьу. Даабхнайи сикин табиаьтдиь сабпну аьхю гьарай абхьу.

Ахлиз тамаша апIурайи дустар шадну кудутIнайи. Зиьлан учв уччвуйи улупурайир вуш, даршсана, узу тахсиркар дайза пуз, ккади айир вуш, «гьяйиф дарин...» кIурайи Сеидуллагьдира бегьем кьукь ктабгьурайи. Чав гьамци кьукь кадабгьну, нагагь мидин силис гьадабгьрур гьашиш, мугьу, узу дидигь гьядарза пидикIан? Касиб Рамазан, яв гьюнарикк гутйиркьан ккивну гьуз, гьацир дуст хьайир, эгер...

Мурар гьамциб гьялнаь имиди, саб дупну гьадму хуларин улдаригьян укIу кум угIубчвву. Дидихьди сабси, баярин гьвалахьинди жилиь гюллийр арсу, хьасин дурариз тюфенгин биши пIакь гьеебхьу.

- Аяванавур ичIрияв!

ГучI дубхьну гьерграйи Сеидуллагьдихьяна Рамазнахь гюлле хьубкьрадайи, гьеле дурар гьяркью касдин улар гьузри! Дурар гьациб гьяракатниинди машнакканзина жаргьурайики, хиял апIин, баяр тIирхура!

- Явазаналлагь, Сеид! Ухьу гьамус гьапIдикIана, - даршули-даршули ушвниан идипу Сеидуллагьдихьди гьигьнан духьну жвар кайи Рамазну.

Гьич кьяляхьиндикьан илтIитIикIди, дурар искканзина Думурхьларин таблиланзина Кьаркьулизди жаргьурайи.

* * *

Хулан эйси, тудубчну тулара, саб хилиь тюфенг, тмунубдиь гьяса ади, кьаби жандик гьяракат кипну, ахал гьибиргьу узкканзина баярин кьяляхь хьахьу. Эгер, гьам сяаьт думу касдин бацарикк гьич фужкIа ккахьнийиш, тьяркь дапIну тюфенг йивну, саб улхуб-рахуб адарди илдигьуйи.

Аьмпар апIурайи хуйин кьяляхьди кьаби жви гуж балайиинди гьулан зиихь таблин кIакIниина улдучIву. Гьамлин дугьаз Кьаркьулин кIанакк ярквразди учIврайи баяр дифраанси гьяркью. Думу сацIиб хьугьужву. Хьерграйиринна гьерграйидарин арайиь айи манзил вазлихьан ригьдихьнасиб вуйи. ГьапIуз ккава кьабир, уву наан, жигьилар наан?! Чахьан баярихь хьуркьуз даршлуб аьгью дубхьну, чакан ва чан хьюлкан гьапIруш аьжуз гьахьири, гьамциб йигь алабхьайиз ккилигурайириси, чан улихьди хьебгри учвси яшариан адабхьну гьантар дубхьнайи улдубчIву ху, алапIну саб люле али тюфенг, йивну йибкIуру. Тулайин жандак гьаци таблиин дипну, дугьу гьарай гьапIу: «Ари ма, учвуз, йиз бай гьачIи гьачгьар!»

Кьабирин кIваз гьамус сацIиб рягьят гьабхьиси вуйи, фицики мушвахь гьабхьи гьядисайиин зат пашман дарди, саб ялгьузди учв гьузнайивалиан курпашманди, чан ужагьдиз кьяляхь хьтаку.

* * *

...Аьжал хьудубкьнайидар ярквраз хьуркьиган, яваш духьну, кьяляхьинди илдицу. Му арайиь хуйиз гьиву плакьра кIваь айи Рамазназ саб километр манзилнаь мухриланзина чпихьинди инсандин гьаранту жабгьурайиси гьябкью. Дугъаз му арайиь гьадмукьан гучI гьабхьнийики, эргнайивалихьна, жандиь мяхьвра абхьну, амриан гьушур дустран хабахьинди илдигьу.

Аман-иман хьимдру Сеидуллагьди думу багахь хьайи гьарзариккинди, хюйин шишалси юкьвнаан дидисну кьчIюхю, ва, хьергнайир гьаминди гьафиш дьяркьбан бадали, Рамазан зиьлан кюлер алахьну жин гьапIу. Ебгури юкIв, дустран йишв мюгькам гьапIган, дугьу, гьарар-рукар-кюлеригьансина исихь хьайи гьяригьна душну, истикансиб люл дапIну, яркьу пялкьюьди шид дубхну, дустран унтIлансина машининди улубзу...

Хьасин гьаракатниинди зиихь хьайи гьарзариина улдучIвну, чпихь хьергнайир нашдикIан кIури лигуз, учв дьяркьрусси, ягьли, мучIу гьурдин гьяригь гьючIву.

УчIубкьну дийибгьнайи гьаргьан, улхьан кюлер гьадаури Думурхьил терефназди лигурайиган, дугьан ибарихьна чаз дих апIурайибсиб сес хьтIабгу. ГукIнишин кайи Сеидуллагь, фу-вуш аьгьдарди, илкьан хьтадабгьди цирклиин ликI шулу. (Диришвди гьван шулу, гьархьан учв жара апIуз даршлуси).

Саб гегьдиланси дугъаз: «Я Сеидуллагь!» - кIури, гьалабулугь кайи дих гьеебхьу. Сеидуллагьдиз сифте чан дустран сес аьжайибди гьугьубжвнийи ва гьаддиз, якьинди дугьан вуйиб аьгью дархьиди, учв хьайи йишв ашкар гьапIундайи.

- Вай! - Чан дару дихниинди жаваб туву дугьу. Рамазназ чан дустран дих вуйиб аьгью апIуз читин гьабхьундайи.

- Ухьу чIивиди имидин, Сеидуллагь? Наши думу? Гьюрайин?

- Магьа лигураза, рякьрушвариь адар.

- Уччвуйи лиг!

- Гьюрайиш хуйин дихаркьана ерхьуйи, дих-дикI адар... Фицива?

- Гьии гьабхьунвуз?

- Йиз гьанаь машин. Гьюраш, дарш, уччвуди улам хьапI!

- Узу гьюдучIвза, гьюрур адар...

- Сарун гьюрашра гьедрергарза. Му фу гьабхьи! СацIибсана вуйиш, йикIурайизу гьа...

- УвутIан ужуб гьялнаь узура адарза. ГучI хьувалиан гужбалайиинди гьаму гьурдягь гьючIвназа... Явашеле... Рамзе... дихар айиси ву...

Сеидди мини пайизра, Рамазан, люкьрухьан гьитIибкIурайи жакьвси, жаргьну душну, чан гьарзарикк ккадарку.

Улин писписари машат апIурашра, хьана зина гьючIву Сеидуллагьдиз, чпи агури гьюрайи Гьясратали мялимна Зиявутдин гьяркью. Думу жанлуди гьаргьан гьючвюхюради: «Я Рамаза-а-ан, Сеидулла-а-агь!» дихар гьаши.

- Гьа-гьа-рай! Магьа-а-ча-а-а! - чан айи кьадарниинди чIветI идипу ягьли гьаргьан.

- Ихьдарин, Сеидуллагь? - гьерхри, Рамазан чан мугьарайиан утIурчвву.

Сеидуллагьра гьюдучIвну, кьюридра минди-тинди лигури, черчелетьири пиприхар гьапIишра гьилиркьури, гьарай кIул'инди заансина чпиндарин гьаншаризди диш гьаши.

* * *

...Йигълан-йигъаз жикъи шулайи йигъандин гъавйири илгъамниинди гъарар, уклар кӀажарин жан гъадабгъурайи.

Сюгъриндин ахсрари дагъларин кӀакӀарик ручӀнан лизи сакъал йивуз гъитрайи.

Дугъриданра мициб саягънаъ сюгъриндин Къаркъулиин тамаша апӀру касдин улихъ думу дагъ агъсакъалси, чан агъзрариинди гъушу йисар жиниди уърхюри, дичӀибгъну депӀнайи. Рукъаригъ гъябхъю нахширси, мичӀлишнан йисирвалра капӀну, дагъ ахсрарин гъужагъдиъ абхъу.

ВацӀрацӀар апӀури, улар йитӀурайи мани-мичӀли ручӀ, ибшури-ибшури, гъванар гъумар айи гарцӀларикансина, булагъарин штарихъди гъибикъну, гъяраригъинди ктубзури швушвар-шубарин гвараризди, тазашин хури, адабкурайи...

* * *

Саб гъяфта улдубчӀвбалан къяляхъ, къюрд хъайиз, рякъяр къяши шайиз, школайиъ айидар сабансана Думурхъилна гакӀвлариз гъягъбанди гъахъи. Му ражну директоринна Рамазнан ерина Девлетдин гъягъюру.

Чан бал'ин улубкъу, гъай-гъайди аьжал хътрубкъри гъубзнайи гъядисайи думу йишв'ин ктирсуз гъитрадайи.

Девлетдинна Гъясраталина Аьлимурад, лапатккйирра хъади, машин дебккнайи, ахъю мистан гъвалахъ гъучӀукъну хъайи хуларин гъваин хамхрар ккадагъуз улучӀвнийи. Сеидуллагъна Зияутдинна Тагъир, багахъ дарабгънайи гъазмайин ккадахънайи дукънарна цӀугънар къябаъ ахъри, саб уйин айи тамашайиинси машгъул духънайи.

Мялимар, шимгъларилан ругар илдичури, митйирин кӀулар ачмиш апӀури, ихтиятди ляхнихъ хъюгънайи. Гъваин чяхялна гъатху руг гъатар-гъатарди сабшвнуб жарди алабхънайи. Дурари ахъю иштагъниинди ккадагъури гакӀвлар машиндихъинди гатӀахъурайи, яни гъардиз чпи апӀурайи ляхин къабулди вуйи ва юкӀвра хъади тамамвализ хурайи.

- Къувват ибшри, учвуз Ляхлаар! Фу хабар ву?!.. Ич ругар-гъванаркъан гъялди гъитай! - вари уьмриккан аьсси духънайирси, гъагъи сесниинди кӀури, Сеидуллагъкъарихъ хъергу къаби жви багахъ улучӀву.

Къабир Сеидуллагъдилан илдицну, чан улихъ гъахъру гъяп-чапдик гъяса кучри, шлудар илдигъури, даршлудариъ патрум али кӀакӀ ургъри, ушвниан гафкъан ададабхъди, лихурайидариз машат даршлуганси, мистан цаликк лизи личӀван гъвандин деу. Баярихъ хъергруган хъайи эглюгин жибдиан дугъу кӀару чӀигъирчинстар сюбюгънар адагъу ва варидарин улихъ сасаб-сасабди учв деънайи гъварз'ин уьргъюз хъюгъю.

«ГъапӀрайиру гъаккму ахмакъ?!» - жиниди мялимарина ученикари чпин арайиъ кӀурайи.

Дурадин мюгъталвал айи суалар чаз гъеерхъиганси, къабири жаваб вуди гъапи:

- Хуйир вари гьамкъану, дурарин аьхирра гьамциб дубхьна, хьибди, хьуз кками! Сюбюгьнар хьаьрудари дюн'я ккидипура: «Учу кIурубси апIанай, учу апIубси мапIанай», - кIури, му наан айиб ву?!

«Гьарза улхура...»

- Гьарза улхураин, улхурадарин, ичв арайиь къяляхьна аьгью шлударра хьиди...

- «Мугью фукIа апIургьа?!...»

- Узу уз'инди фукIара апIидарза... Худа ишри гьутIу хурмайилан хам улчвубхрур!

«Я бай, ва-а-а, валлагьи тму пайгьамбару?!»

Баяри гьяфтайиз улихьна гьапIу икIрацIвал къабирин кIваин алмийи.

Саб гьадму гьадиса вуйиш, баладаи, дугьан фагьум гьубшу заманайин дийибгьнайиганси вуйи.

Зиьлан гьилигган, дугьан али юрушниинди аьгью шуйики, думу гьийин деври къаби дапIну адрувал, хьа фила-вуш къаби гьахьир, гьийин йигьазкъан гьаци гьузнайивал. Думу вахтназ табигь дарурси вуйи.

Къабирин гьацIли ликариин я шаламар дару, я сандалйир дару, дитIрибшу лиьриккан дидирхнайи, машарилан патинкйиринси гьахма гьабчнайи ликрин гьабар алийи. Дугьан шалврин чиркар фуну парчайикан дидирхнайидар вуш, аьгью апIуб читин вуйи, хьа ирканси рябкъюйи. Шлиз аьгья, думу филадихьанмина дурубчди айиб вуш. Шалвар кIуруб алдадабхьуз гьидибтIнайи лиьран чIулсиб гьятIил, эглюгин седфер кадрахьру йишвхьансина кIакIар ирхну, деебтнайи.

* * *

Мялимари алдабгьурайи гьваь цийиди илибкнайиб вуйиб аьгью шуйи - тазади имбу гьардарииндина, мялхьвари шаку апIуз хьтрукьу кIару нафт йивнайи пирпариинди. Дурар ккадагьну ккудубкIнушра, машин абцIайиз гакIвлар гьуркIну духьнадаи, гьаддиз мялимар хамхрарин кIуларра ачмиш апIури алархьу.

Девлетдинди саб къулихьди илтIибкIу хамхрин кIул дипнайи йишв марцц апIурайиган, дугьан лапаткайин мурз цал'ин биши ругдикк рукь'ин гьивубсиб сес гьабши.

Гьясраталдизна Аьлимурадлиз гьач дупну, дицибкънайи цалин деебццнайи батIур ихтиятди рибгьуру. Дурарин уларикк жидайин кIакI ккабхьу. Девлетдин думу за апIуз чалишмиш шулу, амма гьагьиб вуди гьабхьундар. Лапаткайи вари жвурнарилан руг илбичуру, кюмгьяр ккайиси ву. Жидайин зиьлан кумран урхь илибкнайи гьван илдипу, лигуруш, думу жида даи, хьа халар хьимдру, къюбиб гьваларихьанра мурзар али, гандрижи дипIнайи ханжал вуйи.

Урхьниин илипнайи ханжлин къял'ансина сим идибтIну, кIару кюмгьризди деебтнайи.

Зиьлансина хулан айтIинди лигруган, кюмгьяр ади рябкъдаи. Кюмгьяр гьаншарий айи цалиь къюб унчIвин къялаь айи.

Цаллан ханжал-жида Девлетдинди гюзгюси ихтиятди за гьапIу ва дидихьди телихь хьибтIнайи къадарин гьарпузсиб турбара кумран гьяр'ан (кумгьяр, гьуннари кIуруси - кюмгьяр) адабхьу.

Мурариз, цал'ин йишв илимдарди, искканзина баярира тамаша апІурайи.
Яраб карграйи кьабириз мушв'ин шулайибдикан чан мурмрарихъан хабар адайкІан...

Кьабир мушвахъ хъа, хътар, мялимарна ученикарин фикир хъюм алибсиб лиъран турбайи чахъна дизибгнайи.

Зарафат дар гъа...

- Гъизил вуш, варидариз сабси пай апІидихъа, - гъарйир гъюрайи исккан Тагъирин сес.

- Ихъ кьанунари увуз пай апІин кІурадар гъа! Государстайиз тувиш, сабдик юкьубпи пайтІан ухъуз рубкъдар, - Зияутдиндин дихсибдира учв гъйишв ашкар апІурайи.

- Ханжал кудубчну, Девлетдинди «гъизил айи турба» хиликк ккибху ва: Шубуб килакъан а, баяр! - гъапи.

Пул гъисаб апІуз «дакни» Гъясраталди дишлади бухгалтериси гъисаб гъапІу:

- Дици вуш, шубуб килайикан саб кила - турбайин гъагъишин уълюттю. Гъубзубдикан юкьубпи пай ихъ ухъухъинди кадабгъу, имбуб милицияйиз тувдихъа...

Зарафат ктру зарафатчийин зарафатниин вари гъаълхъю.

- Хъа фукъан пул апІур гъубзубди? - Тямягъну Зидундин мелз балкан ул ктипруганси либхуз гъитрайи.

- Фукъан шулуш, магъа уву гъисаб апІин, мисалназ саб граммдиз хъцІур манат вуш...

- Сеидуллагъдин арифметикайиз баяри инчІ ккидипу.

- Аьжаб ужуди ву! Ухъуз гъардиз ... алабхъуру, - гъапи Тагъирин хилар цаллан улдучІвурайидариз кюмекчийр шулу.

- Хъа учву, шейтІнар, ичв учвюгъ пул пай дапІну, кьаби жвуваз капІуз ккадарнучва!? - гъапи кьабир уларик ккархъу Гъясраталди.

- Дугъан пул гъаз ву, гъи -закур... кІурайирин... - лап явашди гъапи Аьлимурадди чан кІвантІариин тІуб иливу. - Тш-ш-ш...

- Уву дугъан «гъи-закурин...» гъанаъ машан, пай гъапІ, узу дидин эйвал апІидиза... - Гъясраталди мици гъапиган аьлхъюб кубчІвну цаллан ахърайи Девлетдиндин хил'ан ханжал адабхъну абхъну гъарзариин йивну гъюбгъю.

Сеидуллагъ, ханжлин кьюбиб гъацІар гъадагъну, чиб-чпик киври, аьжайибвал кади дидкан клигурайи. Му арайиъ кьабирра минди гъафи. Чалкъан дарпиди дугъу балин хиларигъян рукъар гъидису ва, дурарик аьламатар дидикІнайиганси, чан уларихъна багахъ дапІну, клигу.

Лизи-лизи мягъси гъахъи Сеидуллагъ, кьабириин хъугъвал алдарди, ярхлазси гъудучІву.

Девлетдинди, чаз гъибихъуб вуйиз, агу узу лигуза фу гъаш, кІури, гужа-гуж цаллан улдучІвур, Аьлимураддихъан турба дибисну, дидин кьикънахъан сим хътубчуру.

Чахъ хъайи ханжлин паяр дирчну, къабир, къяш имдру уларилан нивгъун гъеерцу цџадлар рузури, деллу духънайирси, му хуларин алабцІнайи икир вуйибси лицурайи.

Сеидуллагъди къабирилан ул алдабгъурадаи, саспиган дугъаз дугъан язухъра шулайи. Сар гъадму ктарди вари, ахъю шадвалиинди тамаша апІури Девлетдиндилан илтІкІну, улари цџапкъан дарапІди, турбайиан удубчІвуз ккайи гъизилиз ккилигурайи.

Уьбкъри, суза зигурайи къаби касдихъна вуйи артухътІан артухъ арайиз удубчІвурайи хажалатнаан Сеидуллагъдиз «гъизил» сарун гъугъубжвуратадаи, я дугъан багахъна душну, фу дерди вуш гъерхуз, гучІбаан шуладаи.

Кюмгърин сирниси хъару дапІнайи хил хътабшву турбайиъ убччвну, назарра апІури, Девлетдинди гужназ душв'ан хътабхъури шюкъянсиб ругра, гъумбек уьчІюбгъю... ва...

- Магъа учвуз гъизил! - ахъю иштагъниинди гъапи.

Варидарик, мици хъуз гъич мумкин дар, кІури, гъал кади аьлхъюб кубчІву.

- Арда ихъ гъациб бахт шулин! - ккимидиси, рази дарувал улупу Аьлимураддихъди Гъясраталдира. - Касиб, къюб зай ккуркърайиз кІури, шадну кудутІнайдуза...

- Фици хъидикІана уву, учгъян жаради кІвантІар илдижвурайир! Гъизил гъибихъу узуз ваъ, увуз къюб пай! Дарин?! - Сарун мурарихъан, чиб-чпиз фу-вушра кІури, аьшкъ кади зарафатар апІуз шуйи.

Жанавар гъабхъу марччарси гъутІурччвдар гъяркъю къаби жви, багахъна дуфну, гъумбек гъясайихъди минди-тинди илбигъуз хъюгъю. Илбигъурихъ дидин айтІан серин адабхъуйи ва дидихъди кагъзин дибиржнайи бицІи багъламасиб адабхъу.

Гъяракатниинди ис алахъну гъадабгъу Гъясраталди думу гъядабчуру, лигуруш, кІару накъиш али арсран тІублан вуйи. Гъибиржнайи кагъзик къуръниинди дидикІну гъяркъган, кІваз гъиидар гъабхъирин хиларигъян тІубланна кагъаз гъючвюхю.

Ис алалахъди, къабири чан гъясайин алабкІнайи кІакІниин тІублан улубччвуз гъитру.

Девлетдинди за гъапІу кагъаз, чаз аьгъюбдиинди урхидиза, кІури хъюгъяйизра, «чагу, йиз бай, абайихъна!» дупну къабири, дибисну, арччлихъан гагул жвурнахъинди дибикІнайи йишвлантина къюбан улар гъуху.

Гъизил дарди гъабхъиган, Девлетдиндиз дерд гъабхъиси вуйи. Дугъаз Гъясраталди папрус туву ва кабхъну гатІабхъу килбитин тІуликан, варх дапІну, сабпну, серинсиб кІару руг, бицІи бомба гъутІубкІиганси кабхъу. Мидхъан гучІ гъабхъи къабири хилариан кагъаз адабхъу ва вари бартихъди думура гъубгу.

Мушвахъ шулайи гъядисйирин, гъамус я мялимар я ученикар гъавриъ адаи. Дурариз му гъаци аьдати дюшношситІан гъибгънадаи ва давам апІури гъизиликан вуйи чпин зарафатар, дурар ляхин ккудубкІбахъ гъахъи.

* * *

Къаби жвуван уьмур дугъриданра къяляхъ хътабкнун, жигьил гъахьиганси вуйи. Думу касдин кIваина, гъи чан улихъ дийигънайиганси, ккудушу гъядисийир гъюру.

Ктухури чаз аьгъюдарин ччвурар, кIваинна хури, гъадмугандин гъачгъар: «Мягъямад, Гъажимягъямад, Мягъямадбег, Нурмягъямад, Мягъямадкерим, Къурбан-эли...» - дугъан фикир аьхиримжи ччвурниин дийибгънайи. «Узуз гъаму кас наан-вуш гъяркъюр вузуз. Наан айкIан учв? Фикир, хъана ачухъ йибхъа!.. Къурбан-эли... яваш... Мягъямадрин гъараваш, Мягъямадрин лукI, хлихъ хъайи ху! Яв Мягъямадрин жан ухди гъадабгъназа. Гъамус узуз аьгъюдарик, сар увутIан чIивиди имдариз. Шарш гъянаъ айи жегъеннемдин гурд, наан ашра ккадаударзаву!»

Шуран шикилнахъди, Къурбан-элдин суфатра къабирин фагъмиан дубградайи.

Къабир чан хулаз душну, гъязур духъну, чан душман агури, рихари ккаънайи тарихарин рякъяриъ учIву.

Думугандин гъачгъарин жини рякъяр къабири ужуди дудургънайиси вуйи. Гъаддихъанмина фукъан йисар гъушну, табиаьтди думу рякъяр аьгъю даршлуси гъапIнийишра, му касдин фагъмиан дурар душнадайи.

Эрг'вал аьгъдарди, фукIа гъидрибгъди, Къаркъулин канчIариккан ккидицну, лавландин вядайихъна Яврурикансина думу Ляхлаарин накъваригъинди алдахъуру. Дугъаз учв саб фунуб-вуш вилайтдиъ айибси гъугъубжвнайи.

Жилирин накъвдихъ хъубснайи ягъли, мусурмнарин накъишариинди дабалгнайи шибдихъ къабириз Балаханум ккусну рякъюру.

ЮкIв барутси кабхъу къаби жвуву, гъич саб хъугъужвубра адарди: «Йиз шуран жан гъадабгъур яв жилир вуш, гъамус яв жан гъадабгъурур шуран адаш хъиди», - дупну, тюфенг алапIуб-алдрапIуб дарди, къаби бабаз йивуру.

Балаханумдиз чан къяляхъ шулайиб чан гъян'антина ачухъди рябкъюрайи. Дугъу, чаз йивурайир гъич фуж-вуш аьгъю дарапIди, къяляхъинди кIулкъан илбибици, гъамци жаваб тувнийи: «Ухди къанди учу яв хлиан гъягъруб аьгъяйчуз, Думурхъларин Дар-Дакъаб. Къурбан-эли яв сирни гъакIну, узу - магъа, яв хилари...»

КIурайиб ккудубкIайиз, Балаханум жилирин накъвдихъинди илдигъу...

«Сарун вижна кимдарзуз! Гъамус йиз гъякъи-гъисаб душмнарехъди ккудубкIурухъанмина... ваъ, ваъ, дици рягъятди думу узхъан гьергидар. Балаханум. Думу йиз хилариинди терг дарапIди хътадакарза чахъан, накъвдиз дуфнура...», - кIури, мучIу дубхънайи дерейилантина чан риш пуч гъапIу йишварихъинди гатIахъну улар, ришвури имбу хиларихъди сабсан патрум хъивну, кутIубшву йигъахъди чан уьмурра ктIубшву.

Къурбан-элдин накъвдин гъвалахъ къюбсана ичI дирккнун, душварий Рамазнан бабахъдина, учв дарш, дурарин шубубпи насил пуч апIарза кIури хъергу Дар-Дабакънахъди дугъан тюфенгра, тIулбан алапIнамиди гъадму гъясара кивнийи. Дидихъди сабси саб наслин уьмурра му гъул'ан удубчIвнийи.

Уж'вал бадали дарди гъапу ляхнари ва жвуван намусну Девлетдиндин айтгишвар ургуз гъитрайи. Дугъаз учв му дюнъ'яйиин йитимси, плендиз гъадагънайи йисирси гъугъужву, гъамциб жюрейиинди дадара дукІну, фужкІа хъимдру-имдруси ваъ, хъа, мегъел саркъан гъавриъ адарди, аммаки, бици-бициди, тики-тикиди чаз ачухъ шулайи гъядисйири тарих тазабаштІан ккибикъурайиган.

Рамазназра му гъядисйир бегелмиш дайи. Дугъу чан дерди Сеидуллагъдиз ктибтури, гъюру гележег фици хъапуруш, ярхла вахтариз планар йитІури шуйи.

Гъамкъан ахю ляхнарра духъну, дурар гъярхъуз алаурушра, чиб-чпиз гъилигу: сар- иблисвал кайи, сар- чаз ккуниси яшайиш гъапурайи дустарин дуствализ манигъвал апуз гъич сарихъанра гъабхъундайи.

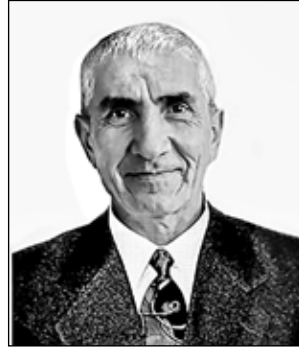
Ккадахъиди гъулар, ккадахъиди наслар... гъаму дюн'яйиин - улариз рябкъруб, хилар кучуз шлуб вари ккадабхъиди, хъа инсанарин къастарна инсанарин масанвал гъаммишандиз гъубзди. Гъар касди чав гъазанмиш гъапууб хътІюбкъюри хъиди: шли - намус, шли - намусузвал; шли - йиччв, шли - агъу, шли - чан къастар, шли - чан масанвал!

Гъавара: гагъ - мархъар, гагъ - ригъар, жараси шлуб дар, хъа, мура-тмура кабалгруб ву; учвура инсанар: гагъ - ужудар, гагъ - пис ляхнар, гъякъвал - нягъякъвал, шлиз кбалгуру, язухъ вуйи - дубгъухъа жвуван ляхнарин жавабдарвал жвуван кІул'ина гъадабгъуз.

Кюребег Мурсалов
мялим, Ляхла гъул

(Эвел журналин сабни нумрайиъ)

УГРУШИН
вая
ШТУЗ РЯКЪ БИХЪУРУ

(Юкъуб пердейин комедия)

2-ни ПЕРДЕ

МЕНТ, УЪСМАН, РАДЖА, ИЦЦИ БАБ, ДАДА

I
МЕНТ, УЪСМАН, РАДЖА

(Гъадму шикил. Ктапу бици устул, табуреткйир. Уъсман фу-вуш урхури деъна. Раджа метлебсузди сягънайшин лицура. Думу цли-цлиб гъялак чан чакна аьлхъюра. Урнарианди Мент учлору ва даккундисе лигури дийигъуру.)

УЪСМАН. О, возвращение блудного сына! Гъач, гъардаш. *(Хил гъачлабккуру.)*

МЕНТ *(хил `ин бачI йивури)*. Томбовские крокодилы тебе гъардаш! *(Раджайиз.)* Фу гъабхъну, Джимми?

РАДЖА. Узу Джимми дарза, узу Раджа вуза.

МЕНТ. Оно, брат, знаешь, хрен редьки не слаще. Слышал такое? Вай кур, вай сакъур - сар гафар чIалар ву. Узуз гъаз дих гъапунчва?

РАДЖА. Аьгъдарзуз, бабу дих апIин гъапнийи, йикIураза, кIури.

МЕНТ. ЙикIураза кIури? *(Аьлхъюру, хъа сабтну ижми маш апIуру.)* А почему задержка? Беле йикIбан базари аки учв. *(Раджайин жиб `ан азабнайи телефон адабгъуру.)* Му цIийиб вуйивки - шли гъадабгъну, Бежийи? *(Телефон апIурайирусиси.)* Алле-э, это бюро находок? Я ишу сундук с золотом. Не заносил ли к вам таковой предмет какой-нибудь идиот, вроде меня?.. Что?.. Куда?.. *(Телефон къяляхъ тувру.)* Посылают, грубияны... Бежийи гъадабгъуб ву, кIуйва?

РАДЖА. А-а-ав, Бежийи! Тадабхъуз мигъитан!

МЕНТ. Хъана жан сагъ апІри, йипа, бабушкайин, наанди гъюшт, гъапІиш, гъадинди гъябгъру даждин. Лиг гъа, вари вушра, яв даждилан ахъуз мугъузан. Ибарихъан ижмиди хъичІих, будущий преступник.

РАДЖА. Я кас, гъарган преступник пуз уву, гъаци йиз унтІак дибикІнайин дарш?

МЕНТ. Ав. Уву дерд мапІан - сар уву дар дицир. Яв собутыльник - йиз Мягъмуданна явсиб ву девиз: «Аьбхъин - ипІуза!» Гъаддилантина шулайидар ву наркоманар, тІафлар, насильникар, Уччву швушвар.

УЪСМАН. ЧІяаьн, чІяаьн мелз цІабхуб. Дарш явра, Бежи гъюруган, аллергия ачмиш шули аьдат вуйнив?

МЕНТ. Хуйи хуйиз къацІ дарапІур.

УЪСМАН. Гъадмура дюз вуйив. Къюриддира саб жиб`ан адабцІурачва - халкъдин. Баскаки Золодой Орды!

МЕНТ. Узу рякъярихъ уч апІураза, машинар дерккри, дугъу - раккнарихъ, пенсионерарин жибар ккадатІури. (*Раджайиз.*) Му узу, аьжуз мент, ичв бабаз учв йикІругантІан рякъяюз ккун шулдар аьхир, Раджа - фу ляхин вуйкІан? Му пенсияханум тувруган гъаз аьгъю шулдар дугъаз чахъ узура хъайиб, чан гъахи дархи бай? (*Сабпну завузди тІуб дазабгну.*) Аманаки, накъ пенсия тувну, гъи Бежи гъаз хъуркънадар? Аяма-а-ан, пиян гъахъириз, гъархунвуз гъа телефон апІуз? Наводчик-осведомитель!

РАДЖА. Ву гъа!

МЕНТ. Хъа дя-аь -яч! Вугъа пуз увуз, мушвахъ совхоздин пла йиц хътар гъа. Юный наркоман!

РАДЖА. Узу наркоман дарза.

МЕНТ. Пабло Эскобарра, чан бабкан шлуган, саб гъамциб тІинкІсиб диркитІан дайи. Хъа лиг, фицир жви ктучІвнуш - наркобарон. КапІ яв записной книжкайик, буквйир танишди имиш. Бежийин, брат, ичв дадайин, увуз дициб пуз фикир гъубкІудар. Дугъу чан вари имбу-имдру фикир-фагъумдин къарар-къитар фтиз харж апІуруш, аьгъюйвуз: гъамус гъаму гъюрайи вазлин пенсия къабидарихъан гъидипуз фу чара апІуйкІан кІури, гъаддиз. Дербентди подлиь кІажун клейи карсу калушарра ву, сабан гъурчган, резин адабхъну, швякъярихъ хъахъру тІурускарра. Гъурччв сакъур гъуландариз - пул хъубччв къятІнихъ.

УЪСМАН. Я кас, ухъура пайгъамбар дархъа. Накъ учв йикІуру кІури гучІ гъабхъи дадайин гъарай айи, учв увухъна гъайихай, кІури. Фукъан вахт вуйив абин хулаь лик идривди?

МЕНТ. Фици, фици? Пенсия хуруган, увухъинди - йикІуз узухъинди? (*Аьлхъюру*). Гъаз кебехъва, дарш поxmели аьжуз дапІнайин духтурин назук кІул? (*Раджайиз*). Гъеле, игит, тІирх саб шюшейиз. (*Пул гъачІабккуру. Раджа, Уьсмнахъинди дилигну, тинди илтІикІуру.*) Раджа... Мугъан ччвурра фициб вуш рякъяюйвуз! Хъа Бежийин продукт ву аьхир, шейтІнарин председателин. Уву, дугъриданна, магазнариз жаргъруб дар - увуз вари яв ликринна хури ккунду. Гъизилин подносиьди. Сар уччву шуру. Сарира алди. (*Индийин саб ялхъансиб апІуру.*) Уву магазнариз ваь - свиданйириз жаргъури ккунду. Учвра фил`ин эльену. Гъаз гъадабгъ кІурадарва Бежийиз увуз саб фил?

РАДЖА. Вагъ! Саб дажикъан кІурадар гъа - фил!

МЕНТ. О мудрый из мудрейших, тай тайназ гъапну, гъагъ - даждиз. Раджайиз дажи хай шулдар. Раджайиз фил хас ву, дажи - Раджабдиз. *(Хъана пул гъачІабккуру.)* Мухой в магазин!

УЪСМАН. Гъадабгъ яв пул - аллагъисан, хъубччв атІнихъ. Хпириз гъяркъиш, якъин, дибисну рижвнихъан, ичІаъ ипурва.

МЕНТ. Уз-у-у?! ГучІурузуз, гучІурузуз! *(ХъастІанси гукІни шулу.)* Узу дугъан, хуйин шуран, датлинси, кІул улдубтІарзачан! *(Йивну гъурд, устлиин али вич чабхъуру.)* Гъамци чархъарза учв!.. *(Хъана Раджайихъинди пул гъачІабккуру.)* Уву гъамусра чІамччраз илтІикІундайва?..

(Сабну дишагълийин учІвру чІватІ шулу: «Ментимир!» Гълихъу Ментдин хил`ан пул адабхъуру. Думу пул гъадабгъуз ис алахъурайиган, хъана «Мент!» кІури чІватІ ебхъуру. Мент, пулра динну, Уъсман карсру. Раджа жин-жинди аьлхъюру.)

УЪСМАН. Уву агури учІвна.

МЕНТ. Ву, кафтар! Дугъаз узу мушвахъ хъайиб аьгъдар.

(Раджайи, гъадабгъну Ментимирин пул, чан къяляхъ тувру, хъа Уъсман амурдинди хул`ан арагъи хуру. Ментди къюб рюмка чиб чтихъди урхъуру.)

(Раджайиз.) Гъамгъан фу аьлхъюб ву, я чве? Мушваъ, игит, аьлхъбан ляхин адар гъа! Ява-а-аш, увузра сар тІамай гъахиган, хъа аьгъю шулвуз. КІул убдуру, хуйин шубари, пельи дяхинси!.. Гъаму йиз сижар бабан дерд дарди ккундийи, хъа узу!.. Хъа сижар баб ужур вуйиз. Йиччв ккилибтІуру мелзнаккан: «ав, езна», «ву, езна», «массан езна».

УЪСМАН. Саб аргухъ йиччвра ужуб дар гъа, аьхюбай.

МЕНТ. Вуш гъамус хъюгъ: диабет-миабет!.. Ужуб дарди фу вухъа йиччвун?

УЪСМАН. Понимаешь...

МЕНТ. Ихъ чІал`инди йип, аллагъисан, гъавриъ шлуси. Просто и понятно.

УЪСМАН. Аргухъ йиччвуз гъуллугъ апІуруш *(Ментдин жвукъариин бачІ йивури)*, сабушв кабсуб мумкин ву - куда уж проще!.. Къюбпибра, яв психикайин гъял ужуйи рябкъюрадаруз. Саб себебра адарди жвуван дадайихъан илтІикІру бай шулин? Риш хъаъну кІури, увуз мухрикан никк тувурра сижар баб дар гъа - дада ву.

МЕНТ *(рюмка дубхъну)*. Ибшри - узу чан къюб бедре никк къяляхъ туварза. *(Ужу дардиси аьлхъюри, Раджайиз.)* Уву гъаз ккебехъва, махараджа? Гъаз хъюгъри адарва Ментимир имийихъан? Дарш узу учвуз вардиз, гъампІси, аьлхъюзтІан хай вуйир даин? *(Хабарсузди Уъсман мухриан дисури ва думу тІурччвури.)* Йиз дада, маменькин сыночек, йиз сижар баб вуйиз! Гъебхънийвуз - сижар баб! Сижар баб! Сижар баб!..

(Раджа кюмекназ чІарккуру.)

(Раджайиз.) Стоя-а-ять!.. Увузра уз`ин лик иливуз ккундийвуз?.. Узу уву!
*(Хилиџ айи рюмка, уџбгъюз ккунди, сифте члюбкьюру, хъа дархъиди, дид`ин
къаџ алахъну, пипи кудубтІну, сппарикк думу рягъюз хъюгъру.)* Узу уву
гъамци рягъязву! Щенок! *(Рюмка жиларикан йивну, сабину ишуб кубчІвнуса,
устлиин маш дипну, хъичІихну кІулхъан, дубччвурџ жан деъру.)*

*(Раджа, гучІуриси дугъахъинди лигури, гъудучІвну гъягъюру. Уъмну,
Ментди гъаџ гъипІу рюмка за данІну, дидиз клигури, кІулар тІурччвурџ.)*

УЪСМАН. Яваш гъахъунва гъа, гъардаш. Ухди, саб рюмка хъидипІну,
добавкара ккун апІуйва. *(Гъирагъдизди.)* Гъамус сппарра гъадагъну, вари кайи
кІакІар-пипІарра кІурччвну. Сижар бабу.

*(Убзну, џийи рюмка гъачІабккуру. Ментди, йивну хил, рюмка Уъмнан
хил`ан идипуру. Дугъу гъадабгъну птулка улюбхъюру ва, кушарихъан
хъичІихну, кІулар тІурччвурџ деъру.)*

МЕНТ *(чан мухур убччвурџ)*. Учвгъан жарари гъамшваџ айибра гъван
дар гъа! Гъитну узу, хуйирин къялягъ йирккеси, деъначва учвуз, дадайилан
илтІикІну.

УЪСМАН. Ваџ, гъардаш: йиркк учв гъюбчІвнийи хуйирин арайигъ. Саризра
ккундайи думу хизандигъ гъючІвуз, хъа Сижар бабан йиччв ккилибтІру
мелзну уву, йитІну, шинтак кивнийи. Ухъухъди гъябгъюб-гъюб гъивуз ккунди
ургурайи думу. Гъаз- вуш гъира гъаддин гъавриџ адарза - гъатдихъанмина
ихъ багъдихъ юкІв хъайи дугъан. Иџци бабу алаџну, хуларин увуз рубкьюру
пайнаандира багъ ккун гъапІнийва. Гъамус, ушвхъярси, ирккуру ичІар,
удучІвурџ адарва душв`ан. Нафтарин буругъ йивуз ккундайвуз, дарш фукІа
жара аламатар гъидихънийвуз душваџ?

МЕНТ. Мумкин ву. Ихъ вари уъмур аламатар даринхъа? Вари махъварикси
шула: ахъюну бай вартІан ккунир; къяланур, узу, - ни то ни сѣ; биџІинур,
уву, - Иван дурачок. Махъварикра, увузси, ужурсир швушвра, паччагъдин
халра, дугъан гъизил айи сундукъра Ивандиз ккуркъри шулу. Швушв, Аманат,
дугъриданна паччагъдин ериш али дишагъли вуйив, халра яв таниш вузуз,
амма *(тІубар тІурччвурџ)* сундукъ, Ванечка, арайиџ адар. Йигъ?.. ВаритІан
багъалу шейџ! НабшкІан думу?

УЪСМАН *(фикир данІну)*. Узуз уъмриџ багъалу шей`ар юкъубтІан
агъдарзуз: хайирлу зегъмет, гъялал лаваш, сикин нивкІ, кІван мюгъюббат.
Имбуб я шулу, я шулдар. Гъаму юкъуб шейџ аш, думу уву кІурайи сундукъра
учв гъибди узухъна.

МЕНТ. Агъа, гъаммус - ккилигури гъуз! *(Гъирагъдизди.)* Фици вуйкІан
уву узу гъибкку ичІ`ан сундукъ адабгъурайир. Гуж хъуз мигъитан, фун
ккубчІвурив! *(Уъмназ)* Йипа, Иван, адаши чав кІури шуйи ахъир, гъизил
айиз кІури? Вардиз агъя.

УЪСМАН. Гъизил? *(Алхъюру.)* Гъа-а-а, ву: дугъаз гъизилин именной
саяџт айи. Чаз дявйирин къяляхъ тувуб. Хъа дид`ин, увуз агъювуз, Бежийи

ул иливнийи. Саб бакар кайи шейъ хуларигъ гъитдарки. КдубтІури, кцабхури, кжибгури, гъяцІал гъапІу гъаму хал.

МЕНТ. Уву узу шинтак микитІан. Бежи гъурччвуз, узу увуз гъизиликан улхураза - даждин рижвнанкан ваъ. Айи, кІураза увуз, адашин гъизил. *(Минди-тинди лигуру.)* Швнуб-вуш кила!

УЪСМАН. Кила? Гъизил?! *(Яваиди худ кубчІври-кубчІври, фун дибисну аьлхъюз хъюгъру.)* Швнуб-вуш кила! Чвугаъ лембе ваъ гъа, ахъиъ пейинна ваъ, кемшир-арс вуйишра баладаи - гъизил! *(Сабпну дебккну аьлхъюб, Ментдин унтІин хил иливуру.)* Гъаяман, ичІаъ мичІал гъабхъунвуз гъа?

МЕНТ *(цІиб урхну)*. Аллагъисан, дебкк яв идиотский аьлхъюб! Вардиз агъяки, ихъ абйир девлетлуйир хъуб. «Къаркъул дагъ гъадабгъуз къувват айиз!» - кІуйики адаши.

УЪСМАН. Ав, ухъу касибарикан дархъа. Ухъу магъа гъира девлетлуйир даринхъа? Саб ляхин-кар адру йитимарик гъилигган? *(Ижмиди.)* КІваинди гъит, му дюн`яйиъ уву кІурайи девлет я тІараш`валиинди уч апІуру, ясана иблисвалиинди, намус масу тувну. Хъа ихъ аба я тІафал гъахъундар, я - намуссуз.

МЕНТ. Эй, чІяаън, аба Ленин. Хватит митинговать! Йиз свидетель айиз, сижар баб!

УЪСМАН *(аьлхъюб дебккри)*. Хъа? Фу кІуру Ицци бабу?

МЕНТ. Дугъаз вари чан улариинди гъябхъну. Учв бицІи риш вуйза, кІур, адашихъна КГБ-йиан адмйир гъафиган. Гъизиликан гъерхри. Шубур вуйи, кІур, галстукарра ккади. Виллисдиан эдеъдари гъапи, кІур: «Гъизил а, кІури, деебхъначуз яв. Дюз вуйин халкъди кІурайиб? Фукъан айив ва наан жин дапІнава думу?» Хъа адаши, гучІудиси ул илтІибкІну, жиниди хълигури, дийигънайи чавра дяряркъди, гъапи, кІур, дурариз: «Ав, гъякъ кІура халкъди: килйир гъеерцундарза, хъа айиз, баркаван. Багъдиъ а». Сарун галстукарихъан гучІ гъабхъир, учв гъергунза, кІур, хъа дурар гъушу, кІур, хулазди. Хъайигъан гъяркъзуз, кІур, хялар, ацІу сумкйирра хъади рази-разиди ихъ хул`ан удучІури. Сарун адашик кучундар, чпизра капІган.

(Хилари гъитІибкІну маш, Ментдихъ хъпехъурайи Уъсман, дурччвури дийигъна. Мент дугъахъинди гучІуриси лигуру.)

УЪСМАН *(улихъна гъафи нивгъар марцц апІури, гъирагъдизди)*. Яраб фукъан уччвуди Ицци бабу уву буш гъапІнийкІан! БитІран агъуйи чан жертваси! БицІи бякъяйихъ хъайи фикир хъимдарда, йитимдихъ! *(Ментдиз.)* Яна, а, кІурава сарун, гъизил?

МЕНТ. Адарди наана гъябгъюру думу, баркаван?.. Эй, аллагъисан, дебкк яв аьлхъюб - узуз гучІар маккаан: гъизил а! Аскан кІул, хъуб-йирхъуб кила.

(Уъсман, аьлхъюрайир, курсийилан ахъру.)

УЪСМАН (*аьлхъюб дебккну*). Лигурузаки, увккан ккадахъру гъял дар. Придѣтся поделиться! Секретом! Хъуб-йирхъуб ваъ - вари йирхъџур кила!

МЕНТ (*хилхъан дидисну Уъсман тџурччури*). А аьхир, а думу - набши? Йип узуз, вуйибси йип!

УЪСМАН (*минди-тинди шаклудиси дилигну, Ментдиз чахъна зигури*). Хъа уву сарикнара пидарва? Уву ужур бай вуйва?

МЕНТ (*ергури*). Ав, ав!.. Ваъ! Пуз узу абдал духънайин? Саризра аьгъю апџарза! (*Гъирагъдизди*.) Сижар бабазна чан тџамайизтџан. Думу гъадрар ву гъаммишан жарадин девлетдиан ул итџибгънайидар. (*Уъсмназ*.) Набши? Ча! Наан а ихъ гъизил?

УЪСМАН. Магъа гъаму йиз къятџнихъ.

МЕНТ. Аллагъисан, гъит яв къил ктру гафар - гъизил набши?

УЪСМАН (*лап архаинди*). Адар гъизил.

МЕНТ. Фици - гъаму нишвтџан, айи гъизил, кџурадайва?

УЪСМАН. Айи, хъа гъамус имдар.

МЕНТ. Фици «айи, хъа гъамус имдар»? Хъа набши гъизил?

УЪСМАН. Гъакџну.

МЕНТ. Фу гъабкџну... фуж?

УЪСМАН. Гъизил.

МЕНТ. Уву дарин, узу!.. Фици «гъабкџну», я чве, гъизил?..

УЪСМАН. Гъаци, жан брат, мичџал дубхъну, дукџну гъюдучџвну, аьжуз. Гуннугъарин аьфа апџри чан!

МЕНТ. Фтин гуннугъарин?.. Гъамгъаз гъапџна? Гъамгъахъ гъава гъубчџвна гъа. Эй, уву узу абдал мапџан. Йиз сижар бабаз вари аьгъя...

УЪСМАН. Аьгъдар, аьзиз гъардаш. Яв сижар бабаз, кџарзавузки, къара закъумра аьгъдар. Месела, гъадму галстукар адашихъна урнаризди учџвган, фу гъабхънуш, яв Ицци бабаз хабарра адар.

МЕНТ. Хъа шлиз аьгъя думу? Фу гъабхъу?

УЪСМАН. Гъабхъибра фукџа адар: адаши укџар утџури багъдиъ айи чан тазади духну имбу хпириз дих гъапџну: «Къизил, удучџв минди, йиз дустариз уву рякъюз ккунди а».

МЕНТ (*гъавриъ даршули*). Хъа?

УЪСМАН. Хъа Къизилизра адашизра сумчир мубарак дапџну, чпиз хълигурайи яв Ицци баб`ин дьяаьлхъну, ипџури-убхъури хулаъ деъну.

МЕНТ. Уву аьлхъюз, йиз - лиг (*шалвар улупури, илтџукџури*) – шалвар цџийиб вуйиз, фукџа адабхънадариз!.. Хъа гъагъар? Гъачџинган йиз сижар бабаз гъярхъю гъагъар?

УЪСМАН. Думу аьгъдарзуз. Мумкин ву, чпиз туву гъулан картфар хъузра, ясана фукџа жараб.

МЕНТ. Хъа яваша, вари вуйибси пуз, уву гъадушвахъ хъайва? Увуз наьнан аьгъюйвуз, я чве? Дарш уву, адашин сумриъ чавуш гъахънийва?

УЪСМАН. Чавуш ваъ - тамада. Узу арагъи убзрур вуйза. (*Аьлхъюру*.) Сумчриъ айириккан гъеебхъунзуз. Тамум бабу кдибтну, больницайиз чан угрушназ дармниз гъафири. Увуз ихъ адашихъ сифте жара хпир хъубкан хабар айвуз?

МЕНТ. Фила-вуш гъебхъуб вузуз, ярхлаанси. Духну шубуб вазлилан гъакІну кІури.

УЪСМАН. Так вот, дорогой Соловей-разбойник, что своим посвистом проезжих останавливает, дань собирает и людям ездить мешает, гядму дишагълийиз Къизил кІури гъахъну. Аьвам адмйири, чан гъизил а кІури аваза адабгъган, адаши зарафатнахъди айиз кІури гъахъну. ЙирхъцІур кила гъизил. Хъа жарарин къастар айи аьвамар зарафатнан гъавриъ ахъдар: фикир гъубкІдар. Зарафтар, Соловей, сагъу фикрин цІикан кІурччвру аку цІямгълар ву. Дурар кІуршвuru, чугундин маари гъивган.

МЕНТ (*птуклайиан улюбхъну*). Уву дарин?.. Узу дарин?.. Уву!.. (*Хъана улюбхъну ички, бицІурси ергури, чигъар апІуру*.) Мархъар апІуз амин, мархъар апІуз амин!.. (*Тубчвuru кІул, ишубра гъибикъну, пиянди арахуру*.)

УЪСМАН. Аьхирки мархъари гъутубччвну дарг, гядму яв ичІаъ чІаркІурува. Гъич узуз уву къабулди дарзуз - якъин психика дюбгънайив!.. (*Сяаьтдиз дилигну*.) Всё, чІааьн - фенита ля комедия! - узуз йиз больнояр ккилигуразуз. (*Гъягъюз ккун шулу*.)

МЕНТ (*дугъхъан хъчІихури, тахсирлуди*). Дийигъ! Больной магъа узу, чугундин йигъаг! (*Чан кІул убччвuru*.) Вари азуз: жанра тувну, сагъвалра ву, пулра гъубкІру, амма... (*Маш къяни апІури аьлхъюру*.) Аьжайиб мутму ву уьмур: увуз, дюз аьжаликкан адмйир ккадагъури, вазли ихъ ккуни гъюкуматди туврайибсиб, узуз ихъ жумартлу халкъди шубуд йигъан туврузуз, йиз постниин. Гъациб гъюкуматдира иливuru. Учвра швутІар хъаъри дийигъузди. Халкъдиз машинар хъауз мяшат апІуз. Лавашра йиз кІаму алиб вуйиз, ахинра - явтІан, гъюдлиб, амма... Адариз гъа, гъардаш, я жандиз рягъятвал адариз, я кІваз сикинвал. Фу-вуш дици дар, му йиз сакъур уьмриъ, фу-вуш жараси ву, фу-вуш, гъардаш, гъубкІрадар. Аьгъдарзуз, фу пуза?.. Жаглугари аьжуз дапІнайи къантІа йицраз фици гядму рижв гъубкІрадарш, гъаци фу-вуш узузра гъубкІрадар. Чарасуз вуйиб фу-вуш адар. Саб гъациб аьлапат ву гъа: вари азуз, амма фукІа адарзуз! МучІуб ву йиз уьмур, мучІуб ва ичІиб. Мялхъви айтІан идипІнайи хифсиб. Чвлин батІриъ абснайи ккабхънайи хъалхъам хиф! Хъа уву кІурава: зегъмет, лаваш...

УЪСМАН. Хайирлу зегъмет, гъялал лаваш.

МЕНТ. Эгъ, узу яв гъавриъ шулдарза. Узу хъугъдарза увухъ. Узу сарихъра му дюн`яйиъ хъугъри имдарза! МапІан узухъ яф фикирлу гафар! (*Чигъар апІури*.) Имдар дюн`яйиъ фикир! Дюн`яйиъ фукІара имдар - ккудубкІну. Гъаз гъапиш, жилар имдар! Гъудургну! Хпари гъитІну жилар!

УЪСМАН. Эгер шли дюн`яйиъ ужур инсан имдар кІуруш, гядму учв сарпи харжи кас ву.

МЕНТ. Уву сабан гъудган дубгъ, таркисалат, хъасин насигъятар тув. Яв думу гафарихъди яв ликудар, цІаркудар, иццрудар ккарц.

УЪСМАН. Дурар йиз гафар дар, гъардаш, дурар пайгъамбардин гафар ву. (*Гъягъюру*.)

МЕНТ, ДАДА, ИЦЦИ БАБ

МЕНТ (*кІулхъан хъичІихну деъну*). Узуз узу датІнайиз, валлагъ. ЮкІвра, гъян`ан адабхъну, зимзарин гъумриин дабхънайибси айиз. (*Хилар гъатІарциури*.) Адарзуз гъа, саб юкІв дипуз йишв адарзуз! Гъягъюз шлу хал хътарзухъ. (*Диржюри пиян чІигъар апІуру*.) Эй! Наши вари? Э-э-эй! (*Ишуб кубчІевру*.) Наана гъягъюза, шлиз йиз дерд апІуза? Фуж узуз ккилигура? (*Деъну, кІулхъан хъчІихуру*.)

ДАДА (*хул`ан удучІевру. Мент рякъюрадар*). Уф кІул! ПІубкІурайиз, байтул. Му юкІв кІуруш, юкІв затра хай дариз - гъава хъайибси айиз жан. Юкъвра гъудубтІурайиз. Пеъра адар. КІутІра кади илибтуз кІурайи фициб успагъи, швшвсиб пеъ вуйиз гъа! Сабушв дариз гъа - вари жан иццурайиз! Пеъ наана гъябгъиди, я эллер? Швеъсиб пеъ! (*Машар цІархури, чІигъ апІуру*.) Аъхир пис ибшри гъаму угрушнаринра!

(*Мент, гучІ дубхъну нивкІ анси уягъ шулу. Пиянвалра кади думу, гъатІарцину хилар, дадайихъинди гъягъюз хъюгъру*.)

МЕНТ. О-о-о, мамаша! Дюн`яйиъ айи вари уъзарин чІиви список! Табасаран чІалнан люкънарин академик! Дявдин игит Чапаев! Вари мягълайин хпарин лижарин дирижёр ва режиссёр!..

ДАДА. Дург, дург узхъан фикир адру мал! Фана йихъ йиз уларихъан! Гъарах яв сижар баб дадайихъна!

(*Мент, хилар ирхри, машинаан дигши шулу. Машинин хилар иливну, дугъу кІул ис апІуру. Дугъу жиниди уларилан нивгъар марцц апІури рякъюру. Дада дугъахъинди лигури шулдар*.)

МЕНТ (*гъачІабккн хил, ккунди*). Жан мамаша, узкан гиран гъабхънуш!..

ДАДА. «Жан» уву яв Ицци бабаз йип, уву хпарин машквраз фициб багъайин шал гъадабгъуриз. Узура дишагъли вуйза гъа, хпирин рижв дибисну деънайи йиз бай. Яваш, увуз яв веледарира къусум йивру вахт гъибди - хъа аьгъю шулвуз гъи йиз гъянаъ айи учІвршин.

МЕНТ. Жан мамаша!..

ДАДА. Мямаша!.. Мямаша пуз, узу увуз садакъайихъ лицурайи гъилицнац дарза гъа - яв дада вуза, дада! Узу вуйза яв шинтахъ йишвар адаърур, узу вуйза яв ацІнайи шалврар урччур, узу вуйза!..

(*Ибаригъ абхърубсиб аьхю гъугъ шулу. Дадаи улхуб давам апІура, амма фукІа ебхъурадар. Мент, ибарихъ хилар гъивну, дийигъну шулу. Хъа дугъу, жаргъну, птулка уьлюбхъюру*.)

МЕНТ. ЧІяаьн! Сабсан шал гъадабгъурза йиз сижар бабаз! Гъизилихъди

балгурза думу! Дугъан ушвниан гафар, йиччвси, рузуру, яв ушвниан - гъванарси ахъру. *(ИчІан терефназди гъягъюз хъюгъру.)*

ДАДА. Уву наанди гъягъюрава - гъадму ичІ гъацира гъутІубччна, я жилар ригъру ушвхъяр? *(Гажин гъачІабккуру.)* Ма гажин - шид ебч гъадму яв пиян суфатназ.

(Багъдизди Ици баб гъюру.)

4

(Ици баб Ментдиккан аьсси духънайи Дадайихъинди кълхъруси лигура. Сижар баб гъяркъю Ментдиз, чан пиянвал жин апІуз, дюзди дийигъуз ккун шулу. ГучІбаанна пиянвалиан гафар апІузра шуладар.)

МЕНТ *(Сижар бабахъинди)*. Уъ... уъ... уъ!..

ДАДА *(кІуллаан гажин йивури)*. Ма увуз «уъ-уъ»! Уву бай дарва - уву ихъ тухумдин сагъи жандиин али аьмгъял вува!

ИЦЦИ БАБ *(интІиди)*. Вайгъарай, жан тухум, гъаз йивурва йиз язнайиз? Раджа увуз кІюгъялди вувуз, Уччву швушвхъан гучІурвуз, Уьсман ккундувуз, хъа му, йитим, гъаз мукъан даккунди вувуз? Жараб дар - Аллагъдихъанкъан гучІ апІин!

ДАДА.

Адугъай-дугъай дубгъуз даршлуб
КъацІ дарапІди зиян апІруб,
Заълан ву учв йиччвун бети,
АйтІан агъу...

(Гъурдар тІурччури.)

Уф, нянати!

Уву ду-у-ушман гъяркъган, Аллагъра кІваълан гъархру. Астафируллагъ!

ИЦЦИ БАБ. ГучІ мапІан, ккуни тухум, Аллагъди увуз учв кІваин апІиди, жегъеннемдиъ ипган. Гъяйифки, узуз думу рябкъидар, йиз женнетдиан.

ДАДА. Увусдар кафтрар адру жегъеннедра узуз женнет вузуз.

МЕНТ. Уъ... уъ... Уву кІуруб, вари апІурза, сижар баб!

ДАДА *(хъана гажин йивури)*. Йи-и-кІ гъаци! Хъа гъяйиф дайинхъа, уву имиди, йиз пехъ дубгуб! Дидиз чан эйсикъан аьгъяйи - мурта абхъуйи. Хъа яв къюкъйир узухъинди шулив, мурта сижар бабаз абхъурва. Яв, яллагъ, ахълиан гъириз ккададархърияв думу! *(ГъудучІвну гъягъюру.)*

(Мент даркъур-даркъури Ици бабахъинди гъягъюру.)

ИЦЦИ БАБ. Гъарах, гъарах яв ляхнихъна, ичІаз - гафарикан шлуб адар. Ахю гафар кІулиз бала, чІилли лаваш фуниз бала. Ма! *(Тувну лапатка, учв гъягъюру.)*

(Мент, Сижар баб хъмиш-хъимдарш дилигну, хъана лакъакъни шулу. Дугъу думу гъушушвахъинди гъавайизди къурсмар йивуру, мелзар адауру ва, фу-вуш кІури, ккярягъюри, гъурдар хърифуру. Хъа дизигнайи рукъан заборихъинди лампІ данІну хъахъру. Решёткайин айитІ айирси, къюби хиларра рукъарихъан хъичІихну пашманди лигуз хъюгъру.)

МЕНТ. Э-эй! Вари! *(Адабгъну жибдиан швутІ хъапІру, хъа, «бррр» апІури, кІул тІубччуру.)* Яраб гъаму йиз уьмур вуйкІан, дарш узуз абгурайи нивкІ? Валла-а-агъ-биллагъ, саспиган шаклу шулза! Даахнаш узу, му чІуру нивкІ гъаз ккудубкІдар? НивкІ дарш, му гъаз, вари мукъан чІуруб, ву? Э-э-эй! *(Фу-вуш кІваин апІуриси ккятІялхъюру.)* Агъ бицІи вахтар, бицІи вахтар! ГъяцІли ликарди мархълин къяляхъ даграр апІуз утІурччвру йигъар... Хуттин кюкю хътабхъну-хътабхъндар, къукълийир апІуз гъягъюйча. Алабхъну хул`ан гъитІибкІу писукра, бас апІуйча гъа... Хъа уьл? Йивури къацІ, йиччвси, ипІури ичІи уьл, чІатна удучІвуйи. Саспиган, дюз гъапиш, тІафал даттли, йивну чан зурба гъязам, думу уьл тадабгъурира шуйи, ишузра ккауйи, хъа вушра думугандин дердерна гъийин дердер саб вуйинхъа? Думуган уьмур мициб дайи. Думуган уьмур фициб-вуш жараб вуйи. Фициб пуза... УчІвру сахъур чвлин йигъан масун афрар алахъурайи хизандин халсиб вуйи уьмур: акуб, маниб, ициб. Къюрдну дюн`я йифари абцІуйи, хъадну ригъари. Ригъра сагъуб вуйи: абцІуб, маниб, къувватлуб. Гъиси хъилиб дайи, инкубаторин пёлин гъатхутІайсиб, ранг гъубшиб, зяйиф. Баркаван, Бежийин машси гъилибгуру гъи дифаригъян: акв тувру - кІван мучІушин гъадапІдар, бец апІуру - жан абгдар. Фици-вуш вари имансузна амансуз гъабхъну, мянасуз. Рубзурайи нирсиб дюн`я - гъи къалу дагар дубхъну дийибгъна.

(Урнарихъинди машин дуфну сес шулу. Душвхъан дишагълийин учІвру сес ебхъуру.)

БЕЖИЙИН СЕС. Свинство! Каждый раз приеду сюда, всегда меня никто не встречает. Все куда-то пропадают. Эй, Раджа!.. Учву, яллагъ!.. Некультурный баранар! Придётся опять меня товар выгружать апІуз.

(Машиндиан шей`ар адагъури сесер шулу. Хъа урнарин раккин гъюцІюбгъюру.)

Эй! Узу дуфназа - наши вари?

МЕНТ. ИчІазди, ичІазди! Сабсана кІару битІру къацІ апІайиз - ичІазди! Ахуз. *(Гъадабгъну лапатка, гъялакди чан ичІан терефназди гъягъюру.)*

3-пи ПЕРДЕ

БЕЖИ, ДАДА, УЪСМАН, РАДЖА

I

БЕЖИ, ДАДА, РАДЖА

(Гъят вуйибси масу тувру палтар керхна. Шей`ариз лигури, муштарийирра гъюри-гъягъюри шулу. Пажакк бицџи устлиин масу тувру жвилли шей`ар дивна. Дурарин гъвалахъ наразиди Раджа деъна. Думу чан шей`ариз клигури, фу-вуш калькуляторин гъсаб апџурайи Бежийихъди кялхъриси лигура. Раджайи коробкайиан адагъну къюб уьлкI уивниъ ирчра. Бежи чахъинди гъилигубси, дугъу уив чџубкъуб дебккри шулу, тинди илтџикџан, чџубкъури, шарикар апџури шулу. Кремдин тюбикра хилиъ ади, Дада гъюру. Дугъан гардандикк гъядярхю чџилли къулин тикира ккибтџну рябкъюру. Табуретдиин деъну, Дада юкъвнан, ликарикан крем кдатуз хъюгъру.)

БЕЖИ. Дюз кџуру гъа, гимихъна адабгъу гъидкъин шаламар даршул, кџури. Гъар гъамина гъафиган, гъацI товар пропадет шулиз. Всѣ воровают. Шейъ магъа дюз йицџуд агъзурин тувунза, хъа хил`ин алиб варина-вари урчџуд агъзурна урчџудваржна йирхъцџунна хъуб манат ву. Сумчџунна хъуб манат не хватает апџура. Наанди гъябгъиди пул? Канкулятори кучџлар апџураш, аьгъдар? Къяни улар айи японари му фициб адабтџнуш. Бараны некультурные!

(Раджа гъягъя йивну аьлхъюру.)

Гъаз аьлхъюрва, бай! Кепкиин кепек иливури шулайиб ву гъа манат.

РАДЖА. Ма, аллагъисан, ма увуз хъцџур манат, ккебехъ! *(Адабгъну жибиан, кепек гатџабхъуру.)* Хъа му йиз бабу гъадабгъу телефон дубгну, вижнара гъабхъундайвуз аьхир?

БЕЖИ *(Раджайи гатџабхъу кепек за апџури)*. Баладар, цџийиб гъадабгъри, не обеднеют.

(Раджайи кџулар тџурчъуру.)

Хъа йиз саб телефондинна пай ктайин гъаму хулак? Вягъши баран!

РАДЖА. Бахт гъабхъну, чпи гъаму хулар яв сумкџириъ удруршруб, дарш диржну хуларра ивну гъахуйва. Гъятарра хъади!

ДАДА. Баркаллагъ увуз, жан швушв! Уву маллайихъан гъабху кџаж кутџубцџну, гъадму ккудубзу штухъди жан алжабгъу сьаьт цџийи дюн`йиз гъафунза. Хли алдабгъубси, гъудубгниз угрушинра. Магъа учв кџажра, уву гъапибси, къюб чџилли къулигъ гъивну, гардандиъ абхънайиз. Чан жан адабгъри пулин - саб пенсиятџан дар. *(Пул гъачџабккуру.)* Гъялал ибшри!

БЕЖИ (*пул бисури*). Йиз гъациб гъеле рякъяриз гъубшнийиз, думу ахю маллайихъна гъягъруган, хъа баладар. Увузра, жан баб, сагъвал туври. Узу варитан ахю девлет яв сагъвал вузуз.

ДАДА (*ишуз кІвантІ ккапІри*). Увузра, жан риш, гъялал ибшри, магъа увуз кьюр атІнарра гъургъунза. (*КъятІнихъан хътагъуру.*)

(Бежи, пул тувуз ккундайирси, мажникдихъан хъчІхуру.)

Гъадабгъ, гъадабгъ, яв мажник гъадабгъ, вайгъарай, хъа узу увхъан плар дисураин?

БЕЖИ (*гъирагъдизди*). А я и не даю, жан баб! Узу, Тамум баб ву кІури, улдугну пул туврайза гъа. Раскатала губу!

(Раджайик аьлхъюб кубчІвру.)

Фит`ин аьлхъюрва, бай, хъа йиз кьюр гапаринра пай ктайин гъаму хулак?
(Шей`ариз лигури, чав-чакди.) Сар хпарин алахъру фйир имдар аьхир!
Наана гъябгъиди лиф?

РАДЖА (*наразиди, гъирагъдизди*). Гъа, гъамус хъюгъю гимбигъ гъайир!.. АпІури чан абдал чІалра.

БЕЖИ (*Раджайин улихъ хъайи кьутдизди улпури*). Му коробкаийъ кьюб жевачкара имдарки? Наши?

РАДЖА (*гужназ аьлхъюб дебккри*). Аьгъдарзуз, бабу гъадагънушул.

БЕЖИ. Адагънийва, баб, гъамшв`ан уьлкІер? Всѣ воровают!

ДАДА. А-а-ав! ЧІвуркьури деъназа! Гъайифки, шарикар апІуз, сппар адариз гъа.

(Раджа гъягъя йивну аьлхъюру. Дугъахъинди илтІикІу Бежийиз Раджайи ушвниан шарик адапІну рябкьюру.)

БЕЖИ. Агъ, шулугъчи! Гъаму хпарин алахърударра уву улуркънушалва гъа? Дарш Аманат вуйкІан? Наши все?

РАДЖА (*хъял кади*). Аллагъисан, узу маадатІан!

БЕЖИ. Саб багъайин кремра арайиъ адар, гъябкънийвуз крем?

РАДЖА. Крем? Гъа, крем ав, крем, дугъриданна гъябкъюнзуз!..

БЕЖИ. Набши? ЦІийи тюбик...

РАДЖА (*хъялра, аьлхъюбра гъидикъну, Дадайихъинди гъачІабккнайи хил ис дапІну, гъирагъдизди*). Гъатму ахъиъ, хюндин къяляхъ! Саб гъул крем дабтІна. Тюбикра зат ичІи шлуб дар!

(Бежийиз Дадаийи чан ликариккан крем кдатури рябкьюру.)

ДАДА. Я кас, фу вуйичв абгурайиб? Кирем вуш, кирем магъа узу гъадабгъунза, чухсагъул, жан швушв, узу кІваинди хпаз. Гъадмура адарди, байтул, угрушин затра дабхърадайиз. Му гъудубгу пеъра кІваин гъабхъиган, хъана артухъ ищцру шулуза. Шлин йигъигъ дабхънайкІан, баркаван, дазаргну ликар? Сабушв дариз гъа, вари жан ищцуриз. Абдал дубхънайибси айиз кІул.

БЕЖИ (*гъирагъдизди*). Абдал кІул абдалси шул сарун: яв угрушнар кІваълан дурушди гъадабгънийза гъа гъадму фициб багъайин французский крем.

ДАДА. Фици?

БЕЖИ. Сар фйир дургнайиз, кІураза, лифонар, гъяркънийвуз?

ДАДА. Лимонар? ГъапІру лимонар? Дарш явра давление шуйнив? Давленийиз ужудар ву гъа дурар.

(Бежийин маш гъябкъю Раджайик аьлхъюб кубчІвру.)

БЕЖИ (*хътІерциури*). Лимонар!.. А-а-ав, апельсинар!.. Увуз яв уьзарна ипІрубтІан кІваинди шуйкІан? Фйир... кІураза (*хиларихъди улупуру*), хпарин асккан алахърудар! Саб къутдиъ айидар ву гъа. Америкайин флагдин шикил али. Якъин яв ккуни швушву гъитІикІну, Аманатди.

ДАДА. Ваъ, жан риш, Аманат дициб шкас кайи дишагъли дар.

БЕЖИ. Хъа ву-у-у, ушвниъ тІуб ивиш, къацІ алахъуз аьгъю йитим дар!

ДАДА. Хъузра дар. Мил`ян чан улихъ дипнаш, кучрур дар.

БЕЖИ (*гъирагъдизди*). Хъа ву-у, гъийин заманайиъ не украдешъ - не проживешъ. (*Дадайиз.*) Дугъу уву каркаъ итну уърхну ккунду, уву дугъаз гъвардникк ккебхнайи гъах вува.

ДАДА. Уърхюру, валлагъ. Чакантина датт-пеълизкъан гиран ктапІрур дар. Думу фицир-вуш му дюн`яйиан дарурсир ву, я жан риш. Даккнийвуз, гъамцибкъан я иблисвал, я шейтІанвал дугъак кади. Жарадаринси дарди, дугъан юкІв чІатинди а. Дагъди дифси, жарарин дерд чахъна зигрур ву. Дишла язухъ шулу. Накара узу, къаби хпири, улар къяши апІара, наънан дупнура йиз хъюхъникк ккурсди. ЮкІв абиІну, аскканзина ккилигури, чан мани михгу уларра карсру узук. Хъа игъи тадабхъараки - гъадму сяаът зурнара хъипди чавра. Валлагъ, жан риш! Гъацир ву гъа! Къюрдун йишвну чІат удучІвуриз гашди айи жанаврар рагури гъеебхъиш, гъадрарихъ ттархъди язухъшнаан.

БЕЖИ. Яна кас узуз аьгъдру Аманат дарда. Думукъан добрый вуш, дугъу йиз Раджайиз гъаз гирнар ктауру?

РАДЖА. Узуз бажи гиран ктапІур даруз, ккебехъ... яв ушв, узу маадатІан!

БЕЖИ (*хилар гъатІарциури*). Магъа! Мура узуз против ву! Уву фици гафар апІурва, Раджа? Грубит гъаз апІурва дадайиз?

РАДЖА. Дарза узу Раджа! Раджа макІан узуз! Сарира макІанай узуз Раджа! Раджийр хъуз узу Бомбейиъ бабкан гъахънийин, я чве?

(Бежи чІал дибиснайирси дийигъуру.)

(ХътІерциури.) Грубит мапІан дадайиз!..

БЕЖИ. Ва-а-а, хъа я бай, уву фици улхурава узукди, вягъши баран?

РАДЖА. Аллагъисан, миннат вуйиз, ккебехъ! Аллергия шулиз, гъадму яв базрарин чІал ебхъруган. Яв гъадму гъул`ан удучІвну, хъа шагъриз хътруркъди гъавайиъ уърхнайидарин чІал.

БЕЖИ. Хъа сарун фициб чІал апІур, бай, гъамкъан времяи шагъриъ жит апІурайири? Гъамгъаз фу дубхъна гъи, какой муха укусил? Шли алаъна гъаму? ЧІал!.. Хъа фу чІал апІуза узу?

РАДЖА. Аьгъдарзуз узуз! Сагъи чІал. МапІан адмйирихъ гъадму яв гъячІябгъю, цІилар кайи чІал! (*Урнарин раккни дярхъ дапІну, удучІвну гъягъюру.*)

2

УЪСМАН, БЕЖИ, ДАДА

(*Хликк дармнар айи дипломатсибра ккади, лизи халатра хъади урнарианди бизар духънайи Иван гъюру. Дугъу дубхънайиб аьгъю шулу, ушвнигъ папрусра гъя.*)

БЕЖИ (*тютнди алархъури*). Йипа, Уъсман?..

ДАДА. Хъана суска гъюбччвна! Дадайин улихъ папрусар зигру баяр шулин, я инсанар?

(*Уъсман, кутІубшивну папрус, хулазди гъягъюз ккунди ришивуру. Бежийи думу дерккру.*)

БЕЖИ. Уву, Уъсман?..

ДАДА. Аьжаб баярра хътарин узухъ: сар, гатІабхъну чан хал, улкейиъ уьгъна; гъаму, диплун хъайи дажи, гъавайиди халкъариз рубар йивури учІвна; гъатму кІуруш, гъатму, сижар бабан тула, ичІар ирккури алархъна, чаз гъадушваъ гъурхъу къутІар дихърубси. Наанди гъубшкІан, пияндира ади, бахтсуз душман? Хпириз швуваз гъушу жилир! Хъа дубгъри чаз чан исихъ хъайи Чакъал Гъямзайихъан, къюд йигъак хпир урччвур! Гъира ужуб бирк ктІубччвурайи! Сарихъан, лап дюз апІуру, вахт вахтарик чІилли ккадаъдарш, гъийин заманайин хпарин вягътайиан гъюз даршул.

БЕЖИ (*Дадайиз*). Ккебехъ гъеле... яв гафар! Йипа, бай, уву?..

(*Бежийи фу-вуш кІура. Уъсман, дугъан гафариз фикир тутрувди, хъана хулазди гъягъюз илтІикІуру ва къяни гъахъир алдакурайибси шулу.*)

ДАДА. Ву-у-у, дубхънура а, алдажури-алдакури дуфна, гъира дубхъна. Хъа сацІиб гъадму Чакъал Гъямзайин фитхъан хъажабгъу шид убхъийчва учвуз, алчагъ хуйир. Бай гъадгъаз кІур гъа: я папрус ушвнигъ гъайир дар, я убхъдар, шивра (*гъурд чІабккури*) гъамци дючІюркъна. Ккунийна-даккнийчвуз гъи думу хпирин бяаьр-цІузар ерхъуз!

УЪСМАН (*къяляхъ хъадакну, Дадайиз*). Гъи Гъямзайи гъурччвур шив дайи гъа, маман, чан дада вуйи. Узу, гъадгъаз дилигну, гъюрайир вуза.

ДАДА. Дада? Фици дада?.. Дада фици?.. Дадйир урччвру баяр шулин, я эллер?!.. Фици - дада?.. Хъа хил`ан ургуб гюлле идирчричан вуш, вягъши хуйин! (*ГварцІлар удур*) Вайгъарай, вайгъарай!..

БЕЖИ (*хилар дазаргну*). Э-э-эгъ, мурар фтин гъвананъ а эй? Хъа элегуруш, чиб-чпин кІулар итІричпи, нам это не касается!.. Йипа, бай?..

УЪСМАН (*Багахъ духъну, тІубччури тІуб*). Мадам, это всех касается! Всех и каждого! (*Деъну напрус кабхъуз ккунди*.) Бали дада гъурчвну гъапиган, думу... (*хилар гъатІарциури*) думу... (*Чан унтІ`ин бачІ йивуру ва, иливну машинин хил, тиян кІул тІубччури деъру*.) Дадайинна хил за апІуб думу саб гъациб, завар ахъубсиб ву. Гъиямат багахъ шулайивалин лишан ву.

БЕЖИ. Э-эгъ, яваш гъеле увура... Йиз гъацира сердечный недостаток а... дупнайиз узуз духтрари, хъана йиз нервйир миилтІикІанай...

УЪСМАН (*хъана гъягъюз кІурайир дийигъну*). Сердечная недостаточность? Яв? (*КкятІялхъюру*.)

БЕЖИ. Ав. Саб увхъан гъерхруб айиз...

УЪСМАН. Гъерх.

БЕЖИ. Только честно-честно, а? Ху апІин!

(*Агъят апІуз даршули, Уъмназ гъягъюз ккун шулу, Бежи дугъхъан хъчІихуру*.)

Увуз йиз масу тувру шей`аригъ гъяйи фу гъябкънийкІан?

УЪСМАН. Фу, я чве? Уву фу бала гъадабгънава?

БЕЖИ. Бельё. Хпарин. Саб красивый кьутдиъ айи гъа, американский флага кади.

(*Иван гъавригъ даршули дийигъуру*.)

Хпарин алабхъруб. (*Ибахъна кушкешар апІуру*.)

(*Аьхир Уъмну, явашиди дивну дипломат, Бежийин машинахъ тІуб забгуру ва, дугъан уларихъди лигури, чан тІуб мина-тина гъабхуру*.)

Нагагъ, уччвуйи дябкъну, хпириз подарит апІуз гъитІибкІ... гъадабгънуш, кІуруза гъа.

УЪСМАН. Гъагу унтІ! (*УнтІ`ин хил иливуру*.) Температура в норме. (*Тонометр адабгъури*.) Белки, давление?..

(*Бежийи наразиди Ивандин хил тинди гъидипуру*.)

Яв сердечная недостаточность дарив, уважаемая, яв (*гъирагъдиздиси*) умственная недостаточность айив.

БЕЖИ. Фу а?

УЪСМАН. Олигофрения.

ДАДА (*чан свитерин лугра хъибжъври, гъудужвуз ккюрхри*). Гъеле йиз давлениера лиг, бай! Йизра гъадму сердечный кІуру уъзур вуйиз, байтул. КІару ликІ. Харанический.

УЪСМАН (*думу сикин хъуз хили лишан апІури*). Спокойно, маман! Уву сагъди вува. Яв, уларики (*Бежийихъинди лигури*) фикрин аллерген ккабхъган,

гъадму угрушнан обосрение шулив. Дарш уву (*аъхю тІуб забгури*) гъамци вува! Сто пять! Хъа вушра ихтият апІин - (*хъана Бежийихъинди лигури*) контактар артухъ гъахъиш, мумкин ву, яв крышара рибшвуз.

(Дада сабан Ивандихъинди лигуру, хъа - шаклудиси Бежийихъинди, хъа Бежийихъан тина-тина шули, гъудган багъна дапІну, гъудучІвну гъягъюру. Бежийиз артухъси гиран шулу. Иван Дадаийн йишв`ин деъру.)

3

УЪСМАН, БЕЖИ ва РАДЖА

БЕЖИ. Вари узухъинди дацІаркнуну лигуру. АпІру гафра, агъудиан ивиргъайин, хъа дипру, ликарикк!

(Уъсмнуну адабгънуну дипломатдиан саб бицІи птулкасиб саб къюлтІ апІуру.)

БЕЖИ (*хъял кади*). Хъа йипа, академик, му йиз диагноз дивра, хъа думу лечитра дапІну ккундарин? Фици кІуйва - офилогре... олифогре?.. Лечит апІуз шулин думу?

УЪСМАН. Ав. (*Хъана къюлтІар дапІну «бррр» апІури кІулар тІурччуру.*)

БЕЖИ (*Уъсмнуну кІул тІубччуру*). Фу «бррр»?.. ГъапІну ккунду - больницайиь дахънуну ккундин?

УЪСМАН (*ил адагънуну*). Ваъ - накъваригъ.

(Бежи ушв тІапІнуну дийигъуру.)

Дицдар уъзар гъадушвягъ ужуйи лечит апІуру, больницайиьтІан. Без всяких последствий и побочных явлений.

БЕЖИ (*гиран дапІну*). Аьлхъ, аьлхъ увуз уз`ин, бахтсуз йитимдиин!

УЪСМАН. Хъа аьлхъюр сарун: ички убхърур узу, гъямпІ тІулар апІрур уву. Гъубхъу пиянар пайгъамбрар ву, учвук, дурубхъу пиянарик гъилигиган. Пулианна гъюкумдиан итІибгънуну ул, гъадму яв жюре адмйири халкъдин уьмрин шибритІ ккидипна. Халкъ йитим дапІна. (*ХътІерциури*) Бахтсуз!.. Хъа уву махъан бахтсуз. Учв бахтсуз гъарсари чав апІуру. Шубуб шейъ ву инсандин бахт хътабтІрудар: къискъисвал, тямгъкарвал ва артухъ учв ккунивал.

БЕЖИ. Думу яв тахалусар уву яв хпириз кудух, узуз ваъ. Ужуб гъудган-жаджІан апІру узухъ учву мидилтІан!

УЪСМАН. Йиз тахалус дар думу, гъядис ву, пайгъамбарин. Аллагъдикан вари ужувлар ккун апІуз аьгъявуз, хъа инсанвалин азбука къабул апІуз ккундарвуз.

БЕЖИ. Хъа ву, учвуз инсанвалин азбука аьгъюган дургру гъа йиз шей`ар. Агъзур ху гъапІишра, йиз гъудубгу бельё яв Аманатрин сундкъиь а. Гъач хъятІабкъ сундукъ! Хъа дюн`я ккидипнура, узу думу дарабгди гъитрин! Ча ачар! Ча ачар! Дюн`я ккидипарза, гъидритарза!

УЪСМАН. Уву узхъан ачар гъерхрайва? (*Бежийин шей`аригъян саб рукъан*)

шпилькасиб тувру.) Ма! Уву гьарган думу кьумрахьди тIапIрадайва? Гъарах, увуз лазим вуйиб, вари адабгъ, йиз улариккан дург!

(Хлиъ саб пакетсибра ади гъюлгъян гъюрайи Раджа, урнар тIагъну, чIатинди машиди дийигъуру. Дугъаз шей`арин гъайгъу зиг дупну, Бежи хулазди гъягъюру. Уьсман фикрарик кахъру.)

РАДЖА *(шликди-вуш чIат айирикди улхури)*. Ваъ, му жара телефон ву. Гъатмунуб, гъадму вызов гъапIиган, «Терекеме» мукъам йивруб, гъудубгнийиз. *(Ушив-ушварихьди ялхъвансиб апIури, сягънайшинди улдучIевуру.)*

УЬСМАН *(кIулхъан хъичIихну)*. Уффф! *(Аьссиди, Раджайиз.)* Фу шадвал ву, гъибихънийвуз дарш?

РАДЖА *(гъилихъну)*. Вагъ!.. Фу бихъуру? *(Начди аьлхъюри.)* ГучI гъабхънийиз гъа!

УЬСМАН. Хъа гучI шул сарун, Бежийин шей`аригъян фициб фу гъудубгиган.

РАДЖА. Фу?

УЬСМАН *(кIулхъан хъичIихну)*. ТIапI дипломат, ча саб... Уффф!..

РАДЖА *(дипломат тIапIну, думурибгъури)*. Аналгин, баралгин, фу тувза?

УЬСМАН. Айиб ча, сабпи раж даривки. ТIубкIурайиз кIул! *(Дидисну таблеткйир, хътIюкъюру.)* Гъибихъундарзуз кIуйва?

РАДЖА *(гъавриъ даршулиси)*. Эгер уву йиз гъудубгу телефондикан улхураш - ваъ, гъибихъундарзуз. Фуж бахтавар эйси гъахънуш дидин. Гъеле, гъаму цийибдиан гъадму йиз гъудубгу телефондиз зенг апIуза, белки, жаваб тувур? Гъамциб кIваин гъабхъундайзуз гъа. *(Жибдиан телефон адабгъуру ва зенг апIуз хъюгъру.)*

УЬСМАН *(хил гъачIабккури)*. Думу пакет фу вуйив?

РАДЖА *(пакет туври)*. Агъдарзуз. Ихъ алверчийин гъубзуб ву, машиндиан чан шей`ар адагъруган гъядябхъюб. Урнарихъ гъибихъунзуз, гъвандихъ хъабхъну. *(Вызовдиз илзигну, телефон ибахъ хъивру.)* Гъябгъюра, гъябгъюра!..

(Уьсман хиларигъ гъяйи пакетсибдиан хабарсузди «Терекеме» мукъам ебхъуру. Гълихъу Уьсман, пакет тадабхъуру. Дид`ан америкайин пайдгъин шикил али кIажун коробка адабхъуру. Раджайи, дидин гъапагъ за дапIну, айтIан чан рабхурайи телефон адабгъуру. Коробка къяляхъ дипру.)

РАДЖА. Йиз телефон, йиз телефон!

УЬСМАН *(коробка за апIури)*. Гъаму фит`ин рази духънава йипа, авали - коробка! Бежийин гъудубгу коробка! Шюкюр Аллагъдиз, мир спасён! *(Коробка Раджайихъинди чIабккуру)*. Ма, гъяракат апIин, убкъ Бежийихъна. Сарун дюн`я миккидипан, йип - лиф гъибихъну! Дюн`я ихъ гъубзри, баркаван, чан ригъдилан илтIибкIури.

(Завар рахури ебхъуру.)

4-пи ПЕРДЕ

БЕЖИ, ДАДА, ИВАН, МЕНТ, РАДЖА, АМАНАТ, ИЦЦИ БАБ

I

ДАДА, ИВАН, МЕНТ, БЕЖИ, ИЦЦИ БАБ

(Завар рахури, мархълин сеснахъди перде тIанIру. Бежи чан шей`арилан илтIикIура. Арчлин тинди Ицци баб ачмиши шулу. Дугъу тIурнилан чан эрхнайи палтар алдагъура. Вахт вахтнак дугъуна Бежийи жиниди чип-чпиз машар чIюргъюри, мелзар адаури а. Хул`ан аьрзар-фарзар аIури Дада удучIуру.)

ДАДА. Гъи юкIв лапра хуйири ипIурайибси айиз. Марцци гъургза гъаму ичIар ерккру уьшвхъри. Агъю апIри йиз бали: фикирна намус гъудубгиган, дурадин йишв`инна гучIна нянат гъюру. *(Гъурд хъапIри.)* ГучIна нянат!

ИЧГ АН СЕС *(нивкI`анси)*. Мархъар апIуз амин!..

ДАДА. ЙикI увуз гъа гъадму ичIаь! Хъа уву гъадушваь чIаркIураш, узу увуз хил гъачIабккурин! *(Хулазди хътакуз ккун шулу, хъа сабину лап гурди завар рахуз хъюгъру. Дада сикинсузди лигури дийигъуру.)*

(Сикин дарди завар рахура. Мархълин сес артухъ-артухъ шула. Сягъна саб хайлин мучIу шулу. Сабину гъутIубччу цалинсиб сес шулу. Хъивну ибахъ хил ичIан терефназди хъпехъурайи Дада, гъарай аIури, жаргъуру. Саб вахтна Ицци бабра гъадинди гъягъюру. Бежи, шей`арилан ул алдадабгъди, гагъ хълигуз заборихъна жаргъура, гагъ къяляхъ хътакура. Хъасин, имбудари ичIаь арсу Мент адагъурайи вахтна, думу чан шей`ар уч аIури, дурадин динж аIбахъ шулу. Гъарай-тIурфан цIиб яваш шулу.)

ИВАНДИН СЕС. Думу ругдикк ккарсна, йиз хилихъна рукъурадар! Iуруин ккунду!

ДАДАЙИН СЕС. Ягълухъ, бис йиз ягълухъ!

ИВАНДИН СЕС. Гъаммус, гъаммус, гъардаш - бис!.. Гъа, хъана, хъана!.. Рубкъдар!.. Гъаму гъаз дийигъна, уюгъси, язнайин ккуни сижар баб? Ча яв шал, гъаму лакчихъ хъибтIуз!.. Кар духънайин гъаму, шал ча!

ИЦЦИ БАБАН СЕС. Шал, массан? Йиз цIийи шал?

ДАДАЙИН СЕС. Яаллагъ, уву кюмек йихъ! Яаллагъ, уву кюмек йихъ!

ИВАНДИН СЕС. Набши шал? Гъамус ичIан гъатмунуб гъирагъра гъутIубччуру!..

(Ицци баб дизигнайи тIурнихъинди жаргъура.)

Наана гъибиргъу гъатму йиччвун бети, шал!

(Ицци баб чан палтар эрхру тІурин ктубчури алархъна. Дина хъуркъу Дадаи думу тІурин зигну кдубтІура ва гъялакди къяляхъ жаргъура. Дугъахъди Ицци бабра жаргъура.)

ИВАНДИН СЕС. Бис, бис, тІурин бис!..

ВАРДИ САТІИДИ. Зигай! Хъана! Хъана!.. Шюкюр Аллагъдиз!

(Саб гагъдиз вари сесер дургру. Хъа гъутІурчвугъванар-ругарин сес шулу, дидихъди адмїирин гучІ хъпан гъарїир ерхъуру. Саб гагъдизкъан хъана вари сесер дургру. Дадаин зяйиц ишуб ебхъуру. Иванна дугъхъан хъичІихнайи, Мент ачмиш шулу. Ментдикан, каркар ктатури, ширин гафар апІури, Ицци бабра илтІикІура. Дугъан хилиъ, дибиржну, чан палтар ирхру тІуринра а. Вари сягънайин къялазди удучІвган, явашиди, ликуриси ва бизарди айи Дада ачмиш шула. Думу имбударихъан цІиб ярхласи дийигъура.)

ИЦЦИ БАБ. Жан аъзиз бай, жан язна!

(ГъатІарццну хабар, Ментдихъинди лик алдабгъуру. Ментди, фукІа дарпиди, дугълан улдучІвну, Дада хабаъ тІагъу. Дада дугъхъан тинси шулу.)

ДАДА. Дург, душман, дург узхъан! Ккундарзуз, уву йиз уларикк ккархънур ккундарзуз! *(Явашиди ишуру.)* ЮкІв имдариз гъянаъ, гъубгунва йиз гъян!

(Тинди маш илтІибкІну, Ментди жиниди чан къяши гъахъи улар кжакуру. «Яваши, жилар ергъру ушвхъар!» - хътІурччури, Дадаи дугъан машарик кайи ифїир, батІрар марцц апІуру. Иванна, Ментдихъинди душну, заълан дугъан клигуз хъюгъру. Сягънайин улхъан терефнаъ сар Ицци баб дийигъну гъузру. Дугъахъинди рази-разиди табуреткара хъади Бежи гъюру. Табуретка гъвалахъ дивру.)

ИЦЦИ БАБ. Ваъ жан, узу деъдарза.

БЕЖИ. Хъа увуз деъ шли кІура?

ИЦЦИ БАБ. Ва-а-а, хъа фу вуйив му?

БЕЖИ. Табуретка! Хъа уву ккерхуз гъязур духънайир дайва *(Ицци бабан хил`ин али тІурник кучри)*, тІуринра хъади?.. Ккерх, ккерх, увкантина саб гъадму уж `валкъана апІин йиз сижариз. Яв ккуни язнаин дада ву гъа, йиччвун бети!

ИЦЦИ БАБ *(хъял улупуз даккунди)*. Хъа уву, массан, уву гъапІу ужувлар гъаз ктухдарва яв сижариз?

БЕЖИ. Узу? Узу, жараб дарш, наънан наана душну, ахъну харжар-харабатар, *(Дадаин гардандикк ккайи къул бисну тІубччуру)* ахъю маллайихъан кІаж дапІну гъабхунза дугъаз! Чан угрушназ дарман вуди.

(ТІубччурайи къул, тІурин гъудубтІну, ккудубтІуру. Дада дидихъинди могъталди лигури дийигъуру. Раккнарианди Аманат ва Раджа учІвру.)

ГЪАДРАР, АМАНАТ ва РАДЖА

(Аманат вардихъинди мюгьталдиси лигури дийигъуру. Раджайихъан, дебккуз даршули, цѣиб гъялак аьлхъюб тадабхъури шулу.)

ДАДА *(чан гардниккан ккудубтІу кьулиз клигури)*. Вагъ, му йиз кьуларигъ гъяйи маллайи гъапІу кІаж набши?

РАДЖА *(аьлхъюб кади)*. Узу гъядябгъюнза.

ДАДА. Астафируллагъ, астафируллагъ! Яна кас, гъатму фит`ин аьлхъюра сикин дарди?

РАДЖА. Яв маллайн кІаж`ин. Бежийи Бакуйин гъвалахъ хъайи Сибириан гъабхуб. ИлтІибкІуз гъитунза. Урха, бажи, урха! *(Аьлхъюб дебккуз даршули Аманатдихъинди кІаж гъачІабккуру.)*

(Аманат гафра даркІури, фукІа шулайиб аннамши даранІруси, дийигъуру.)

ИЦЦИ БАБ. Ча, массан, узу урхуза. *(УьчІюбгъну Раджайин хил`ан кІажсун тики, гъацѣира ургурайи Бежийихъинди уІвруди ккятІялхъюрайи улар ккадатну, урхуру.)* «Яаллагъ, уву аькьюл хътруриз аькьюл тув. Сифте гъаму кІаж бикІ кІури узухъна дуфнайи йиз гъунши хпириз. Дугъан му ккудудукІру кІажар апІру кьаби гъузгънарра закур гъириз сар ккададахъри чпи, хъа фукъан думу ахмакъари гъаму качу жанавриз пул ккубкру, чпиз кучІлар апІузди? Астафируллагъ! Узу, Аллагъдин лукІ Аьли-Аьбас».

РАДЖА. Шагъриъ ич вагъундин гъвалахъ хъайи гъуншди гъибикІуб ву гъа, мялим ву учв, аьраб чІал киврур. Узу дишла гъавриъ гъахънийза. *(Аьлхъюру.)*

(Вари русвагъди дийигъуру. Бежийин машинан рангар ккадатІуру. Ицци бабу чаз Бежийи диву табуретка мяна ади къяляхъ апІуру. Бежийи йивну кьусум, табуретка алабжвуру ва чІиничІ апІури Ицци баб`ин алархъуру. Чиб-чиплан илчІихну, илтІикІури, дурар раккнариан тинди адахъуру. Ярхла шули дурарин сесер дургру. Вари ккебехъна ва, ул алдадабгъди, дердну ацІнайи Дадаихъинди лигура. Аманат сабпну ишуру. Вари мюгьталди дугъахъинди илтІикІура. Аманат, жаргъну душну, Дадаик карсну, дугъан улихъ кьамкъаринди дийигъну, хиларикан карк ктатури, макар апІури хъана зарбди ишура. Дадаи дугъан кІуллан хил алдатура ва явашиди чан улар марцѣ апІура. Раджа чІатаризди удучІвура, Ментра хъади Иван хулазди гъягъюра. Цѣиб вахтналанси Дадаи Аманатра хулазди гъаъра. Учв фикрарик кахъну деъну гъузра.)

ДАДА сарди

(Лирическии музыка ебхъура. Дада, ис дапІну кІул, явашиди даркъури деъна. Хъа дугъу, хилар гъатІарцину, дердер кади фу-вуш кІура, амма фукІа ебхъурадар. Саб вахтналан наънан-вуш кІутІ кайи пельинна бицІи шюхъярин сесер ерхъуру. Дада чІиви шулу, кІул забгуру. Дугъан машинаъ акв ибишу.)

Пеъ?.. *(Хъана уччвуйи хъпехъуру.)* Йиз пеъ?! *(Гъудужвну раккнарихъинди жаргъури.)* Йиз пеъ, йиз пеъ! *(Мукъмар апІури, раккнар тІаъру.)* Йиз пеъ! Шюхъяра хъади? Наан варжйиригъ мурар адаунва, я бабан девле-э-ет? Гъабч, гъабч! Хъа хуйир, сулари гъипІнийиш, гъапІуйва, я ду-у-ушман? Яваш, узук мукубсан, гъяйван, кучри адарза яв уччву мутмйирик! Дургну хътарза учвухъ! Хъая-а-яв, бабан уччвуб! Гъабч, гъабч, Бакъучв! Гъачай, бабан гъатху кюкйир!.. Ригъар апІин уву, я аллагъ!.. Цип-цип-цип-цип!.. *(Дяхин дабгъуру.)*

ПЕРДЕ ИБХРУ

*Литературин
критика*

Тарих

Чал

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКАЙИН ТАРИХДИАН

Шамил Къазиевдин яратмишарикан

Шаирин 75 йис хъназ тълукъ вуди

Шамил Къазиев ихъ литературайиз 60-пи йисарин аьхирариъ ачмиш гъахъну. Сабпи шиърар 1968-пи йисан райондин «Табасарандин нурар» газетдиъ, хъасин йискъубаъ сабан удубчІвурди гъабхъи «Литературайин Табасаран» альманахдиъ чап гъапІну. Дугъан шиърарин сабпи гъварч - «Ахсарин нефес» 1976-пи йисан удубчІвну. Гъварчнаъ айи шиърариз гъилигган, гизафна-гизафси эдеб, гъир'ят, намус уьбхбан тереф бисури, автори чан вари яратмиш'валарин къувват гъарсаб келимайин кІалиб успагъи хъуз жалб апІура. Гъаддихъди сабси, шиърин асас гъурулуш уьбхюри, мяна гъубкІуб ва гъулайди гъавриъ ахъуз шлуб ву. Гъаму терефнаан «Жил ва инсан» кІуру шиир улупуз шулу. Дидиъ Жилин успагъивал, Инсандин къисмат ва дугъан ижми сабур улупбан бадали тевбар, аку метафора ва хайлин поэзияйин дакъатар духна. Шиърин классический жанрариан вуйи эсерарин персонажарра текрар апІура:

Йиз багъри Жил,
Йиз аъзиз жил, кІван мурад
Эгер вари
Уч гъапиш яв хажалат,
Аьлам абцІур,
Ургубан ацІур аършар...
Фици думу
Сир инсандин кІваъ убшна?
Аъзиз Инсан,
Читин дарин яв къисмат!
Наънан вуяв
Гъадмукъан зурба къудрат?
Даршиш Данко
Дарин бушу ихтилат,
Хъа Прометей
Вуйин яв гъякълу сурат?

Шиърин аъхириъ чІивиди ва сабурлуди рябкъюрайи Жилиз шаири суал тувра, ва думу суалназ ухъу, чІиви ва фикир тувнайи инсанари, жаваб тувур кІури дугъан миж ка.

Инсандиин
Дубхъну ава ихтибар,
Ивну хилиъ
Зурба гъюкум ихтияр,

Амма фу-вуш
Тувуз гъубшну яв кІваълан -
Ачухъ рякъюъ
Гъаз ургру ув'ин инсан?

Шамил Рамазанович Къазиев І-пи апрели 1944-пи йисан Табасаран райондин Ккуми гъулаъ бабкан гъахъну. Думу, Дагъустандин государственной университетдин филологияйин факультет ккудубкІну, багъри гъулан мектебдиъ мялимди лихури гъахъну. 1972-пи йисан Ш.Къазиев Москвайиз М. Горькийин ччвурнахъ хъайи Литературный институтдиз урхуз гъягъюру. 1979-пи йисхъанмина СССР-ин писателарин Союздин член вуди гъахъи бажаранлу шаирин къалмиккан сабдихъди саб китабар ккудучІвуз хъюгъну: «Аку цІадлар» (1977), «Гъюран жилгъа» (1980), «Руг ва рюкъ» (1982), «Жилин сабур» (1985), «Тилисим кайи сим» (1988), «Уъыйир апІру сул» (1990), «Амрар ва

луклар» (1995), «Терновый венец» («Зазарин таж») (2000), «Тавхана» (2005) ва жарадар.

Шаири гъарган абгурайи цийивал, кАлиб тяжублудар, урхурайир фикрикк ккаърудар ву. Дугъу ишлетмиш аплурайи аллегорияйинди инсандин гъяракат ва хасиятар жара тадарукарилантина, геройин гъиссарилантина рякъюра. Ишлетмиш аплурайи поэзияйин вари дакъатари саб мянайихъна хура: инсан халкъдин гъуллугънаъ хъуб урхурайириз швнуб сабан чан, ялгъуз чан шаирин, чАлнинди кВаин аплура.

Яваш дарди ебгури ава мухриъ,
Сикинсуз тки, фу пуз ккундувуз увуз?
Дарш жакъвлизси, йибтАнайи мучлу къефсиъ,
Азад дубхъну ккундунуз завуз тибхуз?

Даршиш «дурп-дурп» аплури бици алим,
Дюзмиш аплурана жини аламат?
Сарин кВазра гъамусдиз дарфи мяъли
Хабарсузди увуз дубхънайин къисмат?

Фу гъюрухъа му яв мяълийин гъурд'ан?
Шулин дидхъан жилин дерд аплуз яваш?
Фукъан гужлиб вушра, ширин бенднакан
Шулин гаш'ан йиклурайириз лаваш?

Уъбхюраву дердер-къазйирихъан мухри,
Курклуз гъитдар миклар, мархъар, ригъ, аяз,
Амма уву агурава дердер вари
Наан? Фила? Шил'ина гъафнувуш? Гъаз?

Ккебехъна юкВ, аъгъ аплури дерд вари,
Хажалат абгура наан ашра чаз...
Йишвди йигъди ебгури кубсра мухрик
Къабул дарди сикинвалиъ айи бахт...

(Яваш дарди ебгури ава...)

Дявдин темайихъна дарфиди гъузу шаир бажагъат ашул. Учв, биклурайи автор, дяви гъябкъюр даршра, дявдин бала вардиз кубкАну, гъаддиз дявдикан дарпиди гъузуз гъахъидар цибра адар. Гъамусдин девриъ, гъубшу дявдин йисар кВаина хури, Къазиевди чан шиърариъ жигъил насил вердиш апАбаз фикир тувра. Дугъу дявди туву зийнар гъамци кВаин хура:

Вахтарик ищру шулу дявдин зийнар,
Вахтну дулар сагъ апІуру явашди.
Амма вахтнахъанна сагъ апІуз шулдар,
Дидин зийнар, эскру гъахи чан кІваъди.

Гъамус эскер къаби духъна, чан худлиз
Махъвар апІура дугъу гъюркан, сулкан...
Гъаз ккебехънайкІан думу, кІул дапІну ис,
Худли гъапиган: - Кидибт узуз дявдикан!

Шиърин аъхириъ къаби эскри худлиз дюзи жаваб тувра:

- Гъарах, йиз бай, тамшир апІуру вахт дубхъна,
Дявдин тамаша Семедрихъди ву апІин.

Шамил Къазиевдин чапдиан удубчІву сабпи китабдиъ «КІару арс» ччвур тувнайи поэмара а. Поэмайин сабпи пайнаъ ватан душмандихъан уьбхбан женгнаъ улупу игитваликан бикІура. Му ургур чвуччвукан ва сар чуччукан вуйи ихтилатнаан аьгъю шулу. Поэмайин ккудубкІру «НивкІ» пайнаъ шаири гъаши гъядисйириккан чан фикрар ачухъ апІура, Табасарандин тарихдикан бикІура.

БицІидарин жанрин прозайиъ дибикІнайи Ш. Къазиевдин «Аку цІадлар» ихтилатарин гъварч зигъимлуди, А. Жяфаровдин тажруба уьбхюри, илимдинна аьгъювалин терефнаан дибикІнайиб гъисаб шулу. Авторы жямьябтлугъдин зегъметнахъ юкІв хъади хъувалин, багъри юрдарин, яркварин, чюллерин ва дагъларин чІиви табиаът ккун апІбаз фикир тувбан метлебниинди бикІура. Китабдин «Нивгъар» кІуру сабпи ихтилатналан ккебгъну, аъхиримжи «КъантІа» ихтилатниинна гъяйиз автор Табасаран цІийи ватандашарин психологияйиъ, бицІидарин рюгънан багъа сирариъ учІвра ва бязидарин суал кайи кІваз рякъ абгуз чалишмиш шула. Гъии чІалниинди бицІидарихъди жюрбежюр уьмрин ляхнариккан сюгъбат гъабхура. Ш. Къазиевди гизаф жвериди фантастикайин художествойин дакъатар ишлетмиш апІбан натижайиъ, дугъан эсерар халкъдин мелзналан яратмиш гъапІу эсерариз багахъ шула. Коллективный зегъмет заан вуди гъисаб апІури, хъа ялгъуздихъан читиндитІан шулдар кІуру идеяйин тереф уьбхру ерийин му ихтилатар маракълудар ву. Гъадму терефнаан «Ккуккумдин пашман мукъам» ихтилат тафавутлу шула.

Поэзияйихъна хътакури, саб жерге шиърари шаири урсарин классикайин литературайикан мянфяаът ктабгъруб улупура. Къюрдун гъякънаан Пушкинди, Лермонтовди, Тургеневди ва жарадари уждар

шиърар дидикІна, хъа Ш. Къазиевдира жара жюрейинди, таза фикрариинди бикІура.

Успагъи ву къюрдун йишв, кулак ва йиф,
Эгер рякъюъ, гъач кІури, ярхла улихъ
Рябкъюруш гъул, хядарси кархънай улдар,
Душваъ деъну, ккилигураш вуз дустар,
Бахтеузвал ву рякъюб дабалгнай дагълар,
Жилин мюгъюббатдин кюкю - хъадукар,
Эгер уъмрин шадлу мажлисдиъ увуз
Гъидихъиш дустаригъ сар ихтибарсуз.

Му гафари дерин фикрар ачухъ апІура. Сабпиб - къюрдун йишван рякъюъ учІврайи касдиз айи гъайгъушин, къюбпиб - дуствал мюгъкам апІуб ккун апІура. Му ихъ дагъларин аьдат ву: гъарсаб гъулаъ жвуван дустар ади ккунду. Ва шубубпиб - эгер саркъан нягъякъ кас ади вуш, му успагъи дагълари, хъадукран чюллери инсан шад апІдар.

М.Г. Юсуфов. Табасаран литература. Мягъячгъала, 1999. (167-170, 192-193-пи машар)

М.Г. Юсуфов. Цийи дережйирихъна. (Табасаран литературайикан очеркар.) - Мягъячгъала, 1980. (88-91-пи машар)

Гъжиягъямат Гъжиевдин 70 йис хъпаз тълукъ вуди

Мялим ва шаир

Гъийин табасаран литературайи улихъна йисарин литературайин ужударстар аьдатарикан мянфяаьт ктабгъури, дурар тамам ва девлетлу апура. Эсерарий за апурайи меселйирин къадар артухъ хъуб, жанр ва тематика жигъатнаан жюрбежюрвал, эсерарин иштиракчийрин кван хияларихъна артухъси фикир тувуб, саб жерге чатху эсерар арайиз гъюб ва гъ.ж. лишнар гъамусдин табасаран литературайиз хас ву. Му читин ляхний гизаф табасаран шаирари зегъмет зигура ва дицдарикан сар Гъжиягъямат Къасумович Гъжиев ву.

Думу 1949-пи йисан февралин 10-пи йигъан Табасаран райондин Хюрикк гъулаь ахю хизандий бабкан гъахъну. Къасум ва Сяидат Гъжиеварин урчвур касдикан ибарат вуйи ахю хизандий думу сарпи бицир вуйи.

Дугъан адаш, Ватандин Ахю дявдин иштиракчи, гъюкуматдин жюрбежюр гъуллугъарий ляхин апури гъахъну. Чан уьмрин аьхиримжи йисари думу гъулан китабханайин заведишди гъилихнийи. Вахт-вахтарик Гъжиягъямат Гъжиев чпин адашдихъди китабханайиз гъягъюри гъахъну. Душваь думу урус ва табасаран ужударстар шаирарин эсерарихъди таниш гъахъну. Шаирин гафариинди, гъадму аьгъвалатну дугъан уьмрин лигбариз ахю тясир гъапну ва гъаммишандиз гафнан устадвал, поэзия кваь убчвуз гъибтну.

1966-пи йисан миржид йисандин Хюрикк гъулан мектеб ккудубкнуну, Гъ. Гъжиев заан классарий Хючна гъулаь урхуру. 1969-пи йисан ДГПИ-ийн филологияийн факультетдик урхуз кучвру ва гъадму йисан Гъсихъ гъулан миржид йисандин мектебдин бици классарин мялимди ляхин апуз хъюгъну. 1976-пи йисан, институт ккудубкван къяляхъ, Хюрикк гъулаь мялимвал апуз хъюгъну. Гъийин йигъанра дугъу багъри гъулаь чаз айи заан аьгъювалар урхурайидарин арайиь жумартлуди рагъура.

Къайд дапну ккундуки, 50 йистан артухъ мялимвал ва жюрбежюр газатарин ва журналарин хусуси мухбирди гизаф йисари ляхин апури гъахънушра, Гъ. Гъжиев художествойин эсерар яратмиш апбахъан ярхла гъахъундар.

Думутан гъайри, шаирин халис пишекарваликан дугъаз айи жюрбежюр хъуркьувалари («РФ-ийн уьмуми къялан образованиеийн мектебарин лайикълу гъуллугъчи», «РД-ийн лайикълу мялим», «РФ-ийн писателарин союздин член», «РФ-ийн журналистарин союздин член», «Педагог'валин зегъметнан ветеран») инанмишди шагъидвал апура.

Зийхъ къайд гъапиганси, Гъ. Гъжиевдин литературайихъна, иллагъки поэзияийихъна, вуйи ккунивал бициди имидитан ашкар гъабхънийи. Шаирин гафариинди, чан сабпи шиир – «Хъадукар» – дугъу 14 йисаь ади, литературайин дарснаь гъибикнуну. Бициди имиди шиьрар ктагъуз хъюгънушра, уьмрин жюрбежюр читинвалар себеб духъну, Гъ. Гъжиев табасаран литературайин сягънайиз анжагъ XX-пи аьсрин 80-пи йисаритан

удучІвундар. Гъи думу саб хайлин эсерарин авторси мялум ву. Гъийин йигъаз «Артурин луф» (2001), «Гъевеснан мукъмар» (2008), «Поэзияйин вилаят» (2014) шиърарин, «Мюршид» (2007) ва «Улихъ хъайидар» (2010) очеркарин гъварчар дугъан къалмиккан ккудучІвна. ДумутІан гъайри, Гъ. Гъяжиевдин саб жерге макъалйир «Табасарандин нурад», «Табасарандин сес» газатарий, «Дагъустан дишагъли» ва «Іпази» журналарий чап дапІна. Шаирин китабарин къадар гизаф даршра, дурарий чан багъри гъулан уъмрин гъядисйиркан, лайикълу инсанарикан, дурарин бахтнакан, дерднакан, намуснакан, эдебнакан деринди ва гъаври шлу чІалниинди дибикІна.

Гъ. Гъяжиевдин поэзия тематика жигъатнаан жюрбежюринуб ву. Дугъу табиаътдикан, ватандикан, дадайикан, халкъдикан, мюгъюббатнакан, дустваликан, зегъметнакан бикІура. Мисалназ, «ХутІлиъ» кІуру шиърий адашди чан набалугъ бай зегъметнак каъра. Велед зегъметниин аьшкъламиш хъпан бадали, адашди дугъаз зегъметнахъди аьлакъалу вуйи абйирин мисалар хура: «ГъапІури ипІур, дарапІури дирипІур», «Гъаабху даждиз мух даршул» ва гъ.ж.

Шаирин «Поэзияйин вилаят» кІуру ччвур алди удубчІву аьхиримжи гъварчнаъ мюгъюббатнан темайи лайикълу йишв бисура. Шиърарин ччвурар ктухбиинди ухъу гъаври шулахъа, фици Гъ. Гъяжиевди гъаму тема яркъуди ва деринди улупнаш: «Шаклу мюгъюббат», «ЦІару улар», «Сагъул», «Багъа кІалбар улупури ярхлаан...», «Я риш, уву йиз кІваз зиян дапІнава...», «Жаваб дархъи мюгъюббат», «Яв миркк йиз жандий ебцІур».

Мисалназ, «Жаваб дархъи мюгъюббат» шиърий лирикайин игитри чаз ккуни шураз риторикайин суалариинди тягънийир йивура:

*Аькъюл, зигъим тамамуб даринхъа йиз?
Саб гъендемкъан вуйинхъа нукъсан кайиб?
Дайиз, ккунир, хасиятра лап гъагъиб.*

Шуру дугъаз чан юкІв жарадиз бахш дапІнайибдикан гиран даршлу саягъниинди жаваб тувра:

*Гиран мапІан, йишв адар йиз кІваъ увуз,
УбчІвна душваъ ижмиди «цІухътарин ваз».
Къисмат ибшири халис мюгъюббат увуз –
Яв кІван марџици гъисназ вафалу кас.*

Табасаран шаир Гъ. Гъяжиевдин яратмиш'валикан улхруган, дугъан бицІидариз вуди дидикІнайи эсерар кІваин дарапІди гъитуз шулдар. Дурари шаирин яратмишарий аьхю йишв бисура. Дицдар эсерарий гъаммишан кІулин иштиракчи бицІи бай вая риш шулу. Шаирин яратмишарий бицІи иштиракчйирин саб жерге дюзмиш дапІна: зегъметниин юкІв али Шамил ва Шагъмурад («Хяраъ» ва «Сабпи муччвур»), зарбди ертуз ккуни Расул («Расулин мярхяр»), ничхрарин гъайгъушнаъ айи Артур («Артурин луф»), хулан гъайванатар ккуни Камил («Камилин гату») ва гъ.ж. Гъаму

иштиракчйирин хасиятар ва гъиллигъар гъар йигъандин уъмрин аьгвалатарий ачмиш шула. Шиърарий автори бицИдарин кIван ачухъвал, марццивал ва дурарин арайий айи дуствал мюгъкам аПуз дих аПура.

БицИ иштиракчйиртIан гъайри, Гъ. Гъжиевдин бицИдариз вуйи эсерарий ахю яшнан адмйирин образарра дизигна. Мисал вуди «Расулин мярхяр» кIуру шиир гъадабгъиш, душваъ дизигнайи Ших имийин образ шаирин хъуркъувалси гъисаб аПуз шулу. Эсерий Ших имийин ва Расулин сюгъбат дубхна ва дидий Ших имийин образ яркъуди урхурайидарин улихъ дийибгъура. Расулиз ужуб тербия тувбан гъайгъушнаъ айиб ва дугъхъан юкIв убгурайиб Ших имийи аПру гафари тасдикъ аПура.

Гъ. Гъжиев табасаран урхрудариз саб жерге очеркарин авторсира мялум ву. Дугъан «Мюршид» ва «Улихъ хъайидар» кIуру очеркарин китабарий Хюрикк гъулан ккудубшу деврин лайикълу инсанарин уъмрикан, дурарин къисматарикан хусуси чIалниинди ктибтура.

Гъ. Гъжиев чан эсерарий багъри юрднан, дидин рюгънан аьдатарин ва къайдйирин тяриф аПури, чан бицИ ва мерд халкъдин шадваларий ва бедбахтваларий шерик шула.

Аълибег АЪШУРБЕГОВ,
филологияйин илмарин кандидат,
ДГПУ-йин дагъустан литературайин
кафедрайин доцент.

Расул Гъямзатовдин ччвурнахъ хъайи премияйин сагъиб

Гъамусдин табасаран литературайиь дурумлуди ликар алдагъурайи ихъ бажаранлу шаир Гюлбика Уъмаровайин «Чалнан ядигар» китаб Р.Гъ. Гъямзатовдин ччвурнахъ хъайи Государствойин премияйиз лайикъ гъабхъну. Му, гъелбетда, ихъ литературайин уьмриь ахъю хъуркъувал ву.

Урусатдин Федерацияйин писателарин Союздин членра вуйи Гюлбика Уъмаровайи М. Горькийин ччвурнахъ хъайи Литературайин институт ккудубкІну. Дугъан яратмишари дагъустандин гъамусдин деврин милли литературайиь лайикълу йишв дибисна. Гюлбика Уъмаровайин поэзийин хатІ ва чІал девлетлуб, жарадарихъан тафавутлуб ву. Гъаддиз лигну дугъан эсерар урхрударин кІваин гъузру. Багъри чІал ва культура улихъна гъабхбаъра ахъю роль уйнамиш апІури, шаири багъри чІалназ классикайин эсерар (А.С. Пушкиндин «Евгений Онегин», Р.Г. Гъямзатовдин «Мой Дагестан», Л. Кероллдин «Алиса в стране чудес») таржума дапІна. Дурарин художествойин ери заан дережайинуб ву.

Государствойин премияйиз лайикъ гъабхъи «Чалнан ядигар» китаб филологияйин илмарин доктор, профессор, ДААСР-ин лийикълу мялим ва илмарин лайикълу гъуллугъчи Ханмягмадов Бейдуллагъ Гъяжигъурбановичдиз бахш дапІнайиб ву. Китабдиь гъацира табасаран литературайин классикариз - Къалухъ Мирзайиз, Абумуслим Жяфаровдиз, Багъаудин Митаровдиз, Ибрагъим Шагъмардановдиз, Манаф Шамхаловдиз, Юсуф Базутаевдиз ва жарадариз вуйи поэзийин бахш апІбар ва илтІикІбар а.

Дурарикан сакъюдар мисалар хурхъа:

ГЪВАНДККАРИН ГЪЯЖИ-КЪУТТАЙИН ХТУЛ ГЪЯЖИ-ГЪУРБНАН АЪЛИМ БАЙ БЕЙДУЛЛАГЪДИЗ

*Гъвагъси, чІалназ гъахъир даягъ,
Абур айи халкъдин дамагъ!*

*Ригъдиси яв зегъметари
Илмин рякъяр нурлу гъапІну.
Нур гъахъунву чІалназ багъри,
Гъисс дерин чІал аьгъю дапІну*

*Намуслуди фикриь гъузва, Бейдуллагъ,
Халкъди яв зегъметназ кІура баркаллагъ.*

БАГЪАУДИН МИТАРОВ

Чалнаъ аку уьмрин улупур мяна

*Хушининди дявдиз гъушу бай Гъвандккан,
шаирси машгъур гъахъир дявдиъ душман.
Ахю дявдин читин, гъизгъин арйириъ
женгси, гъиссра, къисмат гъабхъир шиърариъ.*

*Шаирвалин асул улупу къягъял,
къалмиинди улупурра дявдин хъял.
«Туву хабар» мяъли дубхъна наслариз,
аку уьмриъ бабан чІал ккунидариз.*

ИБРАГЪИМ ШАГЪМАРДАНОВ

*Мялим-шаир ва якъин ватанагъли,
гъахъну багъри халкъдиз ужур агъали.
Дявдин майдан уьмрин рякъюъ гъапІур гъисс,
читин къисмат вуиша, рюгъ гъюбхюр халис.*

*Ватандаш `вал фикирнагъди женг гъубхур,
ккунивалкан мягъкам цІарар гъидикІур.
Ярхи уьмриъ яркъуди зигну зегъмет,
ихъ наслариз гъитур хатІнан шил, гъелбет.*

ЗУМРУД ХАНМЯГЪМАДОВА

*Дербент шагърин бика гъахъи риш юрднан,
гъвандккарин Гъяжи-Къуттайин тухмиан.
Чинариси уьмур хъапІур жилиин,
гирами ччвур илимбур мелзаршин.*

*Тепейилан хил хъапІрава вардариз,
яв уьлин къацІ кубкІдариз, дарс гъурхдариз.
Ччвурнан дамагъ, чвйириз гъахи чи Зумруд,
ккун гъапІунва багъри халкъдин марци юрд.*

МАНАФ ШАМХАЛОВ

«Ич дуст, ич бай, сагъул увуз, шаириз»

*Хиял апІин багъри чвйир ву саб хулан,
Абумуслимна Манаф, вуйи Хиван.
Къадти аьсрин тІалабар гъисс гъапІу ксар,
чІалнининди бикІбаъ машгъур устадар.*

*ЦІийи девриъ, таза хияларин ирс
ккербгъдар вучва, гъябкънуиша дерднан силис.
Савадсузвал бикІбар 'инди терг дапІну,
инкъилабдин терефкрар гъардишар гъахъну.*

Шаири табасаран литературайин ирс ва чІал, ватандаш'валин буржисира гьисс апІури, такабурди дюбхну ва артмиш дапІну насларин хлиъ иву ихъ бажаранлу ватанагълийирикани урхрудариз мялумат тувра. Ихъ милли литературайин бин ккивну, дурари гъизигу баркаллу зегъметну, улупу зигъимлували гъи думу артмиш хъпаз ужуб тясир гъапІну.

Аьдатнан дару жюрейинди, чан хусуси хатІниинди, поэзияйин художественный дакъатар ишлетмиш апІури дибикІнайи му китабдиъ Гюлбика Уьмаровайи табасаран литературайин тарихдихъна вуйи - Къалухъ Мирзайихъан хъюгъну Абумуслим Жяфаровдихъна (1697-1909-пи йисар) чан назук такабурвал ачухъ апІура. Шаири дурариз икрам апІури, багъри чІалнан ва культурайин ирс уьбхбан гъякал гъадабгъура.

Китабдин кучІвбан пайнаъ Г. Уьмаровайи аргъаж шулайи жигъил наслик багъри чІалнахъна ва жвуван биціи ватандихъна вуйи ккунивалин гьисс капІра. Дидиъ гъацира халкъдин чалишмиш'валарикан, чІалнакан, дагъустандин халкъарин арайиъ айи тарихи дустваликан тясирлуди ктибтура.

Чан вари яратмишариъси, му китабдиъра Г. Уьмаровайи халкъдин кюгъне аьдатар ва гъийин деврин цІийивалар устадвалиинди хъабалгну тувра. Шаири табасаран литературайин чІалнан тарих ва гележегдиъ дидин артмиш'вал гъякълуди улупура. Табасаран чІалнан грамматикайикан, поэзияйин художественный чІалниинди ктибтури, дибикІнайи му китаб литературайин тарихдиъ сабпи маракълу тажруба гъабхъну.

Гъадихъди сабси, китабдиъ жюрбежюр жанрарин эсерар сатІи дапІна: шиърар, поэзияйин илТикІбар, сонетар, балладйир, пьесйир. Дураар мяна жигъатнаан тематикайин главйириз пай дапІна: «ЧІалназ икрам», «ЧІалнан тарих ва гъи», «ЧІалнан сягъна». Шиъраризра бабан чІалнан учебникдиъ параграфаризси кІулар тувна: «ЧІалнан гафарин къадар», «ЧІалнан къайдйирин меденият», «ЧІалнан паяр», «Ихъ чІалнан йишван аьхирарин уьмунивалин чешне», «Ччвурнан ерин» ва гъ.ж. Лингвистикайин читин терминарив ва чІалнан гъурулушариз поэзияйин художественный дакъатариинди шаири тьяйинвал хура. Илимна поэзия сатІи дапІну, урхуз гъевес шлу саягъниинди дибикІнайи му китаб бабан чІалнан дарсарийъра умудлуди ишлетмиш апІуз шулу.

Гьелбетда, Г.Уьмаровайин «ЧІалнан ядигар» китаб ихъ халкъдин асиллу дарувал улупурайи багъри чІалназ икрам апІури, дидин вакиларин рюгънан ва ватанпервервалин къувватнакан, зигъимлуваликан гъюзимбу наслариз мялуматар туврайи, устадвалиинди дибикІнайи хазна ву пуз шулу.

Марина ГЪЯСАНОВА,

багъри чІалар ахтармиш апІру ДГУ-йин Центрин директор,
филологияйин илмарин доктор, профессор.

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

Индекс годовой 63335

Индекс полугодовой 73908
